

ЕКОНОМИСТЪ

СПИСАНИЕ ЗА ОБЩОСТОПАНСКИ, ЧАСТНО-
СТОПАНСКИ И СЧЕТОВОДНИ ВЪПРОСИ

ГЛАВЕНЪ РЕДАКТОРЪ: ПРОФ. СТАНЧО ЧОЛАКОВЪ
РЕДАКТОРИ: БОИЧО БОЙЧЕВЪ и ИВАНЪ ПАНДОВЪ

Сп. „Економистъ“ зачита свободата на сътрудниците си при изказванитѣ отъ тѣхъ мнения, смѣтайки, че само така се дава възможностъ за всестранно обсъждане на застъпванитѣ теми.

СЪДЪРЖАНИЕ НА КНИГА ВТОРА

I. СТАТИИ	стр.
Д-ръ П. Лещовъ — Две данъчни системи	113
Д-ръ Ас. Чакаловъ — Бждащи насоки на земеделския кредитъ въ България	134
Д-ръ Никола С. Мждровъ — Кредитиране на земеделието отъ централнитѣ банки въ аграрнитѣ страни	142
Д-ръ Ив. Бешковъ — Земеделската кооперация и държавата	158
Д-ръ К. Войновъ — Икономическото значение на Украйна	165
Проф. д-ръ Д. Добревъ — Принципната основа на счетоводството	171
Проф. Ф. Белмеръ — Анализътъ на баланситѣ	177
Д-ръ Ал. Ивановъ — Частно и социално застраховане	187
Д-ръ Т. Близнаковъ — Допълнителното търговско образование и какъ трѣбва да се организира то у насъ	191
II. ВЪТРЕШЕНЪ СТОПАНСКИ ПРЕГЛЕДЪ	
Какво загуби България презъ последнитѣ войни	200
Земеделското производство въ България презъ 1938 год.	201
III. ВЪНШЕНЪ СТОПАНСКИ ПРЕГЛЕДЪ	
Стопанската страна на днешнитѣ политически смущения въ Европа, проф. Ст. Ч.	203
Свѣтовното стопанство въ края на 1938 година, отъ П.	209
Преоценки, преоценки!, отъ К.	211
Стопанска война между Англия и Германия?, отъ А.	213
Спадането и значението на лирата стерлингъ, отъ А. К.	214
Аграрната реформа и социалнитѣ проблеми на Унгария, отъ Б.	216
IV. НАШИТЪ ГОЛЪМИ СТОПАНСКИ ПРЕДПРИЯТИЯ	
Българската народна банка, отъ К.	218
Пощенската спестовна каса презъ 1938 година, отъ Г. Дочевъ	220
V. КРИТИКА И РЕЦЕНЗИИ	
„Бюджетътъ на съвременната държава“, отъ проф. Петко Стояновъ, София, рец. проф. Ст. Чолаковъ	222
VI. КНИГОПИСЪ	
1. Книги	223
2. Списания	223
3. Вестници	224

Списанието излиза тримесечно, като всѣка книга съдържа 9 печатни коли. Абонаментътъ му е 200 лв. годишно, платими наведнѣжъ. При групово записване отъ най-малко 10 абонамента се прави 25% отстъпка отъ стойността, и въ такъвъ случай абонаментътъ може да бжде изплатенъ на 4 еднакви вноски: до 31 януарий, 31 мартъ, 31 май и 31 юлий. Инициаторътъ на груповото записване (настоятелътъ) получава като награда, следъ изплащане на цѣлия груповъ абонаментъ и следъ излизане на цѣлата годишнина, едно безплатно годишно течение, подвързано съ кожа.

Въ списанието се помѣстватъ работи не по-дълги отъ 15 стр. (въ двуколоннитѣ отдѣли до 4 стр.). Всички помѣстени работи се хоноруватъ до 100 лв. на страница. Максималниятъ хонораръ за всѣка помѣстена статия е 1500 лв. Хонорарътъ се превежда на авторитѣ най-късно единъ месецъ следъ излизане на всѣка книга. Книгитѣ излизатъ въ началото на всѣко тримесечие.

Адресъ на редакцията и администрацията:

Сп. „Економистъ“, бул. Фердинандъ № 97, Варна, тел. 25-37.
Пощенска чекова смѣтка № 4444, Варна.

ЕКОНОМИСТЪ

СПИСАНИЕ ЗА ОБЩОСТОПАНСКИ, ЧАСТНО-
СТОПАНСКИ И СЧЕТОВОДНИ ВЪПРОСИ.

ДВЕ ДАНЪЧНИ СИСТЕМИ

отъ

Д-ръ П. ЛЕЦОВЪ

1. Постановка на въпроса.

Единъ отъ най-често разискванитъ въпроси, било въ печата, било въ Народното събрание, е този за данъчната система у насъ. Разисквано е както върху постройката на цѣлия приходенъ бюджетъ на държавата (напр. за съотношението между прѣки и косвени данъци и пр.), тъй и върху системата на прѣкитъ данъци. Макаръ прѣкитъ данъци следъ войната да стоятъ на второ мѣсто въ бюджета следъ косвенитъ (акцизи, мита и др.), интересътъ, проявяванъ къмъ тѣхъ, както отъ данъкоплатцитъ, тъй и отъ другитъ срѣди, стои, като че ли, на преденъ планъ. И не по-малко отъ три десетилѣтия вече се води споръ, коя ще бжде най-подходящата система на прѣкитъ данъци въ България — тази на обективнитъ (седулярнитъ) данъци или онази на прогресивно-подходното облагане. Понеже не се касае до спорове на отвлѣчена тема, а до въпросъ, заемащъ важно мѣсто въ финанситъ на държавата, и понеже, отъ друга страна, ний имаме опита и поуката отъ изпробването и на дветъ тѣзи системи, необходимо е да се дойде до едно изяснение, съ което да се постави край на този споръ. Защото неговото по-нататъшно сжществуване би се отразявало и за въ бждеще все тъй вредно както върху психиката на данъкоплатеца, тъй и въ насока на евентуални нови сътресения въ държавнитъ финанси отъ рода на ония презъ периода 1920—1925 год. За обикновения данъкоплатецъ неизяснеността и наличността на спора ще продължаватъ да подхранватъ у него съмнението, че ако нѣщо куца при приложението на данъчнитъ закони, това „нѣщо“ сигурно се дължи на това, че настоящата данъчна система е по-слаба въ сравнение съ „другата“. А тази мисль ще опредѣли и неговото отношение къмъ фиска и държавата. Освенъ това, сжществуването на единъ траещъ съ десетилѣтия споръ върху нѣща отъ животрепущата действителностъ, не говори добре и за странитъ, които спорятъ. Въ днешното време на разумно и трезво огнасяне къмъ всички въпроси въ живота вкусътъ къмъ спороветъ, само отъ любовъ къмъ тѣхъ, си нѣма мѣстото. Той бѣ нѣщо присжщо на едно отживѣло време. Ако ний продължаваме да имаме различни гледища по единъ конкретенъ въпросъ, който е повече извъ областта на опита, това би говорило, че ни липсва достатъчно способностъ или обективностъ, или наблюдателностъ, за да се справимъ и ликвидираме веднѣжъ за винаги съ този въпросъ. Бѣха наивни времена, когато не можехме да се ориентираме достатъчно ясно върху това, на чия страна стоятъ голѣмитъ стопански и военни сили, и за това платихме скѣпо. Въ областта на държавнитъ финанси се забелязва една

подобна неспособност за бърза и правилна ориентация. Не ще съмнение, че и това костува и ще костува твърде скъпо за младата ни още държава.

Въ настоящата статия ние ще се помжчимъ въ едно сбито изложение да разгледаме въпроса за дветъ данъчни системи и да дойдемъ до ясно и категорично заключение.

2. Развитие на приходното облагане до 1922 г.

Новата българска държава въ началото на съществуването си е възприела данъцитѣ, налагани отъ турската държава до освобождението. Занятията сж били облагани съ патентовъ данъкъ (темегуатъ), приходитѣ отъ земитѣ — съ десятъкъ (юшуръ), сградитѣ — съ емлякъ, овцетѣ и козитѣ — съ бегликъ, свинитѣ — съ серчимъ. Тѣй сжщо сж били събирани данъци върху приходитѣ отъ недвижими имоти, върху отсѣчения материалъ отъ горитѣ и данъкъ върху лозята.

Презъ 1894 и 1895 год. сж създадени законитѣ за данъка върху занятията, за поземления данъкъ, за данъка върху сградитѣ, като отъ старитѣ данъци е останалъ само бегликътъ.

Поземлениятъ данъкъ въ началото е билъ събиранъ, като данъкъ върху реалния приходъ отъ земята, въ натура (тѣй наречения десятъкъ). Следъ доста много колебания между двата начина на плащане — въ натура и въ пари — данъкътъ (1901 год.) се превръща въ репартиционенъ и добива видъ на поимущественъ данъкъ, макаръ фактически да представлява все сжщия данъкъ върху прихода отъ земята. Като се има предвидъ земеделския характеръ на страната ни, този данъкъ е представлявалъ най-важната колона въ системата на прѣжитѣ ни данъци.

Данъкъ върху занятията (законъ отъ 1895 г.) засяга всички приходи, съ изключение на тѣзи отъ земята. Данъкътъ върху служебнитѣ занятия и приходитѣ отъ недвижими имоти е процентовъ и прогресивенъ, а този върху приходитѣ отъ индустрия, търговия, занаяти, свободни професии и отъ капитали се е събиралъ чрезъ патенти, опредѣлени по специални таблици за тригодишенъ периодъ. При облагане съ патентъ комисииитѣ сж основавали преценкитѣ си на външни признаци. Данъкътъ, е приходенъ, обаче се основава на приблизителна оценка на brutния приходъ.

Постепенно стопанската физиономия на страната се промѣня. Старото равновесие въ еснафитѣ изчезва. Появяватъ се търговски и индустриални предприятия, а сжщо и кредитни такива, играещи значителна роля въ стопанския животъ. Преценката на brutния доходъ при данъчното облагане се явява вече като несвършено мѣрило. Наложило се е да се премине къмъ едно точно пресмѣтане на чистия приходъ. Такава стѣпка къмъ усъвършенствуване на приходния данъкъ е била направена съ първитѣ забележки къмъ чл. 13 на закона, съ следното съдържание :

Забележка I. За основа при опредѣляне на данъка служатъ размѣритѣ, предвидени въ чл. 13 отъ Закона за данъка върху занятията. Когато добивътъ отъ нѣкое занятие или търговия, означени въ таблицата, е по-голямъ отъ тоя, съответстващъ на най-високия размѣръ данъкъ, опредѣленъ въ таблицата за сжщото занятие или търговия, данъкътъ се опредѣля по размѣритѣ въ чл. 13 отъ закона.

Забележка II. При опредѣляне облагателния добивъ отъ нѣкое занятие или търговия, спадатъ се разходитѣ, необходимо присжщи за извършване на занятието или

търговията. Въ всеки случай, личнитъ и за обдържане на семейството на данъкоплатеца разходи не се изваждатъ.

Забележка III. Данъкътъ отъ акционерни, застрахователни и други дружества, които споредъ търговския законъ сж длъжни да обнародватъ годишнитъ си равномѣтки, се събира по показанитъ печалби въ тия равномѣтки заедно съ сумитъ, отдѣлени за резерва. — Въ всеки случай, данъкътъ не може да бѣде по-малко отъ две на хилядата отъ внесеня капиталъ.

Чрезъ вмъкването на горнитъ текстове, наредъ съ облагането по външни признаци и по таблицитъ за патентитъ е билъ въведенъ за поедритъ предприятия новъ начинъ на облагане — върху чиститъ доходи. Това вътрешно несъответствие се е съзнавало и е билъ изготвенъ новъ проектъ, но поради войнитъ неговото прокарване се е забавило. Трѣбва да се отбележи, че поради обезценяването на лева опредѣленитъ по таблицитъ данъци (въ златни лева) не сж се прилагали, тъй като приходитъ на данъкоплатцитъ, изразени вече въ книжни левове, не сж отговаряли по размѣри на ония преди войнитъ. Фактически прилагани сж били само забележитъ къмъ чл. 13. Това несвършенство на закона, при който съ две само забележки се е преминало отъ облагане на brutния приходъ, опредѣлянъ по външни признаци, къмъ облагане на чистия приходъ, изчисленъ следъ установяването на действителния brutенъ приходъ и приспадане на всички присъщи разходи, амортизации и пр., за да бѣде обложенъ само реалния чистъ приходъ, се е отразявало зле. Забележитъ на чл. 13 представляватъ само наченкитъ на облагане чистия приходъ. Тѣ даватъ само основната идея безъ всѣко разработване на подробноститъ. Всѣки би могълъ да си представи колко наивенъ би изглеждалъ днесъ, въ времето на голѣмата усложненостъ въ структурата и дейността на предприятията, единъ текстъ като този на забележка трета. При такъвъ текстъ всички дружества биха могли да се освободятъ отъ плащане на данъкъ.

Прочие, ние виждаме, че нашето законодателство по приходното облагане, вследствие на войнитъ, се явява закъснѣло, изостанало назадъ отъ развитието на стопанския животъ.

Презъ 1920 г. сж били създадени два закона — за данъкъ върху общия доходъ и данъкъ върху дружествата. Чрезъ тѣхъ се разработва вече началото да се облага действително реализирания чистъ приходъ. Тѣй както е създаденъ, законътъ за данъка върху общия доходъ е представлявалъ единъ корективъ къмъ системата на съществуващитъ обектни данъци (върху занятията, поземленъ, върху сградитъ и беглика). Съ този корективъ системата се оформява като подобна на френската. Но интересното е това, че още при създаването на коректива се е целило не да се оформи една система на обектни данъци, като френската, а се е целило да се премине къмъ германската система на прогресивно подходния данъкъ. Съ други думи, корективътъ на основнитъ данъци е трѣбвало по-късно да бѣде превърнатъ въ основенъ данъкъ, който да замѣсти дотогавашнитъ обектни данъци (върху земята, сградитъ, занятията и беглика). Това се вижда ясно отъ мотивитъ къмъ законопроекта, гдето се казва: „Като общъ подходенъ и прогресивенъ, тоя новъ данъкъ е въ сжщностъ подготовка за въвеждането на общото прогресивно-подходно облагане у насъ, което трѣбва да замѣни съ единъ само данъкъ многото ни досегашни прѣки данъци“.

Прочее, явно е, че още презъ 1920 год. държавната ни да-

нъчна политика е направила своя изборъ, подъ влияние на партийнитѣ тогава програми, поставящи начело лозунга за прогресивно-подоходното облагане, въ полза на германската система. Само временно, като преходъ, данъчната ни система е имала вида на френската. И действително, съ законъ за измѣнение и допълнение закона за данъка върху общия доходъ отъ 14 януарий 1922 год., въ сила отъ 1 априлъ 1922 год., се въвежда основния прогресивно-подоходенъ данъкъ, който замѣства дотогавашнитѣ обектни данъци.

Системата на обектнитѣ данъци, безъ коректива имъ отъ 1920 год., съществува отъ Освобождението на страната до 1922 г., а следъ това, отъ 1925 г. до днесъ. Системата на прогресивно подоходния данъкъ е просъществувала две години въ цѣлостъ и една година частично следъ възстановяването на поземления данъкъ.

3. Съпоставяне (теоретично) на дветѣ данъчни системи.

Преди да преминемъ къмъ разглеждане на самото прилагане на прогресивно-подоходния данъкъ презъ периода 1922—1925 г., ще бжде необходимо едно ориентиране върху предимствата и недостатъцитѣ на дветѣ системи.

При системата на обектнитѣ данъци приходитѣ се облагатъ въ връзка съ приходаизточника. Облагането е свързано съ обекта, съ източника, а не съ личността на приобретателя на приходитѣ. Така, приходътъ отъ наемъ се облага като приходъ отъ наемъ, пенсията или рента отъ капиталъ се облагатъ като такива и пр. Съ огледъ на приходаизточника си приходитѣ се категоризиратъ въ групи (седюли) — отъ търговия, индустрия, занаяти, свободни професии, отъ капитали и пр. и за всѣка група се предвижда съответния процентъ, съ огледъ на фундираността на прихода и като се държи или не смѣтка за единъ необлагаемъ минимумъ. При системата на седюлярнитѣ данъци сж застъпени следнитѣ моменти: фундираностъ и рентабилностъ на прихода, както и прогресия въ облагането съ огледъ на размѣра на съвокупнитѣ приходи.

При системата на германския прогресивенъ данъкъ (Einkommensteuer) всичкитѣ приходи на домакинството се сливатъ предварително въ единъ общъ доходъ и върху него, въ зависимостъ отъ размѣра му, се налага данъкъ по прогресия. И при тази система се държи смѣтка за фундираността на отдѣлнитѣ приходи чрезъ коректива — данъкъ върху имотното състояние (Vermögensteuer).

Отъ гледище на прогресия, рентабилностъ на приходаизточника и фундираностъ на дохода какво липсва на всѣка отъ тѣзи две системи? — Отговаряме: нищо! Защо? — Защото докато при системата на седюлярнитѣ данъци прогресията е застъпена чрезъ коректива (допълнителния данъкъ върху общия доходъ (impôt generale sur le revenu), а фундираността и рентабилността — чрезъ по-високия процентъ на облагането (при приходи отъ имоти и капитали), при системата на подоходния данъкъ сж застъпени сжщитѣ моменти, само че въ обратенъ редъ, съ огледъ на строежа на системата: прогресията е застъпена тукъ въ основата, а фундираността — въ надстройката, въ коректива (данъка върху имотното състояние). И при дветѣ системи съществува тѣи наречениятъ екзистенць минимумъ. Единъ и сжщи общъ доходъ, състоящъ се отъ

редица отдълни приходи, може да бжде съ еднакъвъ успѣхъ обложенъ еднакво и по дветѣ системи, безъ да се констатира нѣкакъвъ органически дефектъ на едната или другата система. Самитѣ проценти въ прогресията или за фундираността въ различнитѣ държави, естествено, не сж досущъ еднакви, но това различие нѣма нищо общо съ добритѣ или лошитѣ качества на системата. То е въпросъ на бюджетна и стопанска политика съ огледъ на условията въ всѣка отдѣлна страна.

Но ще се зададе, може-би, следниятъ въпросъ: щомъ и дветѣ системи сж еднакво съвършени, защо едната се предпочита въ едни страни, а другата — въ други? Тукъ вече става въпросъ за пригодностъ, за по-лека приложимостъ съ огледъ на стопанската структура, на културата, на историческото развитие и на много други условия.

Що се касае до това, отъ кжде да почне прогресията, дали отъ единъ по-низкъ или по-високъ предѣлъ на дохода, това е въпросъ на съобразяване съ височината на благосъстоянието въ дадена страна. Презъ последнитѣ години всички голѣми държави, ржководени отъ съображения на покровителствуване слабоимотнитѣ слоеве и насърчение на раждаемостта, засягатъ съ низки проценти малкитѣ доходи, като правятъ редица освобождавания отъ облагане било посрѣдствомъ разширение на необлагаемия минимумъ за случаитѣ на повече деца, било по другъ начинъ.

Специално при нашитѣ обектни данъци ние имаме застъпени както прогресията, тъй и по-високото облагане на фундиранитѣ приходи (11 на сто, безъ приспадане на необлагаемъ минимумъ). У насъ, обаче, липсва необлагането на екзистенцъ минимума при приходитѣ отъ земята и скотовѣдството. Причинитѣ сж отъ технически характеръ. При поземелния данкъ, беглика и данъка върху сградитѣ, при днешния начинъ на опредѣляне, наложенъ отъ обективни наши условия, не е възможно да се спада необлагаема сума. Затова пъкъ целта се постига по другъ начинъ — чрезъ сравнително по-низкия облогъ. За това разполагаме съ изучвания, върху които не можемъ да се спираме въ тази статия, поради ограничения ѣ обемъ.

Не трѣбва да се забравя, че съществуването на прогресивно-подходната система въ една страна не е продиктувано изключително отъ желанието да се опростотвори данъчната система, да се намали до минимумъ числото на данъцитѣ. Колкото и на гледъ да е парадоксално, Германия е страната на две системи — на тая на подходящия данкъ и на цѣла една категория обектни данъци (върху земята, сградитѣ, върху занятията—*Gewerbesteuer*, черковенъ данкъ, *Bürgersteuer*, *Aufbringungsumlage*, *Reichsfluchtsteuer* и др.), които сж въ полза само на отдѣлнитѣ съставни държавици и общинитѣ.

Днесъ предимствата или недостатъцитѣ на дветѣ системи не почитатъ въ тѣхната обща структура, а се изразяватъ въ разработката на методитѣ за сполучливо обхващане на облагаемитѣ доходи, които, както е известно, биватъ прикривани отъ тѣхнитѣ собственици по хиляди начини. Тъкмо въ тази насока се развиватъ законодателствата и данъчно-облагателната техника на всички голѣми държави—Съединенитѣ щати, Германия, Франция, Англия, Италия и др. Сжщо така и фискалниятъ комитетъ при Обществото на народитѣ е насочилъ усилията си отъ редици

години къмъ установяване взаимно сътрудничество между държавитѣ на международна почва за осуетяване укриванията и заобикалянията при данъцитѣ.

4. Не успѣхътъ на прогресивно-подоходната данъчна система при прилагането ѝ у насъ презъ 1922—1924 год.

Причини.

Презъ месецъ декемврий 1921 год. тогавашниятъ министъръ на финанситѣ, г. М. Турлаковъ, внесе законопроектъ за измѣнение и допълнение на закона за данъка върху общия доходъ. Преди всичко, преминава се отъ една система къмъ друга, а се процедира като да се правятъ известни само поправки въ сѣществующа вече система. Въ самитѣ мотиви на измѣнението не се говори, сѣщо тѣй, за преходъ къмъ нова данъчна система. Тамъ само се изтъква, че дотогавашното приложение на закона отъ 1920 год. не дало достатъчно постъпления на съкровището, понеже 25 до 30 на сто отъ данъкоплатцитѣ се освобождавали отъ данъкъ. И се добавя: „За една слабо развита икономически страна подобно освобождаване е неоправдателно, още повече, когато то се сравни съ бита, нравитѣ и обичаитѣ на нашия народъ. При тази икономическа неразвитостъ, при липсата на достатъчно натрупани капитали и богатства, освобождението, пълното освобождение отъ данъка върху дохода, се явява неоправдателно и безъ едно поправяне въ това отношение законътъ не постига целта си“. Следователно, главниятъ мотивъ е не за системата, а за приходоносността. Но грѣшката се състои още и въ това, че отъ единъ данъкъ, който дотогава е служилъ като корективъ, се искатъ много приходи. Щомъ като тѣзи приходи не идватъ въ достатъченъ размѣръ отъ основнитѣ данъци, какъ ще ги очакваме отъ коректива, и то при едно бедно земеделско стопанство.

Новото и сѣщественото, което се внесе въ нашата действителностъ, е това, че селското население, съставляващо приблизително четири пети отъ общото население, е ангажирано да декларира дохода отъ стопанствата си. Следъ нерадостнитѣ резултати отъ десятъка (поземелния данъкъ), когато селското население е водило цѣла борба съ позволени и непозволени срѣдства, за да доказва, че добивътъ отъ земята е много по-малъкъ отъ действителния, за да плати и по-малъкъ десятъкъ, селското население, живѣещо при най-трудни материални условия и нищета и затова принудено да се бори за всѣки левъ, който би могло да запази за себе си, е привлѣчено за втори пѣтъ да плаща данъкъ върху дохода. Тукъ тази система срѣща непреодолими затруднения, които ний ще категоризираме въ следнитѣ:

А. Българското земеделско стопанство и следъ войнитѣ продължи да бѣде предимно натурално. Въ тази насока влияеше увеличението на населението ведно съ съпътствуващото го раздробяване на земитѣ. Стопанствата до 50 декара преобладаваха*). А при стопанства до тази голѣмина излишъци почти не се явяватъ, или, ако се явятъ, тѣ сѣ нищожни. Следователно, доходътъ отъ този поминъкъ не се превръща въ париченъ. Друго е положението при едно стопанство съ специализирано производство на ржжъ (въ странитѣ по-насеверъ), зеленчуци, лозя и др. Тамъ.

*) Тѣ сѣж 418,000 стопанства отъ всички 734,000 или кръгло 57 на сто.

колкото и дребно да е стопанството, добивътъ преминава въ париченъ поради това, че стопанинътъ трѣбва да го продаде, за да получи една сума пари, съ която да посрѣща нуждитъ си. Сжщото е при единъ занаятчия или търговецъ. Колкото и дребно да е занятието имъ, всичко тамъ минава презъ фазитъ пари—стока—пари. Трѣбва да се прави едно подчертано различие между доходъ, оценяемъ въ пари и доходъ, полученъ въ пари. Къмъ първата категория доходъ сж доходитъ на грамадното мнозинство отъ нашитъ земеделски стопанства, включая и ония, които продаватъ известни свои излишъци. Къмъ втората категория можемъ да причислимъ предимно градскитъ занятия на търговци, занаятчи, работници, свободни професии, чиновници и др. Отъ дългата практика, която имаме, се констатира, че дори въ срѣдитъ, гдето доходътъ е само париченъ, но е дребенъ, смѣтка за него не се води отъ стопанина му (занаятчия, дребенъ търговецъ и др.). И това е лесно обяснимо. Тамъ преобладава трудътъ. Вложениятъ капиталъ е дребенъ. Печели се день за день — за елементарна прехрана. Тамъ нѣма активи, за чийто прирѣстъ или намаление да е необходимо да се държи смѣтка. Отъ опитъ е вече установено, че въ това положение на неводене редовни смѣтки сж хората съ годишенъ доходъ до 30—40 хил. лева. И самиятъ законодатель не ги задължава да водятъ каквито и да било книги, убедилъ се отъ опитъ, че това нито е възможно, нито е нужно. Затова, въпрѣки паричния характеръ на дохода имъ, дребнитъ търговци и занаятчи винаги ще бждатъ облагани по предполагаемъ доходъ по простата причина, че винаги липсва основата за облагане по точно установенъ доходъ. Разбира се, това не е голѣма беда, понеже преценката за предполагаемия доходъ не се отклонява значително отъ този за реалния такъвъ. Знаемъ, че задължението за занаятчиитъ да водятъ карнетки срещна навремето една силна опозиция въ тѣзи сжщитъ срѣди. Последнята се обяснява не толкова съ желанието на хората да прикриватъ доходитъ си, отколкото съ онова психологично съпротивление на хора, ненавикнали на подобни смѣтки. Занаятчиата си прави смѣтка за день, най-много за седмица, затова и воденето смѣтки за година е противно на неговия менталитетъ. Това съзнание е отражение на социалното му и стопанско положение.

Ако дребнитъ стопани съ париченъ доходъ не могатъ и не желаятъ да водятъ смѣтки за дохода си цѣла година, стопанитъ съ оценяемъ (натураленъ) само доходъ сж изправени предъ ново, по-голѣмо и сложно препятствие. Тѣ трѣбва да направятъ следнитъ изчисления:

1. Да установятъ количеството отъ всѣка земеделска култура, добито презъ дадена стопанска година. Това количество на добива при натуралнитъ стопанства не винаги е добре измѣрено въ килограми, крини, кофи и пр. Освенъ това, при различно хектолитрово тегло отъ разнитъ парчета ниви, количеството въ килограми не може точно да се установи, защото такова теглене никога не става. Само когато се продаватъ излишъци на търговцитъ, тѣзи излишъци биватъ мѣрени въ килограми.
2. На второ мѣсто, самото оценяване въ пари на консумиранитъ количества срѣща мжнотии въ различното качество на произведенията, добити отъ различнитъ кжсове земи, едни отъ които сж по-плодородни, други съ по-слаба почва. Наредъ съ това затруднение идва и друго: ценитъ на земеделскитъ произведения не сж постоянни. Презъ единъ

месецъ сж едни, презъ други месецъ — други. Кои цени следва да се взематъ при оценката — тѣзи за месеца, когато дадено количество е консумирано отъ домакинството, или една срѣдна цена? Каква трѣбва да бжде тя? Единъ стопанинъ ще я вземе въ единъ размѣръ, другъ — въ другъ размѣръ. И всѣки за себе си ще бжде искренъ. Ако искаме да изчисляваме реалния доходъ, ние не можемъ да прескочимъ всички тия въпроси, съ които се сблъсква самиятъ стопанинъ. Но ние чувствуваме, че навлизаме въ единъ лабиринтъ отъ подробности и вмѣсто да отидемъ къмъ яснота, отиваме въ обратна посока. Затова и практичскитъ и спасителенъ изходъ отъ това забъркване и на данъкоплатци и на администрация е билъ този да се изработятъ срѣдни величини — тѣй нареченитѣ норми — съ които да се оперира при оценкитѣ отъ стопанитѣ и при провѣрките отъ данъчнитѣ органи. 3. Но това не е всичко. Следъ измѣрването на brutния добивъ по количество и качество и оценяването му въ пари, идва установяването на разходитѣ, свързани съ производството. Въ декларацията за общия доходъ фигуриратъ и следнитѣ видове разходи: 1. За храна на . . . (брой впрегатни добитѣка, 2. за храна на останалия добитѣкъ, 3. За . . . постоянни слуги и наемни работници, 4. Платено за акцизъ и данъци съ връхнини, 5. Разноски за поправка на сѣчиза, за подковаване на добитѣка и др., 6. За застраховка, Безспорно, тукъ не сж изброени всички видове разноски. Не се говори за семената, за лѣкуване на добитѣка, за покупка на торове, присади и десетки още видове разноски. Идватъ на свой редъ и лихвитѣ на дългове, ремонтъ на сгради и пр. и пр.

За да се попълни декларацията съ сведенията за всички тѣзи разходи, извършени въ различни времена въ течение на годината, би било необходимо сжщитѣ да бждатъ записвани хронологически. А знае се, че никой стопанинъ не се занимава съ такова записване. Но тѣй като е длъженъ да ги покаже въ декларацията, всичко това опира пакъ до приблизителни и закржглени цифри. Ето какъ се достига пакъ до нормитѣ и при разходитѣ, като неизбѣжно помощно срѣдство. Като вземемъ посоченитѣ до тукъ мжчнотии въ изчислението на чистия доходъ, идваме до убеждението, че за нашия селянинъ нито е било възможно преди 17 години, нито ще е възможно сега да се занимава съ счетоводство, колкото и просто да би било то, (а то съвсемъ не е тѣй просто), за да може да даде точнитѣ данни за попълване на една декларация по данѣка върху общия доходъ.

Б. Но нека разгледаме самитѣ норми и доколко тѣ сж спомогнали за едно истинско подоходно облагане, или сж насочили облагането въ посока обратна на първоначалната целъ (да се установи чистия доходъ). Предписанията за въвеждане на нормитѣ сж дадени въ закона отъ 14 януарий 1922 г. Чл. 13 предписва:

„Всѣка година, най-късно до 15 декемврий, въ Министерството на финанситѣ, отдѣление за прѣжитѣ данъци, съ заповѣдъ отъ министра, се събира комисия, състояща се отъ началника на прѣжитѣ данъци, ревизоритѣ при сжщото отдѣление, главниятъ инспекторъ по земедѣлието и началника на земедѣлското отдѣление при Министерството на земедѣлието, началника на професионалното образование отъ Министерството на народната просвѣта, началника на търговското отдѣление при Министерството на търговията, петъ души народни представители, която опредѣля нормитѣ на доходността отъ всѣки декаръ ливада, гора, и видъ зърнени и други култури, доходността отъ скотовѣдството и други приходни източници, и разпредѣля околитѣ по плодородностъ. Тя трѣбва да посочи максималнитѣ и минимални размѣри на тия доходи, които поддсжатъ на декла-

риране въ всѣка околия и разходитѣ, необходими за добиване на тия приходи, които разходи сж признати отъ закона.

Чл. 14. Следъ като комисията, упомената въ предидущия членъ, опредѣли нормитѣ, нейнитѣ решения се одобряватъ отъ министра на финанситѣ и съобщаватъ на финансовитѣ началници, които, отъ своя страна, свикватъ общинскитѣ кметове, представителитѣ на данѣкоплатцитѣ въ облагателнитѣ първоначални комисии, околийския агрономъ, лесничея и финансовитѣ агенти и подъ тѣхно председателство раздѣля селата и градоветѣ отъ околията на категории по доходность, като иматъ предвидъ опредѣленитѣ норми отъ централната комисия, раздѣляйки ги отъ 3—5 категории. Протоколното решение на тая комисия подлежи на одобрение отъ министра на финанситѣ. Опредѣленитѣ норми служатъ за ръководство на данѣкоплатцитѣ при деклариране тѣхнитѣ приходи“.

Въ правилника къмъ закона е пояснено, че тѣй одобренитѣ норми служатъ за ръководство при деклариране доходитѣ отъ страна на данѣкоплатцитѣ и на комисията при опредѣляне на данѣка.

Опредѣлянето на данѣка става отъ четиричленна първоначална комисия, която заседава въ финансовото управление.

За провѣрка на 900000 декларации въ села и градове се дава на данѣчнитѣ агенти два месеца срокъ — мартъ и априлъ. За провѣрка на такова число декларации и написване необходимитѣ сведения по тѣхъ сж необходими 90000 работни дни, като се знае, че единъ агентъ може да провѣри внимателно и напише сведенията си по десетъ декларации на день. Въ работното време се вклучва и пътуването, което заема значителна частъ отъ него, поради преминаванетоъ отъ едно населено мѣсто до друго. При 300 данѣчни агенти въ всички данѣчни управления, ако тѣзи агенти се занимаваха изключително съ тѣзи провѣрки и ако се касаше само за декларации на дребни стопани, сж били необходими 300 работни дни, т. е. цѣла година заедно съ празниците. Но, всѣкому е известно, че има предприятия, провѣрката на които отнема много дни (индустриални, търговски, банкови, застрахователни). Самиятъ законъ предвижда участието на агентитѣ въ комисиятѣ (първоначалнитѣ) по облагането на сѣщитѣ тѣзи стотици хиляди данѣкоплатци. Сѣщитѣ агенти сж ангажирани въ повторни провѣрки по жалбитѣ до контролнитѣ комисии. Сѣщитѣ тѣзи агенти участвуватъ въ комисии по доставки, по всевъзможни търгове. Тѣ сж ангажирани въ провѣрки на преписки по разни закони (за събиране прѣжитѣ данѣци, беглика, по данѣкъ сгради, по поземленъ данѣкъ, по разни оплаквания и пр.). Затова, на практика, тѣ сж били въ състояние да провѣрватъ максимумъ около една трета отъ подаденитѣ декларации. Това значи облогътъ за всѣка година да ангажира три години въ провѣрка и най-малко още една въ контролни комисии. Можемъ да си представимъ бъркотията, която се е създадала. Всичкото това опредѣляне на данѣка по 900,000 декларации (750,000 селски стопанства и 150,000 градски) е било свързано съ едно огромно писмоводство — списъци отъ общинитѣ, протоколи на комисии, списъци за опредѣленитѣ данѣци, списъци за предаване данѣцитѣ за събиране отъ бирниците, покани до данѣкоплатцитѣ въ контролнитѣ комисии, актове за недеklarирани приходи, стотици хиляди входящи и изходящи преписки въ връзка съ облагането. Когато се е въвеждала реформата, въпросъ на елементарна аритметика е било да се направи смѣтка за колко време би могълъ да се справи данѣчниятъ апаратъ съ 900,000 декларации. Тази смѣтка би могълъ да я направи всѣки данѣченъ агентъ, като има предвидъ колко свършени преписки дава въ месеца

при най-интензивна и добросъвестна работа. Тукъ не се е изисквала никаква особна предвидливостъ. При това положение администрацията и да е била добра, и да е била некадърна, въ никоѣ случай не е могла да се справи съ поставената ѝ невъзможна задача.

В. Относно качеството на провѣрките може да се каже, че тѣ сж се извършвали повече съ огледъ на даденитѣ норми. Невъзможно е било да се провѣрватъ количествата за добиви оценени въ пари, когато тѣзи добиви никѣде не сж записани, нито пъкъ да се провѣрватъ деклариранитѣ разходи. Самитѣ декларатори не сж били въ състояние да дадѣтъ точни данни по простата причина, че нищо не сж записвали. Всичко е било окръглявано и затова нормитѣ сж служили еднакво и за данъкоплатцитѣ. Като се вземе подъ внимание, че повечето отъ данъкоплатцитѣ въ селата не сж могли да се справятъ дори съ написването на декларациитѣ си, поради недостатъчна грамотностъ, можемъ и днесъ да си представимъ картината на всичко това. — Но самитѣ норми, тъкмо за това, че сж сръдни числа, никога не сж могли да отговарятъ на действителнитѣ добиви. Самото разпредѣление на районитѣ въ много случаи не отговаря на фактическото положение. Въ единъ полски районъ има земи съ съвсемъ слабо плодородие, а въ единъ полубалкански такъвъ — съ голѣмо плодородие. Въ министерството сж идвали делегации отъ засегнатитѣ отъ неправилното разпредѣление на районитѣ села, за да искатъ поправка на грѣшките. Имало е случаи, при които нормитѣ въобще не сж били приложими. Напримеръ, имало е крави, които не даватъ млѣко, земи които сж пострадали отъ градушка (твърде често явление въ страната) или отъ други природни бедствия. Въ тѣзи случаи сж били необходими нови провѣрки чрезъ разпитъ на свидетели и пр. Но и тогава провѣрителитѣ не сж могли да разчитатъ на вѣрностъ въ събранитѣ сведения.

Отъ всичко това може да се заключи, че въ действителностъ се е вървѣло по пътя на нормитѣ, т. е. на външнитѣ признаци. Този методъ е диаметрално противоположенъ на метода, който се прилага при установяване на реалния приходъ или доходъ. Системата е компрометирана въ основата си, щомъ вмѣсто да установимъ реалния доходъ, си служимъ съ предполагаемъ. Сжщината ѝ изчезва, за да остане наименованието. Само заради това наименование не заслужава да се правятъ реформи, свързани съ такова грамадно разстройство за държавнитѣ финанси и съ прѣкомѣрно раздражение въ народнитѣ маси. Цѣлата тази реформа е била плодъ на увлѣчение въ красиви догми за най-справедливо облагане, безъ всѣко държане смѣтка и познаване сръдата, гдето ще се прилага реформата. Това е примѣръ на класическа непредвидливостъ и липса на организаторска способностъ.

Г. Психологически и др. условия. Но реформата се сблъскала и съ неподготовеността на селския стопанинъ да води текущи записвания за своитѣ добиви и разходи. Това е не само при българския селянинъ. Сжщитѣ трудности сж констатирани и въ Франция. Въ голѣмия трудъ „L'impôt sur le revenu“ на проф. Аликсъ и д-ръ Ле Серкле, томъ II, стр. 1, четемъ следното: „Въвеждането на единъ специаленъ данъкъ, предназначенъ да засегне една категория приходи, които до тогава не бѣха засегнати, бѣ прочее, напълно законно и справедливо. Обаче, това създаваше твърде голѣми затруднения. Трѣбваше най-напредъ да се под-

готви селското население да възприеме този нов данък и да се държи смътка за манталитета на френския селянин, който крие ревниво работител си и би понесъл мъчно задължителното обявяване на своител приходи. Вън от това, като оставяме на страна злата воля, често се случва, че производителт сам не знае точния си чистел приход. Той знае, че съществуването (препитанието) му по-вече или по-малко е осигурено чрез труда му, констатира въ даденел случай, че има пари за плащане, но би се намърил въ затруднение да каже, какво точно е спечелил, защото не води смътководство и защото земеделското смътководство е твърде сложно. Въ земеделието има разходи, резултатител от които се явяват въ течение на редица години, които разходи, следователно, не би тръбвало да се минател въ експлоатационната смътка само на една година, а разхвърлянето имъ върху повече години, е операция твърде деликатна. Свърхъ това, въ земеделието влияятел твърде много елементи, чието счетоводно установяване е крайно неприятно. Тъй напр. производителт не поставя въ своител приходи, както изисква едно добро счетоводство, стойността на всички храни, които се консумирател от него и семейството му. Също той не изчислява хранител от производството си, които употребява за изхранване на работниците си или припасител от собствената реколта, които разходва за изхранване на добителка си. Когато той продава една крава, той знае, че я е продалел съ печалба или загуба, но му е невъзможно да изчисли печалбата, защото когато се касае за добителк, роденел въ стопанството му, не му е възможно, въобщо, да изчисли коштуемата му стойностел. Въобщо писането и смъткител сж една недотамел желана работа. Написването на едно писмо се явява доста тежка работа. После не стои въ съгласие съ представител на селския данъкоплатецел да се декларира онова, което се консумира от семейството. На трето мълсто, при слабия доходел на земеделското стопанство, изкушението да се покаже по-малъкел доходел, за да се плати и по-малъкел данъкел, е нълщо обикновено. Въ данъка липсва простота. Плащането на декарел, на глава, е нълщо ясно, колкото тежко да би било въ нълкои случаи. То е по-близко до представител на данъкоплатецел от нашата действителностел. Не тръбва да се забравя също, че макарел селскител домакинства да сж 750,000, собственицител на земи сж двойно повече. Това обстоятелство е пораждало сериозни мъчнотии и трисения между членоветел на семействата (синове, бащи, снахи) при съставянето на декларациител и разпредъляне данъка вътре въ домакинствата. Друго важно обстоятелство е било враждебното отношение на селянина къмел единел новел данъкел, какълто се явява подоходниятел, понеже поземлениятел данъкел, макарел и въ друга форма, е билел отстъпенел на общинител и последнител сж се възползували отел него. Най-последно, лошо влияние сж оказали и опартизаненител отношения въ селата. Облагането е бивало използвано въ нълкои случаи за гонение на противницител.

Д. Годностел на данълчната администрация. Последниятел е обвинявана, че се е оказала неспособна да се справи съ поставената й задача. По-горе ние видълхме, че преди всичко върху плещител на данълчния апарател е билел сложенел единел товарел, който при образцово функциониране на апарата е изисквалел периодел от три или четири години за извършване облога за една година. Възможно е данълчната

администрация, комплектувана въ една своя голѣма частъ следъ войната, при недобъръ подборъ, като се иматъ предвидъ тогавашнитѣ общественно-политически условия, съ недобра подготовка поради дотогавашното прилагане на една по-проста система, да не е отговаряла на необходимитѣ изисквания. Но това всичко се е знаело отъ ръководителитѣ. Тѣ сж били длъжни да познаватъ качеството и количествения капацитетъ на апарата, съ чиято помощъ ще проведатъ реформата. Изглежда, обаче, че тази елементарна съобразителностъ не е била на лице. Чудно би било, ако резултатитѣ биха били по-други. Отъ официалнитѣ сведения, съ които разполагаме, се вижда, че за годинитѣ 1920/21—1924/25 сж постъпили 3,600,000 декларации. При редовно облагане по 300,000 декларации всѣка година, били сж необходими 12 години време, за да се обложатъ декларациитѣ за 5 години (и то при намаленото число декларации за 1924/25 год.), т. е. да продължи облагането още 7 години, както и стана въ действителностъ.

5. Връщане назадъ.

Следъ две годишно приложение (1922/23 и 1923/24 год.) на закона за данѣка върху общия доходъ положението става неудържимо. Причинитѣ за затрупването вече изяснихме. Въ Министерството на финанситѣ виждатъ, че не е възможно да се продължава повече. Въ печата критикитѣ и недоволствата не спиратъ. Отива се въ задънена улица. Не е само затрупването на данѣчнитѣ управления съ стотици хиляди декларации причината за безизходното положение. Тукъ едновременно и паралелно действуватъ всички описани по-горе причини. Съ законъ отъ 12 юний 1924 година (Д. в. бр. 56), заедно съ редица допълнения, се прави една решителна стъпка — данѣкътъ върху общия доходъ за селата се отмѣнява и се замѣнява съ поземления данѣкъ (§ 25) и беглика (§ 29). Данѣкътъ върху общия доходъ остава за градското население. Въ това си положение той, стоейки наредъ съ поземления данѣкъ, беглика и данѣка върху сградитѣ, придава необичаенъ видъ на прѣжитѣ данѣци въ страната. Отъ една страна, имаме единъ подоходенъ данѣкъ само за една пѣта отъ населението, лишенъ, при това, отъ своя корективъ — данѣка върху имотното състояние; отъ друга страна — редица обектни данѣци съ вида на поимуществени. Положение, наистина, неудържимо и неиздържащо никаква критика. Тукъ не ще се спирамъ върху известни значителни недостатѣци на закона върху общия доходъ, нито върху закѣснението съ известни допълнения (указъ № 79).

Въ мотивитѣ на бившия министъръ на финанситѣ, г. П. Тодоровъ, четемъ следното относно замѣняването на общоподоходния данѣкъ съ поземления такъвъ за селското население:

... Голѣмото различие въ преценката на доходитѣ отъ земята споредъ личното схващане на облаганитѣ въ разнитѣ околии, слабитѣ резултати за съкровището, неравномерността при разпредѣляне на данѣчното бреме наложиха измѣненieto на закона въ смисълъ: изчислението на чистия доходъ да става по предварително изработени и утвърдени норми на производството, по основниятъ неджгъ въ облагането на доходитѣ отъ земята си остана: нормитѣ не можах да отстранятъ несправедливостта въ облагането вследствие на това, че доходността на едни имоти е по-висока, а на други по-ниска отъ тия норми. После, естеството на данѣка изисква подаване всѣка година декларации, справки, обжалвания и пр., съпрово-

дено съ губене време и маса разноски. Лошото настроение, вследствие на това, въ селата принуди министерството да се замѣни този данѣкъ за 1924/25 ф. г. съ реалния поземленъ данѣкъ. По причина на кжсото време и необходимостта да се направятъ всеострании проучвания за коренна промѣна въ системата на прѣжитъ данѣци, съобразно съ нашитѣ условия и съ нуждитѣ на държавата, трѣбваше за тая година да се възприеме плащания презъ 1921/22 год. поземленъ данѣкъ, . . . следъ като се извършатъ предварително по основнитѣ данѣчни книги промѣнитѣ, вследствие прехвърляне собствеността имотитѣ и промѣната на културитѣ.“

Но въвеждането наново на единъ тѣй масовъ данѣкъ като поземления, макаръ следъ две години отъ изоставянето му, не е било тѣй лесно и автоматично. Въ окръжно № 16356 (бр. 68 на Държ. в. отъ 27 юний 1924 г.) на министерството се казва, че партидитѣ на данѣкоплатцитѣ въ основнитѣ данѣчни книги сж претърпѣли голѣми промѣни: много имоти сж промѣнили стопанитѣ си (съ продажба, дарения, наследства, принудителни продажби), а на други е промѣнена културата: гори, ливади и пасбища разработени на ниви, ниви обърнати на лозя, овощни, черничеви градини, изкуствени ливади и пр.

И затова се задължаватъ данѣкоплатцитѣ, които сж придобили непокрити имоти по нѣкакъвъ начинъ, или иматъ имоти съ промѣнена култура, да деклариратъ тѣзи промѣни. Последнитѣ сж увеличени и вследствие на раздаденитѣ земи отъ трудовата поземелна собственост. Изготвянето на списъцитѣ за не по-малко отъ 1,500,000 партиди е представлявало нова огромна работа, която на свой редъ е създавала ново забъркване. Ето какъ това блуждаене отъ своя система къмъ система на законодателното тѣло, въ търсенето на най-подходящето за страната ни облагане, но безъ да се държи достатъчно смѣтка за нашата действителност, е довело до пълно разстройство на данѣцитѣ.

6. Мненията въ Народното събрание.

Ако е имало привърженици на прогресивно-подоходното облагане, ако нѣкои партии сж го имали като догма въ програмитѣ си за управление, имало е и държавници, които сж били предварително на ясно върху неприложимостта на тази система.

Когато въ 1924 год. се е наложило да се отмѣни подоходния данѣкъ за селата и замѣни съ поземелния, изказали сж се редица оратори за и противъ тази мѣрка. Единъ отъ подържницитеѣ, проф. П. Стояновъ, е казалъ, между другото, следното:

„Днесъ всичко струва пари, всичко е сведено къмъ цена, всичко което се яде въ кжщи отъ собственото производство, може да се изчисли въ всѣки единъ моментъ и вследствие на това произвеждане на всичко онова, което се явява като подоходенъ отъ стопанската дейность, къмъ цена, къмъ монета, е завоювано, което е направено отъ нашето народно стопанство. Важно е да се подхване оня съответенъ моментъ, когато това изчисление може и трѣбва да стане. Ако е вѣрно, че земеделското производство не може да позволи изчисляването на добива му, тогава нѣмаше да има подоходенъ данѣкъ нито въ Бавария, която е земеделска страна, не по-малко и не повече отколкото сме ние, нѣмаше да има подоходенъ данѣкъ и въ Вюртембергъ, кждето хората живѣятъ въ такива планини и стопанства, както и ние, нѣмаше да има подоходенъ данѣкъ и въ Унгария, която е много по-близо до насъ. Така щото, това възражение, което се правѣше тукъ, че ние нѣмаме обективни условия за въвеждането на подоходенъ данѣкъ, е пледоария за реакция въ данѣцитѣ, е пледоария за освобождаване на известни категории данѣкоплатци отъ следуемитѣ тѣмъ данѣци. Обективнитѣ условия сжществуватъ, нужно е да се нареди манипулацията, нужно е да се подготви администрацията за този данѣкъ.

П. Петровичъ:

За премахването на подоходния данѣкъ върху селското население азъ мисля, че

две мнения не може да има, не само защото нашето земеделско население не може да изпълни предписанията на този законъ (при съставяне на една декларация по този законъ и много вишесте се намиратъ въ затруднение), но защото така, както той бѣше прилаганъ и както бѣше окарикатуренъ, бѣше действително единъ тормозъ за земеделското население. Нормитъ, които Ви се четоха тукъ, сж достатъчни, за да видите, че този данъкъ не представляваше вече подоходенъ данъкъ, а бѣше по-скоро единъ личенъ индивидуаленъ данъкъ, който се налагаше по волята и решенията на нѣкаква си комисиия, която прилагаше този законъ чрезъ опредѣляне на всевъзможни норми, така както комисията намъри, че трѣбва да бжде нормиранъ този данъкъ.

Вториятъ мотивъ за отмиъняването на подоходния данъкъ за селското население, който споредъ мене е тоже важенъ, е, че нашата администрация не е пригодена да може да контролира и да ревизира кръгло единъ милионъ декларации. Това е вѣрно! Благодарение на това грамадно количество декларации се създаде една анархия, единъ начинъ на облагане, който по-скоро може да се дължи или на чувствата, които питае този, който върши облагането по заповѣдъ на своя началникъ, или на случайността, ако се хване този, който се мисли, че е укрилъ дохода си. Ето защо по отношение на земеделското население на земеделскитѣ стопанства менъ ми се струва, че много правилно е да се повърнемъ къмъ поземления данъкъ. Той може да не ни дава тази абсолютна справедливостъ, която дава въ културнитѣ държави подоходния данъкъ, но респективно той ще ни даде това, което нашето население може да даде като данъкъ на държавата“.

Трети ораторъ, Н. Пждаревъ, казва:

„Вѣрно е, че данъкътъ върху общия доходъ по принципъ е единъ съвършенъ данъкъ, данъкъ на пълна справедливостъ. Това го съзнаватъ всички онѣзи, които сж работили въ комисията, а и онѣзи, които сж създали първоначалния проектъ; това го съзнава, убеденъ съмъ, и г. министрътъ на финанситѣ, който е внесълъ законопроекта за разглеждане. Азъ зная много добре, че когато ставаше въпросъ на едно събрание на народни представители за този данъкъ, данъкътъ върху общия доходъ, г. министрътъ на финанситѣ подчерта, че му сж известни всички онѣзи недоволства, изразени противъ този данъкъ, но че отъ това не следва, че данъкътъ трѣбва да се измѣни, защото всички бѣха сговорни сговористи и макаръ закона по принципъ да е добъръ, данъкътъ да е справедливъ, но въ неговото приложение, въ неговитѣ резултати той толкова несправедливъ се е оказалъ, даже опасенъ, че онова негодувание, което се създава долу, въ масата на народа, въ данъкоплатцитѣ, противъ него би трѣбвало да извика вниманието на правителството и на управлението. И когато правителството излиза съ този законопроектъ, тѣ, не че не съзнава, не че иска да подчертае справедливостта на данъка върху общия доходъ, но иска да се съобрази съ едно фактическо положение, а то е, че въ прилагането на този законъ, въ получаване на резултати отъ тѣзи принципи, ние сме дошли до едно много лошо положение. Този данъкъ се гледа отъ данъкоплатцитѣ, отъ тѣзи, които сж подложени на него долу въ селата, като единъ много тежъкъ и несправедливъ данъкъ и не може въ една страна като нашата, съ управление демократическо, да не се държи смѣтка на настроението, не — за убеждението, за разбирането на народа, на данъкоплатцитѣ“.

Г-нъ А. Ляпчевъ въ речта си се произнася по следния начинъ:

...„Картията трѣбва да стане ясна, за да се знае кой е доброжелателъ и кой не е доброжелателъ и какво може да се направи и какво не може да се направи въ тая страна.

Вториятъ случай на прогресивно облагане е данъкътъ върху печалбитѣ отъ войната. За нещастие и това е моя работа.

Третьиятъ случай е данъкътъ върху общия доходъ. Работимъ го, азъ, г. Стояновъ и нѣколцина други наедно, работихме го, когато имаше едно коалиционно правителство, въ което финансовъ министръ бѣше г. Даневъ. Това бѣше веднага следъ нашата катастрофа въ войната. Изработихме три законопроекта: единъ да замѣни забележката въ закона за данъка върху занятията — споредъ която забележка се облагахъ дружествата — направихме специаленъ законъ за данъкъ върху дружествата и направихме, мисля, една добра работа; вториятъ бѣше за данъка върху общия доходъ и третиятъ за данъка върху имотното състояние на страната — единъ законопроектъ готовъ, но съ уговорка, ако финансовата политика, ако изобщо политическото положение на страната допуска и дава възможностъ, да има такъвъ данъкъ. Последниятъ по едни или други причини не се приложи, нѣма да се прилага вече и нѣма да се мисли да се прилага.

Та кога дойде да се прилага данъка върху общия доход, случи се следното нъщо, което за що годе предвидливи хора бѣше ясно: при този низъкъ еисистенць-минимумъ всички данъкоплатци въ България — отъ 1,100,000 и 1,200,000 домакинства обезателно трѣбва да подадатъ декларации, но всички подлежатъ на този данъкъ при екисистенць-минимумъ, ако сж добросъвестни. Тогазъ се улови на широко населението съ този данъкъ и му се предписа да каже въ декларацията си своя доходъ, своитѣ приходи. Населението въ грамадната си часть отговори, че то не е въ положение да посочи най-добросъвестно своитѣ приходи. Това не е случайнс, това е фактъ за нашитѣ условия. И г. Сакаровъ е много правъ, когато въ началото на речъта си каза, че не трѣбва да се бърза съ данъчнитѣ реформи. Данъчнитѣ реформи сж резултатъ на икономическото развитие на страната и тѣ не могатъ да вървятъ преди него. Ако въ България бихте могли да намѣрите да предположимъ 100,000 данъкоплатци за днешно време, които сж въ положение да покажатъ своитѣ приходи, вие не можете да обгърнете съ една мрежа 1,100,000 — 1,200,000 данъкоплатци, които асж не сж въ положение да дѣдатъ отговоръ на въпроса какви приходи иматъ. И тогава Министерството на финанситѣ какво се принуди да направи? То въ своя правилникъ на следующата година обяснява какъ трѣбва да определятъ своитѣ приходи ония, които сж задължени да ги обявятъ, но не какъ трѣбва да вписватъ определенитѣ отъ финансовитѣ комисии приходъ по околии. Ще се назначатъ комисии. Комисиитѣ ще определятъ всѣка нива споредъ категорията какъвъ приходъ ще има за нея година, и този приходъ ще се впише. Тогазъ се пита какъвъ смисълъ има да се казва, че това е данъкъ върху дохода на земеделеца-стопанинъ при нашитѣ условия — азъ говоря за масата, не за отдѣлни личности, които могатъ да бждатъ състоятелни — когато нему му се каже: „ти ще впишешъ за своитѣ ниви, че имашъ толкова приходъ“. Щомъ държавата му определя приходъ, не е ли по-просто да му се каже: „твоитѣ ниви ще платятъ такъвъ поземленъ данъкъ“. Това е ясно като бѣлъ день“.

Финансовиятъ министъръ П. Годоровъ, допълня картината, изнасяйки следнитѣ доказателства за неприложимостъта на системата:

„Събира се тукъ една централна комисия и казва: единъ декарь тамъ и тамъ дава толкова и толкова, дере, което е оценено по толкова и толкова лева, дава толкова и толкова доходъ. Единъ декарь засятъ съ тютюнъ въ тая или сная областъ дава срѣдно толкова и толкова килограма и като се вземе предъ видъ пазарната цена на нѣкои конюнктурни печалби, облага се срѣдно съ толкова и толкова. Най-сетне се казва: тая околия по тия и тия съображения ще се смѣта балканска, а оная околия, ще се смѣта полска, а трета се смѣта полубалканска околия. И въ края на краищата по такъвъ начинъ тая централна комисия, която споредъ закона се състон и отъ народни представители — викаме хора, които ужъ сж боравили съ нашата земя, които иматъ представа за това, кое се казва дойна крава или европейска кравя, или кравя изъ искърска порода, които сж боравили съ рапица, сусамъ и т. н. — свършва съ едни норми, отъ които никой, почти абсолютно никой не е доволенъ.“

Азъ имахъ случай сега да споря и съ народни представители, които възмаха участие въ тази комисия, които съ всичката си искреность дадоха известни мнения, защото така разбиратъ тая работа. Отъ даннитѣ, съ които разполагатъ тѣ, до такива заключения сж могли да дойдатъ, а не до други. И постоянно делегати се явяватъ отъ всички краища на България, за да ме убедятъ, че тѣхната околия не е изцѣло полска, а е полубалканска, а полубалканцитѣ да ме убедятъ, че е напълно балканска, носятъ ми се карти топографически, данини статистически и пр. и пр., като че ли азъ съмъ единъ решающъ факторъ въ случая. Финансовиятъ министъръ, г. г. народни представители, тукъ е почти непричомъ: той не е въ състояние да синтезира всички тия дани отъ толкова сложенъ, комплициранъ характеръ и да извлѣче нуждното срѣдно. Защото, ако тая централна комисия е казала своята върховна дума, ако въ тая комисия сж отишли вещи лица, ако тия лица сж имали на разположение всички дани за нашата икономика, то въ заключение на финансовия министъръ не остава освенъ да каже: „Одобрявамъ“, да сложи единъ автентиченъ подписъ и той подписъ ще бжде непрекъснато атакуванъ основателно или неоснователно отъ партийни, отъ политически съображения и може би, отъ съображения, г. г. народни представители, на обективна правда. Всичко това, което въ малъкъ масшабъ, въ образъ, въ форма, на концентрични кръгове отива къмъ села и градове, най-хубаво е да се прехвърли направо въ селскитѣ общини и да имъ се каже: „Вие горедолу знаете, кой какво е засѣлъ, вие великолепно знаете вашия районъ, вие тукъ печелите, тукъ живѣете, тукъ времето отъ години, отъ времето на вашитѣ дѣди, бащи

и братя, когато сте се дължили, и когато сте волили дълги спорове за тази или онази нива, много хубаво знаете не само нейното пространство, но и нейната доходност, най-после, съберете се да обсъдите, взаимно се контролирайте, посочете нужните данни и взаимно решете коя е първа категория, която втори понеже толкова и толкова е разхвърляно по вашата околия, подлете го и най-после мирясайте. Защото, наистина, когато видите това, може да го контролирате, може да го определите, но когато не го видите, може да го критикувате, макаръ нормата да бжде идеална, но като е изложена отъ централната комисиия, винаги човѣкъ е наклоненъ повече да обсъжда и повече да критикува.

Г. г. народни представители, азъ не съмъ отъ тѣзи, които смѣтатъ, че поземелниятъ данѣкъ е най-съвършениятъ, че отъ него по-съвършена форма на облогъ нѣма. Азъ Ви казахъ: „не е въпроса за това, което ние желасмъ да имаме; не е работата за това, което е хубаво да имаме, съ което и предъ другитѣ да се представимъ, не е спорътъ тукъ, дали репартиционниятъ, разхвърляниятъ данѣкъ е по-справедливъ, или сумирането на всички доходи отъ всички приходни източници на отдѣлно стопанство — рента земя и физически трудъ и всичко това, засегнато отъ единъ по-малѣкъ, или поголямъ процентъ, въ зависимостъ отъ масата на дохода. Този споръ за насъ е изживявъ, ние сме увѣрени, че данѣкътъ тѣй трѣбва да бжде сложенъ. И когато се помъчимъ така да го сложимъ, ние не успѣхме, било заради това, защото всѣшествената култура на нацията е слаба, било защото материалната, стопанската диференция у насъ е мъглява, било защото нашата политическа действителностъ е малко особена, било защото сме некадърни — нека го подчертаемъ — да създадемъ оная идеална финансова администрация, която да може въ всѣки моментъ да залови всичкия приходъ и да каже: това е то, и Богъ да дойде да каже не е това, това е, защото азъ имамъ нужния кадастъръ, азъ имамъ нужнитѣ данни.“

Презъ 1925 година се внасятъ на разглеждане въ Нар. събрание тритѣ законопроекта за данѣка върху занятията, допълнителния данѣкъ върху общия доходъ и данѣка върху дружествата, впоследствие слѣти въ единъ законъ. По този случай наново редица народни представители взематъ думата, за да обрисуватъ една действителностъ, която е била неудържима. Въ речитѣ имъ ясно е прокарана мисълта, че има нѣщо по-силно отъ идеала за най-правилното облагане — това е действителността. Щомъ като условията на тази действителностъ не позволяватъ да се приложи една другаде възможна данѣчна система, не сж нито желанията, нито убедителнитѣ речи, нито законитѣ, които биха принудили тази действителностъ да се измѣни и отстъпи. Напротивъ, тя откъщава на всѣки, който не я познава, или не държи смѣтка за нея. Тукъ ще цитираме следнитѣ извадки отъ речитѣ.

Г-нъ А. Ляпчевъ между другото е казалъ:

„Дотамъ се стигна. И какви бѣха резултатитѣ? Резултатитѣ бѣха тѣзи, че преди всичко финансовата администрация не бѣше въ положение да прегледа декларациитѣ, които достигнаха близо милионъ, на което обстоятелство се дължатъ преди всичко закъсненията при облагането и невъзможността да се събере отноше самия данѣкъ. Грѣшката се съзана още презъ първата година и министрътъ на финанситѣ внесе тукъ измѣнение: вмѣсто всѣка година да се даватъ декларации, на три години веднѣжъ да се даватъ. За данѣка върху общия доходъ не се ли дава всѣка година декларация, той си губи основата, защото презъ три години тѣй се промѣни положението, че данѣкътъ може въ много случаи да остане несъбираемъ. Тогазъ ще трѣбва да се внася законъ за опрощаване на несъбираеми данѣци. Когато дойде да се прилага законътъ, тогазъ трѣбва да се търси кжде е базата на облагането — щомъ се слѣзе така низко — и се дойде до едно положение, което трѣбва да се изясни, за да се премахне упрѣктъ, който се прави днесъ на вноесения законопроектъ. Финансовата администрация, имайки подъ ржка декларациитѣ, които се подавахъ отъ всѣки единъ данѣкоплатецъ, поради низкия размѣръ на екзистенцъ минимума, трѣбваше да се разглежда и провѣрява всѣка една декларация и се намѣри предъ следното чудо: „Иванъ Стояновъ, отъ с. Голъ-тъпанъ, има толкозъ де-

кари ниви, толкозъ кокошки и пр. — трѣбва да плати данѣкъ. Кой ще провѣри неговия доходъ? Той самъ не може да докаже колко доходъ има, или ако каже колко доходъ има, трѣбва първоначалната комисия, а следъ нея и контролната комисия да го определятъ. Върху каква база ще стане това определяне? Те фте ри нѣма — после ще говоря и за тѣхъ. Тогавя стана връщане назадъ. Ако е въпросътъ за връщане назадъ, то не е вънесеня сега законопроектъ, а е въ съществующя законъ, божемъ напредничавъ. Назначиха се комисии — околийски и други, които по нареждане на централното управление трѣбваше да определятъ по сколии колко доходъ дава единъ декаръ земя отъ дадена култура на дадено мѣсто. Има ли, нѣма ли такъвъ — не го питатъ. Какъвъ е резултатътъ отъ това? Той е следниятъ. Не се търси общия доходъ на данѣкоплатеца, а му се налага единъ данѣкъ върху единъ доходъ, който е определенъ безъ негово знание.

Изъ речта на нар. представителъ Георги Семерджиевъ вземаме следнитѣ пасажи:

„Защото специално прѣкото облагане е, което тежи най-много на българския данѣкоплатецъ. И когато се говори за данѣченъ въпросъ у насъ, последниятъ се винаги идентифицира съ въпроса за прѣкото облагане. Ежедневно и преса и администрация и парламентъ се занимаватъ съ прѣкитѣ данѣци, специално съ данѣка върху общия доходъ. Обаче, ако внимнемъ въ всичко това, ще видимъ, че то се отнася не за нѣкаква крупна сума, съ огледъ на другитѣ: то обхваща единъ облогъ годишно не повече отъ 250 милиона лева. И тамъ е цѣлото внимание; докато отъ другия облогъ — косвенитъ, възлизащъ на 2 милиарда и 700 милиона лева, ние наистина виждаме известно недоволство, което никога не взема тази остра форма. Това именно показва, че ние не можемъ да мислимъ да увеличимъ прѣкото облагане, защото то лѣга най-тежко върху плещитѣ на данѣкоплатеца.

И тукъ се слага въпросътъ: защо данѣкътъ върху общия доходъ, който, безспорно, носи въ себе си признаци на фискална справедливостъ, приложенъ у насъ, даде обратни резултати: при по-малкъ добивъ — по-големо негодувание, или по-право бихъ казалъ азъ, при по-гольма теоретична стойностъ — съвсемъ лоши практически резултати? А за менъ е важно последното — практическитѣ резултати. Защото нито данѣкоплатецътъ, нито пѣкъ фискътъ се интересуватъ отъ доктрината стойностъ на една система, на единъ законъ; и за фиска и за този, който плаща, е важенъ практическитъ резултатъ. У насъ този законъ, конструиранъ върху една система отъ принципи, теоретически, безспорно, стоящи високо, вмѣсто да въведе една фискална справедливостъ, доведе до едни фискални произволи, каквито въ нашата страна никой не познаваше. Ако се запитаме къде е голѣмия дефектъ — за менъ отговорътъ е единъ: защото този законъ, ако и като конструкция теоретична да стои високо, не бѣше за нашата българска действителностъ. Азъ нѣма да обвинявамъ само нашата администрация; намирамъ именно тукъ вината, че той законъ е чуждъ за нашата действителностъ — той е чуждъ за нашата фискална администрация — туй го признавамъ, но той бѣше чуждъ и за нашия български данѣкоплатецъ. Ако ние разгнемъ декларациитѣ, които сж подавани въ миналото — азъ си спомнямъ това, което каза г. Домусчиевъ за София за 1922/23 г., ние ще видимъ, че нашиятъ данѣкоплатецъ, показвайки величината на своя доходъ, просто показваше произволни цифри. Не обвинявамъ всички въ недобросъвестностъ: имаше една голѣма частъ данѣкоплатци въ селата, които просто не разбираха какво да покажатъ като доходъ и какъ да го покажатъ. Имаше една грамадна частъ, които сж стотици и хиляди въ селата, които сами не знаятъ какво е доходъ. Обаче имаше и мнозина, които сжщо не сж свикнали съ тѣзи нови понятия и разбирания, но които бѣха недобросъвестни, вписваха вече недобросъвестно произволни цифри. Една грѣшка докарва втора грѣшка. Фискалната администрация, когато се справяше съ тѣзи произволни цифри, отиде пѣкъ въ друга крайностъ: ако данѣкоплатцитѣ показваха малки цифри, тя пѣкъ смѣташе за свой дългъ да коригира декларациитѣ съ голѣми цифри, когато при тѣзи два фактора се намѣси съ своя авторитетъ и трети единъ факторъ, именно правителството, което презъ миналия режимъ даваше инструкции за още по-гольми произволи, когато самитѣ министри поставяха произволни цифри на декларациитѣ на партиини противници, всѣки отъ насъ можеше да предвижда какъвъ ще бѣде резултатътъ. Той е този, който знаемъ: отъ всѣкжде почна единъ повикъ противъ данѣка върху общия доходъ. И азъ си спомнямъ какъ на една конференция на данѣкоплатци—еснафи имаше единъ младъ човѣкъ, доста интелегентенъ занаятчия, по убежде-

ние радикал, който каза буквално така: нѣкога самитѣ ние искахме данѣкъ върху общия доходъ; днесъ азъ, възпитанъ въ духа на радикализма, пакъ мисля за него, но щомъ ме питате днесъ да кажа конкретно своето убеждение, да ви кажа — азъ самъ не зная — това е то, което се получава въ резултатъ.

Тѣй че, азъ намирамъ, че тамъ е дефектътъ, че този данѣкъ, като бѣше конституиранъ и въведенъ у насъ, бѣше чуждъ за нашата българска действителностъ, чуждъ за менталитета и на данѣкоплатеца и на фискалната администрация. Това нѣщо наложи на правителството въ миналата сесия да ни предложи — което се и прие — да освободимъ отъ данѣкъ върху общия доходъ българскитѣ селски стопанства, като възстановимъ поземления данѣкъ.

Туй връщане назадъ къмъ поземления данѣкъ теоретически бѣше действително една крачка назадъ, обаче практически, по отношението на фискалната справедливостъ, азъ подържамъ, че бѣха направени три крачки напредъ. Първо на първо, поземленият данѣкъ е данѣкъ непрогресивенъ. Той има за обектъ не доходъ, а пространство. Тамъ прогресия не може да се прокарава. Той има и втори единъ дефектъ, а именно, че е форфетеренъ, въ смисълъ обектътъ, дава доходъ или не дава, по-голямъ или по-малъкъ, облага се еднакво. И това е единъ дефектъ. Обаче при нашата действителностъ ние виждаме, поне на практика, че всички наши селяни, въпрѣки тѣзи дефекти, смѣтатъ тоя данѣкъ за по-добъръ и за по-справедливъ. Защо? Защото данѣкътѣ върху общия доходъ, когато на теория докарва една фискална справедливостъ, на практика докарва произволи.

Когато правителството предложи замѣняването на данѣка върху общия доходъ за земеделското население съ поземленъ данѣкъ, то каза: „туй, което прокараме, бързае да го прокараме, за да облекчимъ нашето село, за да премахнемъ негодуванетоъ противъ данѣчната система у насъ“. Обаче тая система не е завършена, тя има своитѣ дефекти и намъ предстои да я завършимъ. Тѣзи два законопроекта, които внасяме днесъ, иматъ тази задача да поставятъ прѣкитѣ данѣчни облагания у насъ въ една по-свършена система. Въпросътъ бѣше сложенъ, бѣше проучванъ и трѣбваше да намѣримъ едно практическо разрешение.

Имаше, или по-право, може да има нѣколко мнения къмъ коя система можемъ днесъ да отидемъ, изхождайки отъ два принципа: първо, да прокараме по-голяма справедливостъ въ облаганията — значи принципътъ на фискалната справедливостъ и второ, да стигнемъ до една система, която може да се прилага по-лесно при нашитѣ български условия, която е по-подходяща за нашата администрация и за българския данѣкоплатецъ.

Има нѣколко системи, които се практикуватъ въ чуждитѣ държави. Всѣка държава си има свои специални условия. Безспорно, ние не можемъ да вземемъ една чужда данѣчна система и да я въведемъ „телъ келъ“ у насъ. Обаче, като директива можемъ да ги имаме предвидъ и да ги обсъдимъ съ огледъ на нашитѣ мѣстни условия.

На първо мѣсто една завършена система е тази, на която почиваше законътъ за данѣкъ върху общия доходъ. Но това е система, на която видѣхме дефектитѣ. И ако се повърнемъ отново къмъ нея, ще се натъкнемъ пакъ на сѣшитѣ дефекти. У насъ тя не може да се приложи, защото първо и първо, помня, съ цѣлата тежка процедура, трѣбва да обложимъ споредъ даннитѣ, които имаме за 1922/923 год. 826,000 данѣкоплатци. Съ такъвъ грамаденъ материалъ трѣбва да се справятъ комиснитѣ и данѣчните органи. Видѣхмъ, че това е невъзможно и че то дава тѣкмо обратни резултати: вмѣсто фискална справедливостъ, каквато целимъ да въведемъ въ тази система, ние идваме фактически не само до несправедливостъ, но и до произволи. Тази система се оказа непригодна и за менталитета на нашия данѣкоплатецъ.

Но, ако ще трѣбва да се справяме съ такава грамадна маса данѣкоплатци, отъ които повечето не разбиратъ тѣзи принципи, които лежатъ въ законопроекта, данѣкоплатци, които при нашитѣ условия, при нашето дребно производство, нѣматъ никакво счетоводство, които сами не знаятъ какво е доходъ и колко доходъ иматъ, не би ли било по-добре да туримъ единъ голѣмъ необлагаемъ екзистенцъ минимумъ, напримѣръ 40.000 лв. и да обложимъ само това, което е надъ този екзистенцъ минимумъ, съ единъ единъ единственъ данѣкъ върху общия доходъ. Признавамъ, че ако приемемъ това начало на единъ голѣмъ екзистенцъ минимумъ, изтъкнатиятъ дефектъ ние нѣма да го имаме, законътъ ще стане вече по-лесно приложимъ. Обаче, като улеснимъ по такъвъ начинъ фискалната администрация отъ голѣмия баластъ, изхождайки отъ даннитѣ, които имаме и съ които трѣбва да оперираме, азъ смѣло мога да кажа, че ще освободимъ по такъвъ начинъ фиска отъ приходи. У насъ, при нашето раздробено стопанство, приходитѣ на фиска идатъ отъ доходитѣ до 30—40 хиляди лв. Щомъ тѣхъ ги освобождаватъ

съвършено от данък, законът става вече безпредметен, той не е вече данъчен закон, той е само за архивите.

Заклучавамъ. Тая форма вече у насъ е неприложима, защото се достатъчно компретира на практика. Независимо отъ това, данъкътъ върху общия доходъ, тъй както е практикуванъ той въ Прусия, Германия, предполага по необходимостъ — и само тогава той е една завършена система — единъ допълнителенъ данъкъ върху капитала. И азъ се питамъ: ако ние усъвършенствуваме тая система, като въведемъ у насъ данъкъ върху капитала — защото грамадниятъ капиталъ у насъ е земята, ние сме земеделска страна — дали нѣма да дочакаме още по-голъми разочарования отъ тази система, отъ това, което до сега доживѣхме? Защото считамъ, че тази система, върпки теоретичната ѝ стойностъ, на практика е невъзможно да се прокара за сега у насъ.

7. Аргументи въ полза на подоходния данъкъ.

Мотивитъ на защитниците на прогресивно-подоходното облагане сж следнитъ:

1. Тази система ни дава най-справедливо облагане на дохода.
2. Приложението ѝ е възможно и у насъ, както е възможно въ Германия, имаща сжщо земеделски области (Бавария, Вюртембергъ, Прусия и др.). И нашето земеделско стопанство се е превърнало въ парично.
3. У насъ приложението е компрометирано отъ една неподготвена данъчна администрация.

Следъ всички наши и чужди констатации и мнения, нека се помжчимъ още веднъжъ да отговоримъ ясно и категорично на тѣзи аргументи.

1. Не е вѣрно, че системата на германския Einkommensteuer превъзхожда тази на седюлярнитѣ данъци, съ тѣхния корективъ, т. е. френската система. Вече изтъкнахме, че елементитъ на прогресията и фундираността сж еднакво застъпени и въ дветѣ системи. По отношение издирването и обхващането на приходитѣ и дветѣ законодателства и практики иматъ еднакъвъ напредъкъ.

2. Условиата за приложението на подоходното облагане сж коренно различни въ Германия и у насъ. И тукъ е именно недоглеждането. Германия е една страна съ предимно работническо население. По-голъмата частъ отъ доходитѣ (надници, заплати, приходи отъ капитали) се облагатъ на източника*, безъ да се подаватъ декларации (до 8000 марки годишно — § 89).

Броятъ на данъкоплатцитѣ отъ земеделието е процентно малъкъ. А у насъ положението е тѣкмо обратнo. Съотношението между данъкоплатци отъ земеделието и тия отъ останалото население е приблизително 4:1. Следователно, докато у насъ задачата за облагането на земеделскитѣ доходи, като се държи смѣтка за числеността на администрацията, се явява вече трудна и неразрешима само съ огледъ на това обстоятелство, въ Германия сжщата задача е сравнително лека. Ако и

* Отъ официалната германска статистика (преброяване презъ 1933 год.) се вижда, че съ земеделне и горско стопанство се занимаватъ самостоятелно (а не като платени помощници, чиновници, работници и служаци) всичко 4,820,812 души население при общо население 66,000,000 души. Земеделското население съставлява само 7·3% отъ общото, а ако се включи и помощното население (4,660,000 души) процентътъ възлиза на 14·4. Хората, чиито данъкъ върху дохода се внася отъ работодателятъ, представляватъ население надъ 40 милиона души, или $\frac{2}{3}$ отъ цѣлото. При тѣзи съотношения се вижда, че социалната и стопанска структура на Германия е диаметрально противоположна на нашата. Земеделското население (безъ работницитѣ въ него) не достига дори една пета отъ общото.

въ Германия имаше същото съотношение между земеделско и неземеделско население, и тамъ би трѣбвало да иматъ нѣколкократно по-многочислена данъчна администрация. Но когато числеността на данъчната администрация надмине единъ нормаленъ процентъ отъ населението, тогава разносикѣ по опредѣляне на данъка се явяватъ високи, т. е. данъкътъ става скъпъ. Това прави системата непригодна. За да може да стане облагането на близо единъ милионъ данъкоплатци въ годината, ще бждатъ необходими още 1000 данъчни агенти и около 3—400 бирници както и необходимия помощенъ персоналъ. Това струва много скъпо (около 60—70 мил. лева), независимо отъ другитѣ условия, които правятъ подходното облагане неприложимо.

На второ мѣсто, не трѣбва да се забравя, че ние нѣмаме кадастъръ, който да ни дава резултатитѣ отъ дългогодишнитѣ наблюдения върху доходността на всѣки парцелъ земя. Ако ги имахме въ помощъ, ние по-лесно бихме се справили съ задачата да опредѣлимъ точно срдната доходностъ на даденъ кжсъ обработваема земя, а не да си служимъ съ срдни норми и обобщения. Но даже и да имахме кадастъръ, ние се намираме тъкмо въ периодъ на трансформация въ земеделието си и затова значителна частъ отъ даннитѣ биха били неизползуваеми. Въ всѣки случай, германскиятъ кадастъръ е игралъ своята благотворна роля при оценяване приходитѣ отъ земеделието. На трето мѣсто, трѣбва да се държи смѣтка и за обстоятелството, че въ Германия добивътъ отъ земята, поради специализацията въ културитѣ и поради климатичнитѣ условия, се превръща въ най-голѣмата си частъ въ париченъ. А както вече имахме случая да обяснимъ, не е все едно доходътъ да е оценяемъ въ пари (натураленъ) и да се превръща въ париченъ.

Не трѣбва още да се забравя, че германецътъ е човѣкъ на точната смѣтка и че тази точна смѣтка той по-малко я крие отъ държавата си. Като имаме всичко това предвидъ, обясняваме си, защо земеделскитѣ стопани въ Бавария и Вюртембергъ, както и едритѣ пруски земевладѣлци сж се справяли лесно съ своитѣ задължения и защо тамъ данъкътъ върху общия доходъ на земеделието е успѣлъ да се внедри въ живота.

3. Що се касае до третия аргументъ, че данъчната администрация се оказала неподготвена да изпълни задачата си, ние достатъчно ясно доказахме, че всѣка друга администрация не би могла да се справи съ количеството на подаванитѣ ежегодно декларации, като се държи смѣтка за тогавашната численостъ на данъчния апаратъ. Приемаме за отчасти вѣрно, че данъчната администрация въ ония времена, поради редица обективни причини, не е стояла на завидна висота въ подготовката си. Но тъкмо тамъ е грѣшката на ръководителитѣ на политическия животъ, че сж си направили погрѣшно смѣтката, като не сж взели подъ внимание такъвъ крупенъ фактъ — възможноститѣ и капацитета на апарата, съ който ще си служатъ.

За да не навлѣкатъ една обществена присжда върху себе си — като духовни автори на реформата за прогресивно-подходното облагане — нейнитѣ подържници и днесъ продължаватъ да настояватъ, че тази реформа е възможна у насъ на практика и съ това подготвятъ една втора катастрофа на държавнитѣ финанси, разбира се ако би имало хора, които да ги послушатъ. Въ цитиранитѣ разисква-

ния въ Народното събрание сж изнесени такива убедителни и ясни констатации за неприложимостта на реформата, а и самата реформа е оти́нена отъ първоначално убеденитѣ ѝ привърженици подѣ такъвъ единѣ натискъ на действителността, че всичко това би убедило всѣки разуменѣ човѣкъ, освенѣ ако той е решилѣ, по свои съображения, да отрича фактитѣ докрай. Но въ това положение не може да бждатѣ другитѣ хора.

Ако навремето би билѣ въведенѣ и данѣкътъ върху имотното състояние, като недѣлимѣ членѣ на системата, тогава мѣчнотиитѣ биха нарастнали въ квадратѣ. Достатѣчно е внимателно да се прегледатѣ текстовеѣ на германския Reichsbewertungsgesetz, за да можемѣ да си представимѣ какѣ бихме могли да оценимѣ актива и пасива на 750000 селски и 250 хил. градски стопанства и какѣ бихме могли да следимѣ ежегодно измѣнението имѣ.

8. Закъснение въ усвѣршенствуването на обектитѣ данѣци.

Ако по-късно и новата система на обектитѣ данѣци (отѣ 1925/26 ф. г. насамѣ) е показала известни дефекти, последнитѣ не сж присжщи, основни, органически. Тѣ сж само дефекти на разработването ѝ. Ако онѣзи реформи, които станаха въ началото на 1933 год., бѣха извѣршени още презѣ 1928 год., а по-късно биха били внесени нови подобрения, приложението би било още по-добро. Разбира се, паралелно съ горнитѣ подобрения трѣбваше да вѣрвятѣ реформата по събирането, която имаме днесѣ, както и рационализацията въ дѣловодството. Трѣбваше сжщо тѣй да се пристжпи още тогава къмѣ едно системно подбиране и подготовка на персонала. Разбира се, за това последното липсваха благоприятнитѣ обществено-политически условия и затова всички усилия въ това направление биха останали безрезултатни.

9. Гражданинѣ и система.

Ние искаме да се спремѣ и на единѣ другѣ въпросѣ — за степента на гражданското съзнание и вида на системата. Тамѣ, гдето гражданинѣтъ нѣма ясно съзнание за задѣлжението си да подѣржа сѣ часть отѣ срѣдствата си дѣржавата, тамѣ гдето на последната се гледа сѣ недобро настроение, щомѣ се касае за данѣци, тамѣ не можемѣ да искаме искрено деклариране на дохода до последния левѣ. Тамѣ е по-умѣстно да уловимѣ този приходѣ при източника му, да го свѣржемѣ сѣ този източникѣ, защото иначе бихме рискували да изгубимѣ дирята му. Преди да въведемѣ свѣршенна система, необходимо е да се работи системно върху съзнанието на човѣка, необходимо е да създадемѣ по-свѣршенѣ гражданинѣ. Въпросѣтъ за превѣзпитанието на гражданина чрезѣ училището, чрезѣ всички модерни срѣдства за пропаганда, чрезѣ авторитетността на дѣржавната властѣ и свѣршено функциониране на дѣржавния апаратѣ като че ли не сжществува. А тѣкмо днесѣ той е централенѣ, отѣ историческа важностѣ за племето ни. Нещастieto е, обаче, тамѣ, че тази задача е изоставена сама на себе си.

10. Заключение.

Вѣ рамкитѣ на тази статия се помѣчихѣ да изложа обективнитѣ причини за неприложимостта на прогресивно-подходното облагане у

насъ. Следъ опита отъ 1922/25 год. ние не можемъ да си позволимъ лука да се люшкаме отъ система къмъ система, колкото и добра да е всъка отъ тяхъ. Самото това люшкане носи непоправими поражения. Въпросътъ за данъчната система не може да се повдига всъка година, както не може да се повдига въпроса за основното устройство на държавата (монархия, република, демокрация, нац. социализъмъ). Веднъжъ налучканъ пжтя и изживѣни горчивитѣ опити, остава да се внасятъ само подобрения, наложени отъ нуждитѣ на времето. Въ Франция, съ една забележителна последователностъ сж внасяни подобрения въ данъчната имъ система, въ Германия стана революция, но данъчната система остана, при нови подобрения. Нашитѣ люшкания сж непознати другаде. Тѣ сж опасни не само за фиска, но и за политическото равновесие. И затова въпросътъ за данъчната система, вмѣсто да служи като материалъ за политическа спекула, трѣбва да бжде изваденъ отъ нея за благо на народъ и държава.

Проблемата за правилното разпредѣляне на богатата и бремето на гражданитѣ може съвсемъ сполучливо да бжде разрешенъ и при сегашната система на прѣжитѣ и косвени данъци. Въ никой случай тя съ своето устройство не е прѣчка въ тази насока.

БЖДАЩИ НАСОКИ НА ЗЕМЕДѢЛСКИЯ КРЕДИТЪ ВЪ БЪЛГАРИЯ

отъ

Д-ръ АС. ЧАКАЛОВЪ

Земедѣлскиятъ кредитъ въ България презъ периода на спадащи цени отъ 1929 до 1934 год. трѣбваше да се преустанови. Земедѣлскитѣ стопани, поставени въ отчаяно положение отъ намалението на дохода имъ повече отъ два пжти за сжщия периодъ, нѣмаха нито възможностъ, нито срѣдства да посрѣщатъ своитѣ задължения. Земедѣлскитѣ кооперации, популярни банки, акционерни банки, както и Българската земедѣлска банка се намѣриха въ затруднение поради спирането на всъкаквъ новъ притокъ на плащания и влогове. Замръзването на кредита създаде дори и уплаха у вложителитѣ, главно въ частнитѣ институти и въ по-слаба степенъ въ Б. з. банка. Споредъ официалнитѣ данни на Съюза на земедѣлскитѣ кооперации и на Земедѣлската банка изплащането на дълга засегна до 90% отъ задълженията.

Тѣкмо презъ това време, и следъ това, когато, поради спадащитѣ цени, земедѣлецътъ-стопанинъ трѣбваше да се приспособи къмъ по-доходни култури, той не разполагаше съ новъ кредитъ. Държавата съ намаления си бюджетъ наистина насърчаваше този процесъ, но раздаването на семена безъ друго подпомагане съвсемъ не бѣше достатъчно. Въпрѣки тази сжществена липса, нашето земедѣлие направи единъ значителенъ напредъкъ. Бързиятъ растежъ на засажданията съ десертно грозде, зеленчуци, овощия, конопъ, памукъ и други интензивни култури стана главно съ собственитѣ срѣдства на земедѣлеца-производителъ. Какво показва това? Напредъкътъ въ земедѣлието е възможенъ и безъ кредитъ, ако се отнася до по-богати райони. Защо този процесъ не стана

въ този темпъ презъ годинитѣ 1925 — 1929 г., когато държавата бѣ отпочнала съ по-голѣми бюджетни срѣдства насърчението на животно-въдство (и помощи за нови свинарници), нови култури, други подобрения съ орждия и пр. и пр.? Презъ сѣщия периодъ Земеделската банка увеличи кредититѣ на земедѣлието (заедно съ кооперациитѣ) отъ 1,685 мил. лв. въ края на 1924 г., на 2,476 мил. лв. въ края на 1927 г. и 4,135 мил. лв. въ края на 1929 г. Така прѣко раздаденитѣ кредити (въ видъ на заеми срещу поржчители и срещу залози) се увеличиха отъ 1,614 мил. лв. въ края на 1927 г. на 2,842 мил. лв. въ края на 1929 г. Броятъ на кредитиранитѣ селски стопани (ако се сѣди по броя на записитѣ и смѣткитѣ) нараства отъ 248,000 въ края на 1924 г. на 437,000 въ края на 1929 г.

Явно е, че при голѣмото разширение на земеделския кредитъ и насърчението отъ страна на държавата за времето отъ 1924 до края на 1929 г. включително, земеделското стопанство не отбеляза значителенъ напредѣкъ въ засилването на по-доходнитѣ култури. Напротивъ, тази насока е значително по-голѣма отъ 1930 г. насамъ следъ спирането на земеделския кредитъ. Причинитѣ за това трѣбва да се търсятъ въ две насоки: 1) въ значително по-низкия доходъ поради низки цени отъ екстензивнитѣ произведения: зърнени храни, фуражъ и др. и 2) въ факта, че увеличениятъ земеделски кредитъ, надъ 3 мил. лв. преди кризата, не е билъ употребенъ за увеличение производителността на земята.

Може ли да се заключи, че подобрието въ земедѣлието ще стане безъ помощта на земеделския кредитъ? Едно е заключението отъ досегашния опитъ: раздаванитѣ направо малки кредити на земеделскитѣ стопани имаха за задача по-скоро да ги подпомогнатъ съ парични срѣдства за консумация или отчасти за по-древни нужди на стопанството, като покупка на една крава, постройка на кѣщичка и др. Проучванията за по-дълъгъ периодъ ясно показватъ, че раздадениятъ кредитъ не се е отразилъ върху покачване дохода отъ земята¹⁾. Това не ще рече, че той е игралъ отрицателна роля. Напротивъ, при бедствия и неурожай, при покупка на земя и добитѣкъ, както въ миналото, така и следъ 1924 год., той подпомагаше селското население. Неговото значение се свежда въ спасение отъ зло или запазване на стопанството, отколкото да активизира, да даде нова насока въ земеделското производство и покачване на дохода отъ земята.

Задачитѣ, които се поставятъ на земеделския кредитъ у насъ въ бъдаще следъ неговото възстановяване, сж: 1) да се премахнатъ недостатѣцитѣ на досегашната система на кредитиране; 2) да се премине къмъ нови начини на кредитиране, при които да се помогне за покачване дохода на земята; 3) да се преустрои селската кооперация, като единъ отъ най-важнитѣ институти за постигане на тази цель.

*

Недостатѣцитѣ въ отпускането на земеделски кредитъ произхождатъ на първо мѣсто отъ погрѣшното схващане, че прѣката лична подкрепа съ кредитъ ще помогне на селския стопанинъ за подобриение на стопанството му. При низкия пари-

¹⁾ Вижъ: Проблемитѣ на земеделския кредитъ въ България отъ д-ръ Ас. Чакаловъ, Списание на Бълг. икономическо дружество, кн. 3, година XXX. (1931 г.).

ченъ доходъ на стопанина, отпущането на заемъ винаги е свързано съ покриване на нѣкои консумативни нужди. Освенъ това срѣдниятъ размѣръ на личния кредитъ е твърде малкъ: отъ 7 до 8,000 лв. преди 1929 г. Въ най-добрия случай този кредитъ може да се употрѣби за покупка на добитъкъ (една глава или чифтъ). При малкия размѣръ на земеделскитѣ стопанства, нито Земеделската банка, нито кооперацията може да отпуска прѣко по-голъми заеми. Кредитътъ, раздаденъ отъ тѣхъ въ миналото, обаче, указа грамадно влияние за освобождението на селянитѣ отъ лихварския кредитъ. Не трѣбва да се забравя, че лихварскиятъ кредитъ у насъ бѣше силно развитъ дори до Балканската война и че и следъ 1924 г. полученитѣ заеми отъ кооперацията или банката отиваха до известна степенъ за изплащане на лихварскитѣ заеми.

Вториятъ недостатъкъ на земеделския кредитъ у насъ е, че той е скъпъ и все още краткосроченъ. Ние тукъ не се спираме на голѣмия въпросъ за дългосрочния ипотечаренъ или мелiorативенъ земеделски кредитъ, раздаванъ на отдѣлнитѣ по-голъми стопанства, които не може лесно да се развие у насъ въ голѣмъ размѣръ, поради неуредената поземлена собственостъ и липсата на кадастъръ. Нуждитѣ, обаче, на земеделieto за нови засаждания, покупка на орждия, постройка на добри свинарници или други, не могатъ да се покриватъ съ единъ кредитъ отъ една или две години. Покачването дохода отъ земята налага поне отпущането на срѣдносроченъ кредитъ отъ 3 и 5 години. Въ близкото минало до 1930 г. отпущаниятъ кредитъ бѣше за една и рѣдко за две години при 12% лихва и при просрочване 14%, което винаги настѣпваше, когато кредитътъ се използваше за полезни подобрения на стопанството. Кой може да си представи, дори и при високи цени на земеделскитѣ произведения, че българската земя може да даде приплодъ по-голъмъ отъ 12 и 14% и че кредитътъ може да се изплаща при тѣзи условия? Ето друга една отъ голѣмитѣ злини, които не дадоха възможностъ за използване на кредита за творчески начинания.

Въ това направление ролята на нашата селска кооперация не бѣше насочена къмъ покачване дохода на земеделеца. Развитieto на селската кооперация у насъ се насърди като общо кредитна, която имаше за задача да събира малкитѣ срѣдства на селскитѣ стопани, за да имъ раздава дребни и скъпи консумативни кредити, както и да имъ доставя плугове или други орждия, или нѣкои стоки отъ първа необходимостъ: соль, синь камъкъ и др. Селската кооперация, за да може да се развива, прибѣгваше до кредитъ отъ Земеделската банка и отъ своя страна подпомагаше своитѣ членове съ кредитъ около 2% по-скъпъ, отколкото го получаваше. Нейното значение отъ гледище на покачване производителността на земята бѣше твърде ограничено. Тя се явяваше и има още значение като единъ институтъ за подпомагане на земеделеца-стопанинъ съ консумативенъ кредитъ.

Най-важното е, че Българската земеделска и кооперативна банка раздава кредитъ главно шаблонно. До 1929 г. кредитирането на селския стопанинъ ставаше не съ огледъ на начина на използване на кредита и съ каква целъ се вземаше, а доколко той можеше да представи двама поржчителни или залогъ (добитъкъ или земеделски инвентаръ). Земеделскитѣ кооперации получаваха кредитъ споредъ дѣловия капиталъ, броя на членоветѣ и посочената обща нужда отъ кредитъ. Другитѣ коопера-

ции, като тютюневитѣ, използуваха по-значителни кредити съ огледъ на събрания тютюнъ за проданъ. Нѣщо повече даже, дори и въ това отношение Земедѣлската банка нѣмаше една опредѣлена политика: тя кредитираше прѣко, както отдѣлнитѣ земедѣлци, така и кооперациитѣ. Намѣсто да запази за себе си кредитирането на по-едритѣ колективни мѣмѣроприятія на кооперации за покачване дохода и производителността на земята и да насочи кредита чрезъ селскитѣ кооперации само за дребни нужди, Земедѣлската банка вършеше и дветѣ заедно. Тя кредитираше селскитѣ стопани прѣко, безъ да може да организира кредита чрезъ специалнитѣ кооперации за колективни мѣроприятія. Наистина, тя се опита да върши това сама: чрезъ постройка на сушилни за пашкули, нѣкои винарски изби или кредитиране на воднитѣ синдикати, като Вжча, Карлово и други. Въ това отношение нѣмаше, обаче, една опредѣлена политика: да се изследва и изучи доколко използуванитѣ срѣдства ще бждатъ полезни или ще допринесътъ за увеличение на дохода на земедѣлското население.

При очертаване на тѣзи недостатѣци на земедѣлския кредитъ у насъ изтъква ясно положението, че въ бждеще не трѣбва и не може да вървимъ по сѣщия пѣтъ. Основната грѣшка, споредъ насъ, произлиза отъ вкорененото до сега схващане, че чрезъ индивидуално, прѣко кредитиране се подпомага селското стопанство. Това е именно въ основата си грѣшно. Нашето земедѣлско стопанство не може да покачи дохода си, ако не се предприематъ мѣроприятія, които да действуватъ върху покачване производителността на земята съ огледъ на ценитѣ и пазаритѣ. Тѣзи мѣроприятія не трѣбва да засягатъ само отдѣлни стопани по тѣхенъ починъ, но голѣми групи, съ огледъ на отдѣлнитѣ климатически и други условия по райони. Достатъчно е да посочимъ нѣколко примѣра, за да обяснимъ нашето схващане. Отпущането не единъ по-голѣмъ кредитъ на единъ воденъ синдикатъ ще даде много по-голѣми резултати, за увеличение дохода на земедѣлското население въ цѣлия районъ, отколкото раздаването на отдѣлни кредити на земедѣлскитѣ стопани, чието използуване не всѣкога може да се провѣри, че е полезно. Това предполага вече проучване на начинанията за тѣзи мѣроприятія, тѣхния рентабилитетъ и действие. Съ това не се отрича отпущането на дребни кредити на дребнитѣ стопани, които сѣщо сѣ необходими. Дребниятъ земедѣлски кредитъ ще се раздава само съ огледъ на спасяването отъ бедствия, раздаване на семена по дадена програма и планъ и то по райони. Въ този случай трѣбва да се действува не само съ огледъ на исканията, а чрезъ кооперациитѣ за специални предназначения и подъ контролъ на Б. з. к. банка. Сѣщото важи и за постройката напр. на модерни млѣкопереработвателни заведения, на евтини винарски изби и т. н.

Какъ може да се премине къмъ едно по-здраво и сѣщевременно по-ефикасно кредитиране на земедѣлското стопанство, за да се покачи дохода отъ земята? Има ли възможностъ Б. з. к. банка да поеме такава една политика? Това сѣ голѣмитѣ задачи на земедѣлския кредитъ у насъ. На първо мѣсто тѣзи нови задачи предполагатъ голѣми срѣдства и нови насоки въ политиката за насърчение на земедѣлието у насъ.

Следъ влизането въ сила на закона за облекчение на длъжниците и заздравяване на кредита отъ края на 1934 год. настъпи единъ новъ периодъ за ликвидацията съ тяжеститъ отъ грамаднитъ задължения. Б. з. к. банка пое около два милиарда облекчени задължения въ видъ на облигации. Земеделскитъ кооперации, които бѣха запрѣли своята дейностъ, отново макаръ и съ голѣми загуби, могатъ постепенно да възстановятъ своята дейностъ. Тѣ разполагатъ съ около 800 милиона лева облигации. Наистина, проблемата за облекчение на задълженията не е още ликвидирана, но тукъ се касае само за разширението на действующия сега законъ като се облекчатъ и онѣзи дребни селски стопани, които не сж могли по една или друга причина да получатъ намаление на дълга и да се спасятъ отъ съсипване. За всѣки случай разрешението на този въпросъ нѣма вече да окаже влияние върху Б. з. к. банка, тъй като споредъ официалнитъ изявления, това ще стане за смѣтка на държавата.

Съ подобрието на стопанството отъ 1935 г. насамъ, откато Б. з. к. банка отново успѣ да увеличи своитъ срѣдства съ повече отъ два милиарда лева отъ спестовни влогове и отъ срѣдствата на пощенската каса, които тя пази, настъпи вече възможностъ за започване на една по-активна политика чрезъ земеделския кредитъ за подобриение на дохода отъ земята. Трѣбва да се признае, че презъ тѣзи четири години не се поде една по-здрава политика на земеделски кредитъ. Държавата на първо мѣсто продължи да взема заеми отъ нея, които бѣха отчасти оправдани презъ време на голѣмитъ ѝ дефицити презъ годинитъ 1930 до 1934 г. Всички по-важни мѣроприятия на желѣзници, благоустройство, за постройка дори на здания, се насочиха чрезъ заеми отъ Б. з. к. банка. Не говоримъ за заемитъ на пощитѣ, телеграфитъ и телефонитъ, понеже съгласно закона за пощенската каса тя можеше да прави тѣзи заеми, както и ги прави, отъ пощенската каса. Отпуснатиятъ новъ кредитъ на земеделието презъ тѣзи години е твърде незначителенъ: той възлиза едвамъ на нѣколко стотинъ милиона лева, като изключимъ сезонния кредитъ, който се дава на Дирекцията за храноизносъ и чието изплащане бѣше редовно.

Голѣмата прѣчка за правилното кредитиране на земеделското стопанство произлиза отъ закона за облекчение на длъжниците, тъй като липсватъ обекти за осигуряване на кредита. Съ поставянето подъ възбрана на имотитъ на облекченитъ длъжници, настъпи друга сжществена мжчнотия за ново кредитиране. Съ дадената възможностъ отъ страна на Б. з. к. банка да дава заеми срещу облигации на Погасителната каса, не се разрешава този въпросъ, защото такива облигации иматъ само кооперациитъ и по-голѣмитъ селски стопани. Тукъ именно се налага едно значително улеснение, което трѣбва да се даде. На първо мѣсто Б. з. к. банка има възможностъ да използва голѣмия портфейлъ отъ облигации на Погасителната каса, за да увеличи своитъ срѣдства като прибѣгне до Народната банка, и на второ мѣсто трѣбва да ѝ се даде възможностъ да кредитира новитъ специални кооперации чрезъ други допълнителни гаранции: контролъ върху производството или привилегия върху новопридобититъ чрезъ кредита блага. Въ това отношение се налага една по-голѣма гъвкавостъ. Осигуряването на земеделския кредитъ почива не толкова върху земята и имотитъ на стопанина, защото при

бедствие и намаленъ доходъ тѣ и безъ това не могатъ да се продадатъ, за да не се разори нашето стопанство, колкото върху проучването на новитѣ начинания отъ общъ и колективенъ характеръ, като кредитътъ се осигурява отъ увеличеното производство и надзора на употребенитѣ сръдства. Много по-важно е, следователно, новитѣ кредити да се използватъ разумно и да дадѣтъ увеличение на дохода на земеделскитѣ стопани, отколкото да се търсятъ гаранции. Осигуряването на кредита ще дойде отъ новоупотребенитѣ сръдства, които ще се платятъ отъ увеличения доходъ.

Сръдствата на Б. з. к. банка сж твърде голѣми, за да може тя да се отдаде на една нова политика за подобрене дохода отъ българската земя. Това, обаче, не е достатъчно. За да може кредитътъ да насърчи земеделското производство, нужно е той да не бжде скъпъ. Не може да се мисли, че при лихва на пласментитѣ отъ 7 и 8% нашето земеделіе ще може да използва кредита рационално и да го възвърне отъ увеличения доходъ. При днешното положение, когато Банката плаща на Спестовната каса 4¹/₂% лихва, на дългосрочнитѣ влогове 5 и 6%, тя безспорно не може да отиде къмъ по-евтино кредитиране на земеделіето. Трѣбва да се разбере, че за да се поевтини земеделскиятъ кредитъ трѣбва да се действува двуюко: 1) чрезъ намаление на влоговата лихва на Спестовната каса отъ 4 на 3% и отъ тамъ на влоговата лихва за всички институти; това ще повлѣче автоматично намалението на пласментната лихва на Б. з. к. банка съ единъ процентъ и 2) чрезъ помощъ отъ държавата, за да може Б. з. к. банка да раздава по-евтинъ кредитъ за голѣмитѣ мелиоративни мѣропрития. Така напримѣръ, ако Банката раздаде единъ милиардъ лева за тѣзи цели при 4% или 5, а нейната режия изисква да го раздава при 7% разликата отъ 20 или 30 милиона лева годишно трѣбва да се понесе отъ държавния бюджетъ. Този начинъ е особено необходимъ, като се знае, че косвената полза за държавата ще бжде по-голѣма. При едно увеличение на земеделското производство отъ изкуствено напояване чрезъ воденъ синдикатъ или по другъ начинъ, увеличениятъ доходъ ще докара по-голѣми приходи за държавата, независимо отъ подобреніето на селското стопанство. Помощта на държавата, която може да достигне отъ 75 до 100 мил. лв. споредъ наша смѣтка отъ бюджета, ще има за задача освенъ това да се плащатъ постепенно нѣкои отъ гарантиранитѣ отъ държавата заеми, както и да улесни Б. з. к. банка въ нейната грамадна задача да подобри участъта на земеделското население.

Бждащитѣ задачи на земеделския кредитъ у насъ се свеждатъ, следователно, въ измѣнение на досегашнитѣ начини на кредитиране. Налага се на първо мѣсто раздаваниятъ кредитъ да не бжде ограниченъ по срокъ и да се отнася до колективни мѣропрития. Индивидуалното кредитиране по шаблонъ или само съ огледъ на нѣкои гаранции за плащане на кредита не дава резултати. Подобреніето, което настъпи въ земеделското производство на лозя, овощия и други култури отъ 1930 г., стана безъ помощта на кредита. Това доказва, че личниятъ кредитъ не всѣкога дава действие. По-важно е кредитътъ да се раздава за проучени начинания, които ще увеличатъ дохода отъ земята. Да се действува по единично сжщо не ще се получатъ голѣми резултати, както миналото доказва. Тукъ се налага едно съгласуване на политиката на М-вото на

земеделнието съ раздаването на земеделския кредитъ. Когато се действува по даденъ планъ и ударно по райони, следъ като предварително се познаватъ нуждитъ, климатическитъ условия и доходността на предприетитъ мѣроприятия, безспорно, че изплащането на кредита е осигурено.

Какво значи да се раздава земеделски кредитъ за колективни мѣроприятия и подобрения? Така напр., постройката на евтини винарски изби ще даде много по-голъми резултати, отколкото отпускането на кредити на отдѣлни винари. У насъ главниятъ недѣгъ на земеделското стопанство се състои въ липсата на колективни инициативи, които сж най-належащи за едно качествено и количествено подобрене и увеличение на производството. Борбата съ сушата, комасацията, създаване на силози и елеватори, винарски изби, топилни за конопа и лена, семеочистителни заведения, млѣкопреработвателни заведения и пр. и пр., това сж голѣмитъ нужди на земеделското стопанство. Безъ преодоляване на тѣзи прѣчки, ние не можемъ да разчитаме на едно подобрене на земеделското производство. Личната инициатива не може да се бори срещу тѣхъ. Използуваниятъ за тѣзи мѣроприятия кредитъ при познаване на нуждитъ и изучаване на възможноститъ, напротивъ, само може да увеличи дохода отъ земята. Освенъ това съ политиката на М-вото на земеделнието, което съ огледъ на районитъ ще подпомага съ семена за нови култури, въвеждане на редосѣялки и други орждия, нуждитъ за личенъ кредитъ се ограничаватъ. Срокътъ на кредита ще се опредѣля вече не отъ формални причини, а съ огледъ на възможността отъ възвръщането му отъ увеличения доходъ. Той може да бѣде 3, 5 и по-вече години. Наистина срѣдствата на Б. з. к. банка не всѣкога сж дългосрочни и че това налага да се държи смѣтка за източникитъ на банката и нейната ликвидност. Все пакъ и днешното положение позволява раздаването на дългосроченъ кредитъ, като се има предвидъ, че повече отъ 60% отъ собственитъ и чуждитъ ѝ срѣдства сж дългосрочни влогове.

Новитъ насоки на земеделския кредитъ не може да станатъ безъ здрава организация на селската кооперация, която трѣбва да се приспособи къмъ производството и пласмента на земеделскитъ произведения. Селската кооперация като кредитна не може да има значение за покачване дохода отъ земята. Общата ѝ задача да дава дребни кредити или задоволява нуждитъ отъ нѣкои стоки, не подпомага земеделеца въ неговата прѣка дейностъ въ производството. Усилията трѣбва да бждатъ въ създаването на специални кооперации съ огледъ на покачване производството на селото или даденъ районъ. Трѣбва веднѣжъ за винаги да се разбере, че не може въ бждаще да се върви по досегашния пѣтъ.

Нуждата отъ насърчение на млѣкарскитъ кооперации, на винарскитъ или водни синдикати и т. н. — ето голѣмата задача на Б. з. к. банка, за да може да проведе своята политика въ бждаще за покачване дохода отъ земята. Организираното действие за колективни мѣроприятия и мелиорации може да стане само чрезъ насърчението на специалната кооперация въ всички нейни разклонения съ огледъ на мѣстнитъ нужди. За постигането на тази целъ се изисква по-голъмо разпространение на задачитъ на тѣзи кооперации отъ страна на Б. з. к. банка, земеделскитъ камари, агрономи и др.

Въ това направление у насъ презъ последнитъ 10 години се забелязва значителенъ напредѣкъ. Мжчнотията произлиза отъ липсата на

подготвени мѣстни хора, които да ръководят тѣзи кооперации, кѣдего отъ страна на членоветѣ се изисква по-голъма спойка и по-голъмо участие въ начинанията на кооперацията. Създаденитѣ млѣкопреработвателни заведения на кооперативни начала, по-голъмия успѣхъ на горскитѣ кооперации, по-здравитѣ начала, на които сж поставени нѣкои отъ воднитѣ синдикати, показватъ, че съзнанието у нашето земеделско население се засилва въ тази посока.

Задачата на Б. з. к. банка ще се състои въ проучването и насочване дейността на кооперацията, заедно съ помощта на организѣ на Министерството на земедѣлието, къмъ изпълнение на поставенитѣ цели. Кредитирането на кооперацията трѣбва да почива не вече на нѣкои общи начала или споредъ събранитѣ срѣдства или отговорността на членоветѣ, а споредъ предначертаната стопанска дейность, предприетитѣ начинания и тѣхната ефикасность. Кредитната служба и информация на Б. з. к. банка и нейнитѣ клонове, ще има за задача да проучи основно възможноститѣ отъ използването на кредита и да надзирава постоянно дейността на кооперацията. Съчетанието на единъ планъ за земедѣлието заедно съ кредитирането на кооперациитѣ неминуемо ще даде добри действия, ако се изхожда отъ здравитѣ основи на проучени начинания и надзоръ въ използването на кредита.

Кооперацията трѣбва, следователно, да стане едно срѣдище за прокарване на колективни мѣроприятия за известна необходима стопанска дейность въ областта на земедѣлското производство или общи доставки. Безспорно, че тѣзи задачи не могатъ да се постигнатъ наведнѣжъ, но чрезъ повдигане съзнанието отъ този родъ дейность и насърдението на тѣзи инициативи.

Ние не отричаме необходимостта отъ дребния личенъ земеделски кредитъ. Неговата роля трѣбва да се сведе сжщо въ подпомагане селския стопанинъ въ неговата дейность. Раздаването на семена, постройка на свинарници или покупката на плугове, редосеялки и пр. може да стане чрезъ специалната кооперация или кредитната кооперация, която трѣбва да се насочи повече въ този видъ кредитиране. Тѣкмо за това е за предпочитане Б. з. к. банка да не действа прѣко съ личенъ кредитъ, а чрезъ селската кооперация, при условие, че може да надзирава ефикасно нейната дейность чрезъ своитѣ клонове и агенции при поевтинъ кредитъ. Както днесъ доставката на синъ камъкъ може да става чрезъ кооперациитѣ, така и кредитирането чрезъ семена, полезни орджия или налични срѣдства може да се извърши чрезъ кооперацията, но съ огледъ на действителни нужди. Центърътъ, обаче, оставатъ общитѣ мѣроприятия.

*

Покачването на дохода отъ земята съ огледъ на пазаритѣ може и трѣбва да бжде подпомогнато отъ правилното насочване на земеделския кредитъ. Разрешението на голѣмитѣ задачи за подобрене участъта на земеделското население изисква редица мѣрки отъ страна на Държавата и Б. з. к. банка. Налага се на първо мѣсто проучване на полезнитѣ начинания, тѣхното организиране чрезъ кооперацията или други общи мѣроприятия. Осигуряването изплащането на кредита може да стане не само чрезъ реални гаранции по форма, но чрезъ една здрава кредитна

служба, чрез информация по място, познаване на отделните стопани и кооперации и премахване на автоматичното кредитиране споредъ собственитѣ сръдства на отделнитѣ кооперации или други външни признаци.

Задачата на държавата е да направи всичко възможно за поевтиняване на земеделския кредитъ, както и да улесни Земеделската банка въ нейнитѣ функции. Безъ една съгласувана политика отъ Държавата и Б. з. к. банка за уреждане правилното и полезно кредитиране на земеделското стопанство чрезъ покачване дохода отъ земята, не ще се постигнатъ действителни и голѣми резултати. Колкото това да е мжчно и да е необходимо да се превъзмогнатъ редъ мжчнотии и да се изискватъ жертви, не трѣбва да се губи повече време, ако искаме да работимъ за благосъстоянието на земеделското стопанство.

КРЕДИТИРАНЕ НА ЗЕМЕДЕЛИЕТО ОТЪ ЦЕНТРАЛНИТѢ БАНКИ ВЪ АГРАРНИТѢ СТРАНИ

отъ
Д-РЪ НИКОЛА С. МЖДРОВЪ

Всѣка държава представлява отъ себе си отделно народно стопанство, въ което сж различни природнитѣ условия, общественитѣ взаимоотношения и сили, хората, фискътъ, националното богатство и доходъ.

Понеже банковитѣ институти въ всѣка държава иматъ за задача да снабдяватъ народното стопанство съ кредити и понеже банцитѣ получаватъ по-голѣмата частъ отъ сръдствата си отъ мѣстното население подъ формата на влогове, то може да се твърди, че съществува зависимостъ между структурата на народното стопанство и тази на кредитнитѣ институти въ всѣка отделна държава. Банцитѣ сж зависими отъ народното стопанство, понеже пласментитѣ имъ сж дългове за народното стопанство и понеже задълженията на кредитнитѣ институти представляватъ отъ себе си пласментъ на свободнитѣ сръдства на стопанскитѣ сръди. Народното стопанство при това е толкова по-ликвидно, колкото съ повече краткосрочни влогове разполага то при банцитѣ и колкото по-дългосрочни сж задълженията му къмъ сжщитѣ; кредитнитѣ институти, обаче, въ подобни случаи понижаватъ извънредно много ликвидитета си. Ако банцитѣ кредитиратъ предимно краткосрочно стопанството и ако влоговетѣ въ кредитнитѣ институти се намиратъ на ниско ниво, тогава народното стопанство изпада въ неликвидностъ. Може изобщо да се каже, че паралелно съ развитието и деференцирането на народнитѣ стопанства, съ нарастването на народното благосъстояние, съ напредъка на междудържавнитѣ стопански и финансови взаимоотношения и кредитното дѣло на отделнитѣ страни бива подлагано на влиянието на сжщитѣ причини, поради което претърпѣва съответни промѣни¹⁾.

Предивоенната теория за централнитѣ банкното-емисионни банки,

¹⁾ Коста Колевъ: „Структура на кредита и структура на народното ни стопанство“ въ „Списание на Бълг. иконом. д-во“, София 1938 г., кн. 9.

която почиваше предимно върху опита на нѣколко по-стари централни кредитни институти — предимно върху практиката на Английската банка — не може да има въ пълния си обсъгъ практическо приложение и понастоящемъ, понеже една обобщаваща теория на централнитѣ (народнитѣ) банки не може въ никой случай да почива само върху опита на една или нѣколко народни банки, които сж имали рѣдката възможность да работятъ при особено благоприятни стопански и финансови условия.

Въ никой случай не би трѣбвало да се препорѣчва на централнитѣ банки въ отдѣлнитѣ страни да взематъ безусловно като примѣръ за политиката си практиката на една или нѣколко народни банки съ богатъ опитъ и дългогодишна дейность, понеже най-важното условие за успѣшното прокарване на политиката на централната банка се състои въ необходимостта отъ съгласуването на тази политика съ специалнитѣ стопански условия на дадената страна и на даденото време.

Характеристика на централнитѣ банки въ аграрнитѣ страни.

Въ всѣко напреднало народно стопанство централната банка заема положението на кредитенъ институтъ, много мощенъ въ финансово отношение, който въ никой случай не може да бѣде изключенъ отъ платежната и кредитната дейность въ страната. Докато най-важното значение на кредитнитѣ банки се заключава въ разпредѣлянето на покупната сила между отдѣлнитѣ сектори на стопанството, то народостопанското значение на централната банка се състои не само въ заслугитѣ ѝ по поддържане стабилността на валутата, но и въ способността ѝ да задоволява — въ качеството ѝ на последна банкова инстанция — върховетѣ на кредитнитѣ нужди на стопанството.

Районътъ на действие за централната банка и за кредитнитѣ банки е значи строго опредѣленъ въ напредналитѣ търговско-индустриални страни; народната банка въ тѣзи държави бива само тогава използвана като източникъ на кредити, когато вече сж задоволени повечето кредитни нужди на стопанството отъ частнитѣ банки; кредитъ на народнитѣ банки е тукъ — като последенъ резервенъ кредитъ въ страната — най-скѣпниятъ отъ краткосрочнитѣ кредити¹⁾.

Положението въ земеделскитѣ страни — особено въ тѣзи отъ тѣхъ, въ които промишлеността, търговията и кредитното дѣло не се намиратъ още на нуждната висота — е свършено друго. Докато въ държавитѣ на Срѣдна и Западна Европа всѣка народна банка представлява отъ себе си специаленъ кредитенъ институтъ, понеже функциитѣ ѝ пролизатъ отъ разпредѣлението на работата между банцитѣ, то централнитѣ банки на аграрнитѣ страни се явяватъ първоначално почти всѣкога единствения кредитенъ институтъ въ страната. Желателно е при нормално развитие на стопанския животъ народната банка въ всѣка една страна да се запази по възможность свободна отъ широко кредитиране на стопанскитѣ срѣди. Това правило може, обаче, много по-често да бѣде прилагано въ търговскитѣ и индустриалнитѣ страни, отколкото въ онѣзи земеделски страни, които още се намиратъ въ низка стадия на стопанско развитие. Въ последнитѣ банковото дѣло

¹⁾ Lansburgn: „Die Notenbanken in der Zeit des wirtschaftlichen Ausbaues“ im „Handwörterbuch der Staatswissenschaften“, 4. Auflage, Ergänzungsband, S. S. 51 r. f.

се намира обикновено въ неразвито състояние, поради което народната банка е принудена да се превърне въ универсаленъ кредитенъ институтъ, тъй като тя кредитира непосредствено всички клонове на стопанската дейность, включително и земедѣлието.

Централната банка въ земедѣлскитѣ държави се намира въ особено тежко положение, ако въ страната още липсватъ специални кредитни институти за задоволяване разнообразнитѣ нужди на селското стопанство. Управата на народната банка се вижда въ подобни случаи принудена да отдѣли сжществена часть отъ срѣдствата си за кредитиране на земедѣлието, въирѣки съзнанието, че централната банка, която би трѣбвало да има качеството на „банка на банкитѣ“, не подхожда напълно за задоволяването на такива задачи. Народната банка успѣва обикновено да постигне въ тази областъ на специалния кредитъ само частични успѣхи, понеже позицитѣ ѝ на централна банка могатъ да отслабнатъ, ако тя се ангажира извънредно много въ кредитирането на селското стопанство. Земедѣлието обикновено не всѣкога успѣва да погасява своевременно задълженията си, поради което сплзва поддържането на добъръ банковъ ликвидитетъ. Ликвидитетътъ на централната банка ще бѣде освенъ това влошенъ и поради факта, че селското стопанство — като главно занятие на населението — получава краткосрочни кредити отъ слабитѣ още въ финансово отношение кредитни банки, които кредити при това трѣбва често да бждатъ продължавани и които презъ време на аграрна криза почти напълно преставатъ да бждатъ погасявани. Това състояние на нѣщата се отразява неблагоприятно върху ликвидитета на частнитѣ банки, а оттукъ и върху ликвидитета на народната банка.

Съ течение на времето, поради развитието на народното стопанство и банковото дѣло, поради заздравяването на финансовитѣ връзки съ чужбина и засилването на капиталообразуването въ страната, централната банка загубва голѣма часть отъ значението си като най-важенъ източникъ на кредити за народното стопанство. Забелязва се при това, че заедно съ диференцирането на стопанския животъ въ младитѣ земедѣлски държави започва и диференцирането въ операциитѣ на народната банка, вследствие на което последната започва постепенно да добива физиономията на съвременна „банка на банкитѣ“. Най-характернитѣ белези на тази еволюция сж следнитѣ два: пълниятъ успѣхъ на емисията на банкноти, вследствие спечелване довѣрието на населението, и започването на резултатна съвмѣстна работа между централната банка и кредитнитѣ банки.

Управата на народнитѣ банки въ България, Сърбия и Румжния концентрира първоначално вниманието и силитѣ си върху изграждането на тѣзи ръководени отъ нея кредитни институти въ универсални банки, които се заеха съ кредитирането на всички клонове на стопанството. Пропусна се поради това доста време, което би могло да бѣде използвано за основаването и закрепването — подъ грижитѣ на централната банка — на доста кредитни институти, които бързо биха били въ състояние да освободятъ народната банка отъ грижитѣ по текущото кредитиране на народното стопанство. Всичко това стана причина за забавяне развитието на банковото дѣло въ тѣзи държави и на по-бързото превръщане на всѣка една отъ народнитѣ имѣ банки въ „банка на банкитѣ“. Тази практика улесни извънредно много нѣкои голѣми банки въ

чужбина въ стремежа имъ да използватъ благоприятния моментъ, за да основатъ въ поменатитѣ земеделски страни свои клонове. Последнитѣ започнаха бързо да се развиватъ и скоро придадоха на мѣстното банково дѣло международенъ характеръ¹⁾.

Въ случаетъ, когато народната банка на една аграрна страна бива заставена отъ странични фактори, напримѣръ по внушенията на ръководителитѣ на международния финансовъ капиталъ, да се превърне преждевременно въ „банка на банкитѣ“, преди още кредитнитѣ банки, които работятъ само съ мѣстенъ капиталъ, да сж въ състояние да освободятъ напълно централната банка отъ функциитѣ ѝ на универсаленъ кредитенъ институтъ, тогава биватъ нанасяни сжществени щети на народното стопанство: нормалниятъ ходъ на кредитораздаването бива разстроено за известно време, а сжщевременно се създаватъ благоприятни условия за филиалитѣ на чуждестраннитѣ банки въ смисълъ на неочаквано засилване значението имъ на първостепенни кредитни институти, които кредитиратъ най-солиднитѣ предприятия отъ индустрията и търговията. За да се избегнатъ възможностигѣ отъ подобни щети, би било желателно съответната народна банка да последва въ подобни моменти примѣра на гръцката народна банка, която предпочете да кредитира — както въ миналото — народното стопанство, като се освободи само отъ функциитѣ на централна банкното емисионна банка. Една новооснована „банка на банкитѣ“ пое върху себе си тѣзи функции.

За да имаме представа за конкретнитѣ стопански условия, при които дадена народна банка е действувала въ дадена земеделска страна, привеждамъ следнитѣ факти изъ историята на Бълг. народна банка: Емисията на банкноти първоначално не е била успѣшна, поради нежеланието на населението да си служи съ банкнотигѣ като съ платежни срѣдства. По онова време (1885—1905 год.) банката не притежаваше, следователно, най-главния белегъ на централенъ кредитенъ институтъ — надъ влоговитѣ операции да доминира операцията по издаване банкноти. Бълг. народ. банка бѣше поради това принудена да обърне особено голѣмо внимание на влоговата си дейность, понеже не сжществуваше друга възможность за набавяне необходимитѣ за кредитораздаването срѣдства. На влоговетѣ банката започна да плаща задоволителна лихва. Когато, обаче, въ последствие, следъ 1905 г., тя зарегистрира бързи успѣхи въ областта на банкнотната емисия, лихвата по влоговетѣ биде значително намалена. Едва сега управата на банката се реши вече да понижи сжщественно дисконта си и да подобри ликвидитета и сигурността на пласментитѣ си, понеже тя не бѣше повече принудена да дири на всѣка цена пласментъ на привлѣченитѣ чрезъ висока лихва влогове, които — ако не бждатъ бързо пласирани — предизвикватъ голѣми загуби за банката²⁾.

¹⁾ Albert Lewieff: „Die Bulgarische Nationalbank als Kreditinstitut seit 1885“, Diss. Halle, Leipzig 1931, S. 25 f. f.; Karl von Lumm: „Die Stellung der Notenbank in der heutigen Volkswirtschaft“, Berlin 1909. S. 13 f. f.; Christos Christopnorou: „Die Entwicklung der Griechischen Nationalbank“, Diss. Leipzig, Athen 1927, S. 14; C. С. Демостеновъ: „Кредитъ и банки“, София 1929, стр. 246 и следв. и Paul Steberg: a. a. O., S. 130 f.

²⁾ Коста Колевъ: a. a. O., S. 534 f. f.; A. Tschakaloff: „Das Bankwesen in Bulgarien“, Diss. München, Maschinenschrift, 1924, S. S. 29 f., 39 f. r. und 53 f. f.; R. Raschnkoff „Das Kreditwesen in der Bulgarischen Volkswirtschaft“, Berliner Diss., Maschinenschrift, Berlin 1924, S. S. 38, 101, 110; A. Lewieff: a. a. O., S. 30 f. f.

Защо въ младитѣ земеделски държави първоначално доминиратъ не валутнитѣ, а кредитнитѣ проблеми въ политиката на централнитѣ имѣ банки? — Този въпросъ е умѣстенъ поради факта, че народнитѣ банки въ индустриалнитѣ и търговскитѣ страни сж обикновено валутни банки, понеже главнитѣ имѣ грижи се движатъ около поддържането стабилността на валутата, а за посрѣщането на текущитѣ кредитни нужди на стопанството се грижатъ кредитнитѣ банки. Голѣмитѣ национални богатства и доходи позволяватъ на населението въ търговскитѣ и индустриалнитѣ страни да развие въ голѣми размѣри спестовността и да акумулира значителни капитали; неоползотворената въ стопанския процесъ покупна сила на населението бива непрекъснато насочвана къмъ банковитѣ институти, които поради това отбелязватъ бързъ напредѣкъ въ финансово отношение. Централнитѣ банки въ индустриалнитѣ и търговскитѣ страни могатъ сравнително лесно да прехвърлятъ върху кредитнитѣ банки грижитѣ по кредитирането на стопанството и да се ограничаватъ само въ функциитѣ на валутни банки.

Народнитѣ банки въ България, Сърбия и Румъния бѣха създадени сравнително късно: централнитѣ банки на индустриалнитѣ страни имаха вече по това време задъ себе си дълга история и богатъ опитъ, а отдѣлнитѣ клонове на стопанството въ тѣзи държави бѣха достигнали много висока стадия въ развитието си. Централнитѣ банки въ поменатитѣ аграрни страни започнаха дейността си въ народни стопанства, въ които диференцияцията въ стопанския животъ се намираше на възможното най-ниско ниво. Управата на тѣзи банки разбра своевременно, че преди да започне да се занимава съ валутнитѣ проблеми ще трѣбва да се концентриратъ всичкитѣ ѣ сили за подпомагане стопанското развитие чрезъ отпушането на достатѣчни, евтини и своевременно кредити, понеже най-важната предпоставка на стабилната валута се заключава въ наличността на здраво, хармонично развито, народно стопанство, въ което освенъ това е вече осъществено и равновесието въ държавния бюджетъ и въ платежния балансъ. Трѣбваше отъ друга страна да се обърне особено сериозно внимание на напредѣка и на кредитирането на селското стопанство, като на най-главенъ клонъ отъ стопанската дейностъ; трѣбваше да се развиятъ онѣзи видове индустрия, на които земеделието — въ качеството си на доставчикъ на сурови материали — служи като база; трѣбваше да се подпомогнатъ нѣкои занаяти по пътя на кредитораздаването, които следъ известни преустройство и машинизиране биха могли да разчитатъ на успѣхъ и при новитѣ стопански условия; трѣбваше да се улесни и направи по-бавно и по-безболезнено изчезването на онѣзи занаяти, които бѣха обречени на загиване; трѣбваше най-после да се работи упорито и върху постепенното изграждане на банковото дѣло и то при крайно неблагоприятни условия (слаба спестовност и капиталообразуване, недовѣрие на населението къмъ банковитѣ институти, невъзможност да се получатъ достатѣчни кредити или приемливи условия отъ чужбина). Народнитѣ банки въ земеделскитѣ страни биватъ поради тѣзи причини първоначално принудени да започнатъ дейността си като банки за интеграленъ кредитъ¹⁾.

¹⁾ Radoslavjevic, Milan: „Die Entwicklung der Währung in Serbien“, München 1912, S. 26 und Carcel, Alexander: „Die Nationalbank in Rumänien“, Erlangen 1908, S. S. 99 f. f.

Въ всяка аграрна страна съ течение на времето, паралелно съ развитието на банковото дѣло и съ диференцирането на стопанската дейност, се засилва все повече убеждението, че народната банка трѣбва постепенно да ограничава чисто кредитнитѣ си функции, че тя трѣбва въ интереса на ликвидитета си да прекрати отпущането на дългосрочни кредити, за да може да се справя успѣшно съ нуждитѣ на непрекъснатото нарастващото парично обръщение и съ поддържане стабилността на валутата. Първоначалната кредитна политика на народнитѣ банки въ тѣзи страни, която почиваше върху схващането, че тѣзи кредитни институти трѣбва евтино и обилно да кредитиратъ стопанството, стана съ течение на времето неудобна не само за частнитѣ, но и за централнитѣ банки. Поменатата политика лишаваше отъ смисълъ усилията на частнитѣ кредитни институти да полагатъ по-сериозни усилия за привличането на влогове, понеже всяка банка можеше обилно да се снабдява съ евтинъ редисконтенъ кредитъ направо отъ народната банка. Сжщата политика прѣчеше на централната банка да се превърне въ най-ликвидния кредитенъ институтъ въ страната, който е длъженъ да посрѣща само върховетъ на кредитнитѣ нужди на стопанството. Чрезъ тази политика се забавяше не само бързото изграждане на финансовата мощъ на кредитнитѣ институти, но се насърчаваше и тезорирането на значителни количества спестени срѣдства, понеже насочването имъ къмъ паричния пазаръ не се улесняваше въ нужднитѣ размѣри. Голѣмата разлика между нивото на официалния и това на частния дисконтъ, като при това — въ противоположностъ на индустриалнитѣ страни — официалниятъ дисконтъ се намира на по-низко ниво отъ частния такъвъ, предизвиква въ аграрнитѣ страни не само усилено непрекъснато дирене на кредити отъ народната банка, но тя причинява често и разстройство въ хода на стопанската дейност. Това разстройство се крие напр. въ факта, че дисконтната политика на централната банка не е въ състояние — вследствие слабата си ефикасностъ — да поддържа тѣсна връзка съ по-дълбокитѣ измѣнения въ структурата на народното стопанство, а се задоволява съ сравнително по-леката задача да поддържа на почти напълно постоянно ниво дисконта си, чрезъ което се цели избѣгването на силнитѣ промѣни въ обема на банкнотното обръщение. Поради този фактъ и поради нѣкои причини отъ валутно естество въ земеделскитѣ страни настѣпватъ следъ всѣки периодъ на сравнително по-обилно кредитиране времена на внезапни кредитни рестрикции и контингентирания, които се отразяватъ много неблагоприятно върху стопанското развитие.

Масовото превръщане следъ войната на централнитѣ банки въ аграрнитѣ страни отъ универсални въ валутни банки се дължи между другото и на факта, че военнитѣ и първитѣ следвоенни години предизвикаха силни разстройства въ стопанския животъ на воювалитѣ страни, нарушиха равновесието въ платежния имъ балансъ и въ държавния имъ бюджетъ и създадоха голѣми грижи на централнитѣ банки по стабилизирането на силно обезцененитѣ валути. При това положение за отдѣлнитѣ централни банки бѣше невъзможно да се отдадатъ спокойно на обилното кредитиране на стопанството, понеже трѣбваше преди всичко да се разрешатъ актуелнитѣ валутни проблеми. Нуждата отъ стабилизиране на валутата се чувстваше остро не само отъ частното стопанство, на което липсваше здрава база за калкулиране, но и отъ самата държава-

ва. Следнитѣ съображения и факти сж заставяли обикновено държавитѣ да побързатъ съ стабилизирането на валутитѣ си: 1. Приходитѣ на държавата изоставаха презъ време на инфлацията много назадъ въ сравнение съ разходитѣ имъ, поради което бюджетитѣ се приключваха съ голѣми дефицити; 2. понеже държавитѣ (особено земеделскитѣ такива) бѣха извънредно много увеличили дълговетѣ си къмъ чужбина (заеми, а за победенитѣ страни и репарации), правителствата имъ съзнаваха, че биха могли сравнително по-лесно да посрещнатъ чуждестраннитѣ дългове, ако успѣятъ да прекратятъ по-натѣшното обезценяване на мѣстната валута¹⁾.

По наличността на следнитѣ признаци можемъ да познаемъ, че дадена народна банка въ земеделска страна се вече превръща отъ институтъ за универсаленъ кредитъ въ банка, която се грижи предимно за поддържане стабилността на валутата: 1. Емисията на банкноти има голѣмъ успѣхъ, вследствие на което темпото на стопанското развитие на страната се ускорява; 2. Народната банка престава да приема лихвоносни влогове, поради което се създаватъ още по-добри условия за засилването на влоговата дейность на кредитнитѣ банки, а оттукъ и за бързия напредѣкъ на банковото дѣло въ страната и 3. Управата на централната банка започва да полага успѣшни усилия за намаляване разликата между нивото на официалния и това на частния дисконтъ. Официалниятъ дисконтъ, който досега се е намиралъ подъ частния такъвъ, започва да проявява тенденции къмъ повишение. Непосрѣдственото кредитиране на народното стопанство отъ страна на централната банка бива все повече ограничавано. Банковитѣ институти започватъ да получаватъ по-изобиленъ кредитъ съ огледъ на задоволяването на нарастналитѣ кредитни нужди на стопанскитѣ срѣди. Частнитѣ банки закрепватъ бързо въ финансово отношение, което се дължи до голѣма степенъ на грижитѣ на народната банка; започва да се забелязва релативно намаление на административнитѣ имъ разности; организацията и ръководството на тѣзи кредитни институти се подобряватъ. Частниятъ дисконтъ бива постепенно понижаванъ; поевтинѣлиятъ кредитъ дава нови импулси на стопанския животъ; образуването на капитали се засилва, което предизвиква ново понижаване на частния дисконтъ; деференцията между нивото на официалния и това на частния дисконтъ се намалява още повече; довѣрието на спестителитѣ въ банкитѣ се засилва, поради което влоговетѣ на кредитнитѣ институти нарастватъ бързо; нараства и финансовата мощъ на банкитѣ.

Ако искаме да опредѣлимъ момента, отъ настѣпването на който Бълг. народна банка започна постепенно да се превръща отъ банка за универсаленъ кредитъ въ „банка на банкитѣ“, ще трѣбва да посочимъ 1905 година. За тази централна банка отъ поменатата година насетне закрилата на мѣстната валута и регулирането на обръщението на платежнитѣ срѣдства се издигнаха до висотата на проблеми отъ практическо значение и то главно поради факта, че банката постигна задоволителни резултати въ областта на банкнотната емисия. Съ реорганизацията на Бълг. народна банка по силата на банковитѣ закони отъ 20 ноемврий

¹⁾ A. Tschakaloff: „Das Bankwesen in Bulgarien“ a. a. O., 26 f. r.; Xen. Netta: „Die rumänische Nationalbank“, Leipzig 1929, S. 231; A. Lewierr: a. a. O., S.S. 30 f., 83 f. f. und 116 f. f.

1926 г. и 4 октомврий 1928 г. се даде възможност на управата на банката да концентрира вниманието си главно върху комплициранитѣ и станали актуални проблеми на валутната политика, въ центъра на които трѣбваше да застане грижата за поддържането стабилността на паричната единица; постави се освенъ това и началото на постепенното погасяване дълга на държавата къмъ банката; правата на правителството относно участието му въ управлението на централния кредитенъ институтъ бѣха сжщественно ограничени; управлението на банката биде реорганизирано, за да се даде възможност на народната банка да добие физиономията на съвременна „банка на банкитѣ“. Най-сжществената отрицателна страна на това набързо извършено преустройство на централния ни кредитенъ институтъ се заключава въ факта, че онѣзи банки, които работягъ само съ мѣстни срѣдства, не сж още напълно въ състояние сами да задоволятъ кредитнитѣ нужди на народното ни стопанство. Gernart von Schulz—Gaevernitz¹⁾ различава—на основание дългата практика на банкното-емисионнитѣ банки въ Германия и въ другитѣ напреднали въ стопанско отношение държави отъ Западна Европа—следнитѣ три фази въ развитието на политиката на централнитѣ банки: 1. Бързото развитие на отдѣлнитѣ народни стопанства заставя банкитѣ да престанатъ да разчитатъ само на собственитѣ си срѣдства при задоволяването на постоянно растящата нужда отъ кредити, а да обрнатъ внимание както на привличането влогове, така и на емисията на книжни пари, за да засилятъ срѣдствата си. Стопанскитѣ срѣди бѣха убедени, че банкното-емисионната банка е удобенъ инструментъ за създаване на кредити и че може изобщо при помощта на „чудотворната“ емисия на книжни пари да се създаватъ капитали отъ нищо. Очакваше се, че по пътя на неограниченото издаване на книжни пари ще се предизвика не само понижение на лихвата, но и бързо повишение на производството. Тѣзи схващания доведоха до повика за свобода на емисията на книжни пари и за нуждата отъ основаване на многобройни банкното—емисионни банки въ отдѣлнитѣ държави. Скоро, обаче, трѣбваше да се сложи край на това увлѣчение, понеже практиката показа, че прекалено голѣмата емисия на книжни пари, която не държи смѣтка за реалнитѣ кредитни нужди на стопанството, довежда неминуемо до обезценяване на паричната единица. 2. Започва да се препорѣчва като мѣрка срещу колебанията на ценността на валутата, предизвикани отъ настѣпилата инфлация, въздържането отъ голѣми емисии на книжни пари. Постепенно доби гражданственост схващането, че банкното-емисионнитѣ банки трѣбва да си поставятъ само задачи отъ валутно естество, понеже предназначението имъ се заключава въ поддържане стабилността на паричната единица. Поради това въ предѣлитѣ на всѣко народно стопанство трѣбва да сжществува само една банкното-емисионна банка, а именно централната банка. За задоволяване кредитнитѣ нужди на стопанството трѣбва да бждатъ създадени специални кредитни банки. 3. Централната банка трѣбва да представлява отъ себе си институтъ за задоволяване само на върховетѣ при кредитирането на народното стопанство. Като източникъ на те-

¹⁾ „Die deutsche Kreditbank“ im „Grundriss der Sozialoekonomik“, Tübingen 1915, V. Abteilung, II. Teil, стр. 175; Schumacher, Hermann: „Geschichte der deutschen Bankliteratur im 19. Jahrhundert“ въ „Die Entwicklung der deutschen Volkswirtschaftslehre im neunzehnten Jahrhundert“, Leipzig 1908, стр. 22, 26 и 38.

кущъ кредитъ изпъкватъ на преденъ планъ голѣмитѣ частни банки. Презъ времена на стопански кризи централната банка бива извънредно силно атакувана отъ искания за кредитъ, поради което тя бива принудена да повишава дисконта си. Въ такива моменти ефикасността на дисконтната политика на централната банка бива сравнително най-голѣма.

Всѣка централна банка въ индустриални и търговски страни има, следователно, понастоящемъ двойна задача: отъ една страна тя трѣбва да раздава кредити въ качеството ѝ на „банка на банцитѣ“, а отъ друга страна тя трѣбва да се въздържа до известна степенъ при кредитораздаването, за да може по-добре да изпълни валутнитѣ си функции, които се заключаватъ въ: доброто регулиране на паричното обръщение, подържане стабилността на валутата, своевременно посрѣщане всички плащания и направляване стопанския животъ посрѣдствомъ достатъчно еластична дисконтна политика. Между тѣзи две основни задачи на централната банка сжществува, обаче, органическо противоречие, което се дължи на факта, че подържането на девизния паритетъ и запазването на девизната и златната наличностъ се нуждае отъ висока лихва и ограничено кредитораздаване, а задоволяването на кредитнитѣ нужди може да бжде по-добре извършено при низка лихва и по-либерална кредитна политика. Въ случаетѣ, при които между тѣзи две задачи на централната банка се появи противоречие, би трѣбвало да се предпочете разрешаването на валутната задача, понеже всѣко разколебаване стабилността на паричната единица и свързаната съ него обща стопанска несигурностъ довежда въ края на краищата до силно повишение нивото на лихвата, за избѣгването на което повишение е била пожертвувана преди това стабилността на валутата¹⁾. Колкото по-силна е, обаче, централната банка на паричния пазаръ, толкова по-лесно ѝ се отдава да се справи успѣшно съ тѣзи две противоположни задачи.

Снабдяване земеделѣието съ кредити отъ централната банка

Въ повечето аграрни страни централнитѣ банки снабдяватъ непосредствено или посрѣдствено земеделѣието съ кредити. Това се дължи на специалнитѣ условия, при които е започвало развитието на банковото дѣло въ отдѣлнитѣ земеделски държави. Ако дадена централна банка започне да кредитира селскитѣ стопани, тя ще трѣбва да престане да дисконтира само тримесечни полици, понеже не може да се очаква съ пълна сигурностъ, че тѣзи стопани ще бждатъ всѣкога въ състояние да покриватъ задълженията си по поличенъ кредитъ въ толкова късъ срокъ, тѣй като обръщението на капиталитѣ въ земеделѣието се извършва обикновено въ течение на по-дълги срокове, които сж въ връзка съ прибирането на реколтата. Кредитнитѣ банки задоволяватъ обикновено нуждата отъ оборотенъ кредитъ на едрото и срѣдното земеделѣие; сжщата нужда при дребното земеделѣие бива покривана главно отъ кредитнитѣ кооперации.

Кредитирането на селскитѣ стопани отъ страна на Бълг. народ. банка се извършваше отначало посрѣдствомъ общеполезнитѣ каси, а

¹⁾ Schmoller, Gustav: „Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre“, München 1919, II Teil, стр. 253; Helfferich, K.: „Zur Erneuerung des deutschen Bankgesetzes“, Leipzig 1899, стр. 41, 135.

по-късно чрезъ Бълг. земеделска банка. Каситѣ се явяватъ като предшественици на банковия земеделски кредитъ въ България. Общеполезнитѣ каси почиваха на кооперативна основа; тѣ продължиха дейността си следъ освобождението подъ името земеделски каси и бѣха превърнати презъ 1903 год. въ Българска земеделска банка.

Земеделieto бѣше, обаче, кредитирано отъ страна на Б. н. банка посредствомъ земеделскитѣ каси само за кратко време (1895—1903 г.) и въ ограничени размѣри. Кредитирането се извършваше подъ формата на редисконитѣ на земеделски портфейлъ. Максималниятъ размѣръ на тѣзи кредити е достигалъ до 5·9 милиона лева (презъ 1895 г.). Понеже земеделскитѣ каси започнаха да напредватъ бързо въ финансово отношение, тѣ се указаха скоро (особено следъ създаването на Бълг. земеделска банка) въ състояние сами да задоволяватъ кредитнитѣ нужди на селскитѣ стопани.

Чакъ следъ войната (1920 г.) се наложи на Бълг. земеделска банка — вследствие загубването на голѣма частъ отъ собственитѣ ѝ сръдства поради инфлацията — да поиска наново кредитъ отъ Бълг. нар. банка: Отпуснатъ бѣ кредитъ въ размѣръ на 50 мил. лева, който имаше форма на текуща смѣтка. Бълг. нар. банка се задължи чрезъ законитѣ отъ 20 ноемврий 1926 г. и отъ 4 октомрий 1928 г. да дисконтирва полицитѣ на селски стопани, при условие, че тѣ сж снабдени съ два подписа и до падежа имъ не остава по-дълго време отъ деветъ месеца¹). Понеже Бълг. земеделска банка е понастоящемъ въ състояние сама да задоволява кредитнитѣ нужди на земеделieto и скотовъдството, то въ портфейла на Бълг. нар. банка нѣма голѣма наличностъ отъ земеделски полици: къмъ края на 1929 г. само 3·63% (51·7 мил. лв.) отъ пласмента на Бълг. нар. банка спада къмъ поменатата категория, а къмъ края на 1930 год. — само 3·46% (21·9 мил. лева)²).

Народната банка въ Сърбия, респективно Югославия, почти никога не е кредитирала непосредствено земеделieto. Тя е кредитирала по пѣтя на полицията дисконтъ въ ограничени размѣри преди войната селскитѣ стопани (законъ отъ 1908 г.) и то посредствомъ Съюза на земеделскитѣ кооперации, като при това е спазвала строго предписанието, че тя може да сконтирва само полици, до падежа на които не оставатъ повече отъ 92 дена³). Нуждитѣ на земеделieto отъ оборотенъ кредитъ биватъ задоволявани предимно отъ кредитнитѣ кооперации, които получаватъ дисконтенъ, контокорентенъ, личенъ и ломбарденъ кредитъ и то не само отъ народната банка, но и отъ пощенската спестовна каса и отъ привилегированата аграрна банка. Последниятъ кредитенъ институтъ е основанъ едва презъ 1929 год. при акционеренъ капиталъ 700 мил. динара, внесенъ предимно отъ държавата. Презъ последнитѣ години тази банка се развива бързо; капиталътъ ѝ е, обаче, още недостатъченъ. Като се вземе подъ внимание факта, че аграрната банка е раздала вече на земеделieto ипотечни кредити въ размѣръ на 540 мил. динара и че пазарната цена на ипотекиранитѣ земи възлиза на около 2·8 милиарда динара, ще можемъ да заключимъ, че банката може да

¹) Асенъ Чакаловъ: „Юбилеенъ сборникъ на Б. н. банка 1879 — 1929 г.“, София.

²) „Известия на Бълг. нар. банка“, София 1931 г., стр. 59.

³) „Народна банка 1884—1934“, Топчидеръ 1935, стр. 12 (сръбски) и Branko Alexander „Das Jugoslawische Bankwesen“, стр. 12.

разчита на успѣхъ въ тази областъ на кредитната си дейность¹⁾. Този банковъ институтъ раздава освенъ това и краткосрочни полични, ломбардни и контокорентни кредити на кооперациитѣ, тѣхнитѣ съюзи и на членоветѣ на кооперативнитѣ сдружения.

Народната банка на Югославия обърна по-голъмо внимание на кредитирането на селското стопанство следъ влизането въ сила на закона за банката отъ 17. юний 1931 год. Банката придоби чрезъ този законъ правото да сконтирова земеделски полици при следнитѣ условия: полицитѣ да иматъ стопански произходъ и да не е извършена имобилизация на вече получения кредитъ; срокътъ до падежа на всѣка полица да не бжде по-дълъгъ отъ деветъ месеца; всѣка полица да носи най-малко три сигурни подписа; полицитѣ трѣбва да бждатъ поднесени за дисконтъ на Народната банка посрѣдствомъ Аграрната банка, селскитѣ кооперации или тѣхнитѣ съюзи. Земеделскитѣ полици не могатъ, обаче, споредъ този законъ, да надвишаватъ 25% отъ стойността на мѣстния портфейлъ на Народната банка²⁾.

Народната банка въ Румжния снабдяваше презъ годинитѣ 1881—92 непосредствено земеделието съ кредитъ чрезъ приемането въ редисконтъ на аграрнитѣ полици, които ѝ бѣха предявявани отъ земеделскитѣ кредитни каси. Оправданието на тази кредитна политика трѣбва да се дири въ това, че развивацитѣ се първоначално доста бавно индустриални и търговски предприятия не бѣха въ състояние да използватъ напълно покупната сила, която Народната банка желаше да раздаде на нуждающи се отъ кредити мѣстни предприятия и че главното занятие на населението представляваше селското стопанство, което не можеше да бжде задоволително снабдявано съ кредити отъ още слабитѣ въ финансово отношение институти за аграренъ кредитъ. Въпрѣки критикитѣ, на които бѣше подложена политиката на Народната банка относно снабдяването земеделието съ краткосрочни кредити, управлението на банката продължи да прилага програмата си, основнитѣ линии на която се заключаватъ въ следното: не ще се получатъ особено благоприятни резултати, ако се насърдчава само търговията, понеже земеделието е основния поминъкъ на населението, отъ който зависи цѣлостния стопански напредъкъ на страната. Поради това, докато се развие въ достатъчни размѣри аграрниятъ кредитъ, снабдяването на селското стопанство съ краткосроченъ кредитъ — макаръ и въ ограничени размѣри — ще трѣбва да бжде извършвано отъ централната банка³⁾.

Презъ първото десетилѣтие следъ войната селското стопанство въ Румжния се ползуваше косвено отъ кредититѣ на Народната банка: вследствие твърде либералнага дисконтна политика на централната банка кредитнитѣ институти получаваха обилни и то не само краткосрочни, но и дългосрочни кредити посрѣдствомъ ломбардирането на акции и други ценни книжка. Положението се промѣни, обаче, коренно следъ стабилизирането на валутата (1929 год.): ломбарднитѣ операции на Народната банка бѣха сведени до възможния минимумъ; поради това бѣха извън-

¹⁾ B. Nikosavic: „Die Agrarverfassung und der landwirtschaftliche Kredit Jugoslawiens“, Berlin 1935, стр. 47, 51 и следв. и 79 и следвацитѣ.

²⁾ Народна банка 1884—1934“, стр. 206.

³⁾ Netta, Xenorion: „Die Rumänische Nationalbank“, Leipzig, 1929, стр. 92 и следв. Cercei, Alexander: „Die Nationalbank in Rumänien“, Erlangen 1908, стр. 67, 71, 77, 103.

редно силно ограничени възможноститѣ, особено за селското стопанство, за получаването на дългосрочни кредити¹⁾.

Чуждестраннитѣ експерти (Rist, Jeze, Quesnay), които по покана на Румънското правителство изработиха презъ 1927 г. планъ за реорганизацията на Народната банка, направиха следното предложение относно снабдяването на земеделѣието съ полични кредити. Народната банка трѣбва да добие свободата да дисконтирва аграрни полици въ размѣръ до 25% отъ поличната си наличностъ при условие, че до падежа на всѣка една отъ тѣхъ нѣма по-малко отъ 100 дни, нито пъкъ повече отъ деветъ месеца²⁾. Това сж впрочемъ норми, които сж предвидени и въ закона за Народната банка на страната отъ 1925 год.

Новата политика на Румънската народна банка полага усилия за насочването на частнитѣ банки къмъ дирене кредити отъ чужбина за задоволяване кредитнитѣ нужди на народното стопанство, включително и земеделѣието. Характерни за тази политика сж следнитѣ мисли на Prof. Charles Rist, който игра презъ последнитѣ години видна роля при ръководството на тази централна банка: аграрнитѣ страни, ако вече разполагатъ съ централни банки, не трѣбва да се стремятъ къмъ разширение на легалното кредитораздаване до възможнитѣ максимални предѣли, понеже съществува опасностъ отъ поевата на инфлационни въздействия; тѣзи страни трѣбва да се възползватъ отъ възможността да получаватъ кредити отъ оиѣзи държави, въ които лихвеното ниво е низко поради изобилието на свободни капитали.

Унгарската народна банка отпущаше доскоро кредити срещу дисконтъ на земеделски полици, до падежа на които нѣма повече отъ шестъ месеца. Последнитѣ промѣни въ статутитѣ на тази централна банка отъ 23 юний 1938 г. (чл. 59) даватъ право на сжщата да приема на дисконтъ и такива земеделски полици, до падежа на които има максимумъ още деветъ месеца, обаче, при условие че чрезъ тѣзи полици се цели подпомагане на земеделското производство и че тѣ ще бждатъ предявени за дисконтиране на банката отъ нѣкой другъ кредитенъ институтъ. Народната банка на тази страна може, обаче, да преминава къмъ сконтиране на земеделски портфейлъ, до падежа на който има повече отъ три месеца, само следъ като задоволи другитѣ кредитни нужди на стопанството; размѣрътъ на това кредитиране трѣбва при това да се намира въ съответствие съ другитѣ пласменти на банката.

Швейцарската народна банка дисконтира платими въ течение на три месеца полици. Полицитѣ, които произлизатъ отъ срѣдитѣ на селскитѣ стопани, се приематъ на дисконтъ отъ тази централна банка наравно съ търговскитѣ полици³⁾.

Държавната банка на Албания кредитира земеделѣието срещу записи на заповѣдь и срещу ванантъ на земеделски произведения.

Народната банка на Турция, която биде основана едва презъ

¹⁾ Kuritzescu, C. C.: „Die Landwirtschaft und die Entwicklung des organisierten Agarkredits in Rumanien“, Berlin 1934, стр. 9.

²⁾ Nicolescu, Jean-Mircea: „Das Währungsproblem in Rumanien in der Nachkriegszeit“, Bukarest 1936, стр. 96; Grüner, E. W.: „Inflation, Deflation und Stabilisierung der rumänischen Wahrung“, Wien 1934, стр. 24.

³⁾ Hultman, Jvar: „Die Centralnotenbanken Europas“, Berlin 1912, стр. 143 und Teuber, R.: „Die Banken der Welt“, Berlin, стр. 184.

1931 г. ще снабдява земеделските стопани с краткосрочен кредит по пътя на дисконта на полици. Аграрната банка, която представлява отъ себе си акционерно дружество, основано презъ 1889 г. и която снабдява селското стопанство с краткосрочен кредитъ, ще може да увеличи съществено кредитната си дейностъ, понеже е вече влѣзла въ ролята на посрѣдникъ между Народната банка и земеделските стопани, които държатъ поличенъ кредитъ¹⁾.

Би било желателно да се приведатъ сведения и за снабдяването на земеделието с кредити отъ централните банки въ нѣкои индустриални страни. Тѣзи сведения биха ни позволили не само да добиемъ изобищо по-пълна представа върху разглежданото въ настоящата статия кредитиране на селското стопанство отъ страна на народните банки въ отдѣлните държави, но и да направимъ съпоставяне на това кредитиране въ аграрните сь сѣщото въ индустриалните страни. По технически причини, обаче, съмъ принуденъ да направя изложението си по този въпросъ въ друга статия, която ще бжде публикувана въ близко бждеще.

З а к л ю ч е н и е.

Най-главната съставна частъ отъ имуществото на всѣки селски стопанинъ се състои отъ имобилии (земя и сгради), които въ случай на нужда не могатъ лесно да бждатъ продадени, поради което и краткосрочниятъ земеделски кредитъ — за съвременното покриване на който земеделците не всѣкога разполагатъ съ достатъчно оборотни срѣдства — е свързанъ съ значителни рискове за кредитора. Въ това отношение търговията и индустрията сж сравнително много по-добре поставени отъ земеделието. Производствените периоди сж освенъ това въ индустрията много по-краткотрайни, отколкото въ селското стопанство. Произвеждането на фабрикатите може, споредъ нуждата, да се ускори или забави. Земеделецътъ, обаче, е напълно зависимъ отъ капризите на природата. Индустриалното производство, следователно, не се намира въ такава тѣсна зависимостъ отъ природните сгихии, каквато съществува при земеделското производство. Реколтата въ селското стопанство е презъ отдѣлните години въ много по-висока степенъ несигурна и нееднаква въ количествено и качествено отношение, отколкото при който и да било другъ клонъ на производствената дейностъ. Тази несигурностъ и нееднаквостъ бива предизвикана предимно отъ фактори, които не зависятъ отъ волята на човѣка.

Индустриалецътъ и занаятчията могатъ много по-добре и по-бързо да регулиратъ производството си по количество, съобразно промѣните въ стопанския животъ, отколкото селскиятъ стопанинъ. Когато последниятъ засѣва нивите си, не може да има точна представа за цените на земеделските произведения следъ жетвата; той не може да има представа и за размѣра на реколтата, която не зависи само отъ волята му. Индустрията и търговията не сж въ толкова висока степенъ подхвърлени на неблагоприятното влияние на постоянно промѣнящите се производствени и пазарни условия както селското стопанство. Индустриалците и търговците могатъ поради това сравнително по-точно да спазватъ падежите на срочните си задължения отколкото селските стопани.

¹⁾ Saim, Yusuf: „Das landwirtschaftliche Kreditwesen in der Türkei“, Berlin 1934.

Земедѣлскитѣ стопани се стремятъ почти винаги да работятъ само съ собственитѣ си сръдства, което показва, че тѣ ценятъ и пазятъ стопанската си независимостъ. Житетскитѣ опитъ е показвалъ многократно на селянитѣ, че колкото въ по-висока степенъ даденъ земеделски стопанинъ разчита при производството си на кредити, толкова по-голяма е вѣроятността той да изпадне въ финансово затруднение и да започне да работи не както въ миналото — за подобряване и разширяване на стопанството си, а само за посрѣщане лихвитѣ по заетитѣ чужди сръдства. Необходимо за всѣки земеделецъ е поради това да се стреми къмъ отбѣгване на кредититѣ, понеже ако днеска склучи заемъ за задоволяване на неособено належащи нужди, то ще бжде заставенъ по-после да остави неудовлетворени нѣкоя своя сжществена и бърза нужда и то само поради това, че вече е изчерпилъ кредита си при кредитната кооперация, която го кредитира и понеже нѣма откъде другде да получи кредитъ. Въ стремежа си да избѣгватъ на всѣка цена каквито и да било парични задължения много селски стопани, особено такива отъ беднитѣ земеделски страни, преминаватъ дори и къмъ твърде опасно ограничение на разходитѣ си, като не се решаватъ да се снабдятъ дори съ най-необходимитѣ имъ блага и то въпрѣки съзнанието, че изпадатъ въ крайностъ, която не следъ дълго време ще нанесе сериозни поражения не само върху личното имъ здраве, но и върху това на цѣлото имъ семейство.

Честитѣ силни колебания въ размѣра на оборотнитѣ сръдства на земеделцитѣ и бавното обръщане на сжщитѣ сръдства се отразяватъ неблагоприятно върху възможноститѣ селскитѣ стопани да получатъ лични кредити.

Ако за селския стопанинъ сжществуватъ възможности да получи личенъ кредитъ за засилване на оборотнитѣ си сръдства, то той предпочита обикновено такъвъ съ по-дълъгъ срокъ, поради което централната банка само въ рѣдки случаи може да го кредитира. Всѣка народна банка отбѣгва при нормално стечение на обстоятелствата да отпуща полични кредити на селскитѣ стопани, понеже не е сигурна, че тѣзи длъжници ще бждатъ въ състояние да посрещнатъ полицитѣ си на падежитѣ и понеже банковата управа не иска да привиква длъжницитѣ по поличенъ кредитъ къмъ широко практикуване продълженията на задълженията имъ. Това е една отъ най-важнитѣ причини, поради които централнитѣ банки се въздържатъ да кредитиратъ така широко земеделѣието, както търговията и индустрията.¹⁾

Всѣка централна банка би трѣбвало — погледнато отъ гледна точка на валутното покритие — да приема въ дисконтъ само такива полици, въ основата на които лежи търговска сдѣлка и получениятъ срещу които кредитъ бива употребенъ само за създаването на оборотни сръдства. Само такива полици обикновено се закупуватъ отъ народнитѣ банки, за които сжществува сигурностъ, че ще бждатъ погасени на падежа. На полицитѣ на едритѣ търговци и индустриалци се гледа поради това като на първокачествено покритие за валутата, което качество не съдържатъ полицитѣ на селскитѣ стопани и занаятчиитѣ. Широко е раз-

¹⁾ Marchet, Gustav: „Der Kredit des Landwirts“ in „Landwirtschaftliche Jahrbücher, Berlin 1878, Bd. VII.

пространено схващането, че ако народната банка бжде заставена да вземе участие при кредитирането на селскитѣ стопани и занаятчиитѣ, тя ще намали сигурността, съ която става обикновено погасяването на банкнотитѣ, а следователно ще увреди и на ликвидитета си.

Полицитѣ, които произлизатъ отъ птицевѣдството, млякопроизводството и угояването на добитѣкъ, предназначень за продажба, могатъ спокойно да бждатъ приемани на дисконтъ и отъ централната банка, понеже тѣзи полици отговарятъ напълно на изискванията на народната банка относно сигурността и срока по приемането на полици на дисконтъ. Доходитѣ отъ тѣзи клонове на селскостопанската дейность постѣпватъ сравнително равномерно въ течение на цѣлата година. Поради това въ подобни случаи е приложимъ и тримесечниятъ поличень кредитъ, който въ случая се отпуска само срещу оборотния капиталъ за земеделския стопанинъ, който капиталъ се отличава съ бързото си обръщение. Понеже производствениятъ процесъ не трае тука въ никой случай по-дълго отъ три месеца, то не се налага и поличниятъ кредитъ да бжде отпушанъ на селскитѣ стопани за по-дълъгъ отъ този срокъ. Тримесечниятъ кредитъ срещу полици е приложимъ и въ следнитѣ случаи: заплащане работническитѣ надници непосредствено преди жетвата или заплащане сѣжитѣ надници въ предприятията на земеделската индустрия (производство на захаръ, на спиртъ отъ земеделски произведения и пр.). Колкото повече нови предприятия биватъ създавани въ дадена държава, които се засилватъ съ преработването на селскостопанскитѣ произведения, толкова въ по-висша степенъ земедѣлието ще бжде въ състояние да си служи съ тримесечния поличень кредитъ на централната банка.

Понеже току що изброенитѣ случаи не могатъ да се отнесатъ до болшинството отъ селскитѣ стопанства, то поради това и тримесечниятъ поличень кредитъ при народната банка може да бжде използванъ отъ земеделцитѣ само въ ограничени размѣри. Ако централната банка въ дадена страна бжде заставена отъ обстоятелствата да кредитира задоволително земедѣлието по пѣтя на поличния дисконтъ, тя ще трѣбва да дисконтира и полици съ срокъ надъ три месеца, понеже не може да се очаква съ пълна сигурность, че селскитѣ стопани ще бждатъ всѣкога въ състояние да покриватъ поличнитѣ си задължения въ толкова кратки срокове. По този пѣтъ биде принудена да трѣгне и Райхсбанкъ, която още отъ 1906 г. насетне започна да допуща пролонгации до три месеца за полици, които служатъ за задоволяване временнитѣ парични нужди на земеделскитѣ стопани¹⁾.

На практика обикновено не се прави много прецизно разграничение между оборотенъ и инвестиционенъ кредитъ. Понеже дълготрайнитѣ производствени процеси биватъ първоначално кредитирани краткосрочно, а въ последствие се налага краткосрочнитѣ кредити да бждатъ замѣнени съ дългосрочни такива, то може да се твърди, че съществува много често тѣсна връзка, па даже и преливане между тѣзи два основни вида кредити²⁾.

¹⁾ „Die Reichsbank 1901—1925“, Berlin 1926, стр. 257 и следващитѣ.

²⁾ Halm, Georg: „Geld, Kredit, Banken“, München 1935, стр. 118, 124; Argentarius: „Die Notenbank“, Berlin 1922, стр. 64.

Като имаме предвидъ току-що изложеното схващане и като обърнемъ внимание на факта, че краткосрочнитѣ кредити не само на земеделцитѣ и занаятчиитѣ, но и тѣзи на индустриалцитѣ и търговцитѣ, биватъ даже и при нормално развитие на стопанския животъ многократно продължавани, а въ моменти на стопанска и кредитна криза — когато банцитѣ искатъ много настойчиво обратно срѣдствата си — се указва обикновено, че тѣзи кредити вече сж замръзнали (Prof. Ernst Wagemann), ще схванемъ, че въ много случаи, при които се иска пълното отстраняване на селскитѣ стопани отъ поличния кредитъ на централната банка, се постъпва извънредно строго. Това искане е особено неоправдано за държавитѣ, въ които системата на аграрния кредитъ не е още достатъчно добре развита, вследствие на което голѣма частъ отъ кредитнитѣ нужди на земеделието би останала неудовлетворена, ако за задоволяването ѝ не могатъ да се получатъ кредити отъ частнитѣ кредитни институти или отъ народната банка.

Народнитѣ банки въ повечето земеделски страни кредитиратъ прѣко или косвено селското стопанство. Тази кредитна политика се дължи на особенитѣ условия, при които започва развитието на банковото дѣло въ отдѣлнитѣ аграрни страни. Положението на народнитѣ банки въ поменатитѣ държави е особено тежко въ случаитѣ, при които въ страната липсватъ специални кредитни институти за задоволяване разнороднитѣ кредитни нужди на земеделието. Банката се чувствува тогава задължена да отдѣли сжществена частъ отъ срѣдствата си за кредитиране селското стопанство, и то въпрѣки съзнанието въ членоветѣ на банковата управа, че централниятъ кредитенъ институтъ не би трѣбвало да се натоварва съ подобни функции, които се намиратъ настрана отъ главното ѝ предназначение. Въ подобни случаи обикновено народната банка успѣва да пожъне само частични успѣхи, особено ако мѣстното банковото дѣло е вече сравнително добре развито; тя не може, обаче, да се предаде всецѣло на разрешаването на тази задача, понеже би се минуемо дошло до отслабване положението ѝ на централна банка. При разглеждането дейността на далена народна банка въ земеделска страна трѣбва да се иматъ следователно предвидъ особеноститѣ на народното стопанство, поради които отъ една страна централната банка трѣбва да обърне сериозно внимание на задоволителното кредитиране селското стопанство (което не може по обективни причини да бжде напълно редовенъ платецъ по краткосрочнитѣ задължения), безъ отъ друга страна да увреди на ликвидитета си.

Ликвидитетътъ на частнитѣ банки, а оттамъ и ликвидитетътъ на народната банка въ земеделскитѣ държави, се влошава и поради следния фактъ: понеже селскитѣ стопани, които представляватъ главната съставна частъ отъ населението, не сж въ състояние да бждатъ редовни платци, то една значителна частъ отъ занаятчиитѣ, дребнитѣ индустриалци и търговци, които даватъ често стоки на кредитъ на клиентитѣ си — селски стопани, биватъ принудени, вследствие постепенното нарастване на вземанията имъ отъ земеделцитѣ, да ставатъ все по-неточни при посрѣщане задълженията си къмъ кредитнитѣ институти.

Доколко е понастоящемъ актуална проблемата за приспособяването политиката на централнитѣ банки въ аграрнитѣ страни къмъ специалнитѣ икономически условия въ сжщитѣ, можемъ да разберемъ отъ фак-

та, че финансовата и валутна комисия на световната валутна и стопанска конференция в Лондон през 1933 г. е посветила голяма част от времето си за обсъждането ѝ. Още в началото на разискванията е било подчертано, че политиката на народните банки в земеделските страни — ако от нея се иска да бъде въобще ефикасна относно регулирането на снабдяването земеделското с кредити и ако съществува желание да се спазват всякога предписанията относно ликвидитета на банката — трябва да държи сметка: 1. за преобладаващото значение на земеделското в народното стопанство и 2. за ритъма на аграрното производство, който предизвиква сезонно напрежение на паричния пазар в течение на месеците, които следват непосредствено след прибирането на реколтата¹⁾). Конференцията е препоръчала чрез финансовата си и валутна комисия следните мероприятия за подпомагане управител на народните банки в земеделските страни в стремежа им да приспособят политиката на тези банкови институти към специалната стопанска структура на страните, в които действуват:

1. Мероприятия, които се отнасят до кредитните операции: а) Разширение на вариантите кредити (дисконте и аванси); б) Допущане до дисконте на полиците, които произлизат от търговските сделки на селските стопани, но при условие, че до падежа на всяка отделна полица остават още максимум три месеца за всяка дисконтирана полица; в) Разрешаване на централните банки да извършат някои операции на открития пазар, с цел да се засили ефикасността на мероприятията им из областта на кредитната политика; най-важната от тези операции ще се състои в покупката на определени количества ценни книжа от ипотекарен произход, които произлизат от земеделското и са гарантирани от държавата; г) Понижаване лихвата за заемите и вариантите кредити, които биват отпущани на селските стопани.

2. Мероприятия, които се отнасят до валутното покритие: даване право на народните банки да намаляват сезонно законната квота на покритието, особено когато се отнася до отпущане на вариантни кредити.

3. Препоръчва се най-после на централните банки да сключат и специални съглашения с правителствата, за да бъдат изложени тук препоръки бързо, точно и пълно приложени на практика.

ЗЕМЕДЕЛСКАТА КООПЕРАЦИЯ И ДЪРЖАВАТА

отъ

Д-ръ ИВ. БЕШКОВЪ

Появата на земеделската кредитна кооперация у нас преди около 35 години съвпада с една епоха на много тежка криза в българското земеделско стопанство. Масовото изселване на турците от България към края на миналото столетие откри възможността на българските селяни да се снабдят с сравнително евтина и доброкачествена работна земя. При липсата на обществени кредитни учреждения (тогавашните зе-

¹⁾ Сравни бюлетина на 28. юний 1933 г. на втората подкомисия от финансовата и валутна комисия на световната валутна и стопанска конференция в Лондон.

медълски каси бѣха още много слаби) селянитѣ прибегнаха до услугитѣ на селския лихварски кредитъ. Увлѣчението въ закупуване на земя бѣше голѣмо и не се държеше смѣтка за тежкитѣ условия на кредита (раздаванъ съ годишна лихва отъ 25% до 80%), като се е разчитало на плодородие и повишени доходи. Настѣпватъ, обаче, подъ редъ нѣколко неурожайни години и земеделското стопанство изпадна, както е известно, въ една отъ най-тежкитѣ кризи. Усилията на новообразуваната Българска земеделска банка (чрезъ обединяване на земеделскитѣ каси въ едно централно ръководство презъ 1904 г.) не бѣха въ състояние да спасятъ задължнѣлитѣ селени отъ обезимотяване и пропадане.

Въ ония, именно, тежки дни се появи земеделската кредитна кооперация — организираната самопомощъ на българскитѣ селяни. При тѣсното сътрудничество и подкрепа на Българската земеделска банка, земеделската кооперация си постави за основна задача да поевтини и демократизира земеделския кредитъ и то главно въ неговата основна форма — личния краткосроченъ кредитъ. Чрезъ този кредитъ кооперацията целѣше, доколкото това бѣ по силитѣ ѝ, да подпомогне освобождяването на селянитѣ отъ разорителния лихварски кредитъ, както и чрезъ подобрене методитѣ на кредитораздаването да способствува за рационализацията на земеделското производство.

Въ течение на нѣколко години преди войнитѣ, земеделската кооперация успѣ наистина да се разрастне твърде много и да обедини значителенъ брой земеделски стопани, както и да събере доста собствени сръдства.

До войнитѣ тя почти не излѣзе внѣ отъ рамкитѣ на чисто кредитната дейность и трѣбва да се признае, че тя допринесе твърде много за поевтиняването и нормализирането на земеделския кредитъ, а заедно съ това и за подобрието на земеделското стопанство.

Следнитѣ цифри показватъ ръста на земеделското кооперативно движение къмъ 31. XII. 1911 г. — последната предвоенна година:

Брой на земеделскитѣ кооперации	576
Брой на членоветѣ	39.561
Собствени сръдства	5.012.455 зл. лева
Раздадени кредити	13.022.945 „
Заеми отъ Б. з. банка	8.336.146 „
	* * *

Следъ голѣмата война земеделското стопанство изпадна въ остра криза. Обезценяването на националната монета докара почти до пълно стопяване на общественитѣ и кооперативни капитали.

Въ стопанския животъ на страната царѣше безредие и анархия. Всичко това отвори широко вратитѣ на спекулата въ кредита, размѣната и потрѣблението. Особено дръзко се проявяваше спекулативниятъ капиталъ въ селото по отношение ценитѣ на земеделскитѣ произведения, както и въ потрѣблението на селското стопанство.

Това бедствено състояние на българското село наложи на земеделската кооперация да излѣзе внѣ отъ тѣснитѣ рамки на паричния кредитъ и да отпочне една интензивна стопанска дейность чрезъ непосредствено обгръщане на редица стопански функции на кредитиранитѣ отъ нея стопанства, главно въ областъта на общитѣ доставки на стоки и на

общитѣ продажби на земеделски произведения. Следователно, превръщането на кредитната кооперация въ една всестранна селско-стопанска кооперация намира своето пълно оправдание въ нашата стопанска действителност и въ тѣсната връзка между социално-стопанската функция на кооперацията — отъ една страна и нуждитѣ на земеделското стопанство отъ друга.

Следвоеннитѣ двадесетъ години бележатъ единъ постояненъ възходъ на земеделската кооперация, който я утвърди като мощенъ кредитно-стопански факторъ въ селото.

Къмъ края на 1937 г. въ страната има всичко 1816 земеделски кредитни кооперации. Отъ тѣхъ 1600 еж кредитирани отъ Б. з. к. банка и тѣхниятѣ ръстъ се вижда отъ следнитѣ цифри:

Брой на членоветѣ	_____	, .	159.368
Собствени срѣдства-дѣловъ капиталъ и фондове	_____		535.131.858
Влогове	_____		563.439.090
Пласменти	_____		416.977.317

Сумата на пласментитѣ не дава върна представа за кредитната дейностъ на кооперациитѣ. Въ сжщностъ пласментитѣ къмъ 1.1.1936 г. бѣха достигнали цифрата 911.717.000 лева, но по-голѣмата частъ отъ тѣхъ преминаха следъ това къмъ Погасителната каса.

Въпрѣки това трѣбва да се подчертае, че въ областъта на кредита земеделската кооперация не можа да развие една широка дейностъ и да даде по-ефикасна защита на земеделското стопанство. Причинитѣ за това сж много и върху тѣхъ ще се спрѣмъ при другъ случай. Тукъ ще отбележимъ само две отъ тѣхъ: 1) ограниченитѣ собствени срѣдства на кооперациитѣ, отразяващи слабата стопанска мощъ на членоветѣ имъ и за засилването на които срѣдства все пакъ се пропуснаха известни благоприятни моменти и 2) заангажирането на по-голѣмата частъ отъ тия срѣдства въ стопанска дейностъ.

Засилената стопанска дейностъ на земеделската кооперация, както вече се каза, е лесно обяснима и напълно оправдана съ огледъ на тѣсната връзка между нея и земеделското стопанство, както и въобще къмъ голѣмитѣ проблеми на българското земедѣлие.

Нашето земеделско стопанство се характеризира съ следнитѣ особености:

1. Дребни стопанства, при които преобладаватъ тия отъ 20 до 40 декари. Въ тия стопанства се използва само 60% отъ располагаемия трудъ — или отъ 3 милиона активно селско население, надъ единъ милионъ се намира въ скрита безработица.

2. Голѣма раздробеностъ на земята. На едно стопанство се падатъ срѣдно по 14 парчета земя.

3. Екстензивно стопанисване на земята, при което все ще преобладаватъ екстензивнитѣ култури.

Тѣзи структурни особености на нашето земедѣлие сж сжщественна причина за слабата рентабилностъ на земеделското стопанство и за бедственото положение на българския селянинъ, въпрѣки пословичното му трудолюбие. Наредъ съ това, тѣ поставятъ предъ насъ за разрешение голѣмитѣ проблеми за подобрене на земедѣлието и повдигане капацитета на земеделското производство — комасация на земята, трансформация и рационализация на земеделското производство, опитно дѣло, ор-

ганизация на земеделския кредитъ, пласментъ на земеделскитѣ произведения, борба съ спекулативния капиталъ въ производството и размѣната на земеделскитѣ произведения и т. н.

Разрешението на частъ отъ тия проблеми е безспорно задача на една държавно-стопанска политика, респективно на Министерството на Земеделието, що се отнася до подобриенето на земеделето и свързанитѣ съ повдигането на земеделското производство мѣропрития. Всички ония мѣропрития, обаче, които целятъ подобриение механизма на търговския пласментъ на земеделскитѣ произведения, борба съ спекулата, осигуряване на по-добри цени за производителя, повдигане паричния му доходъ и пр. — не могатъ да бждатъ разрешени отъ Министерството на земеделието. Централното мѣсто тукъ се пада на земеделската кооперация. Нейната организационна функция и социална основа я правятъ единствено подходяща за разрешението на тия задачи. Всички останали институти и организации, работящи въ областта на земеделието, трѣбва да координиратъ действията си съ нея.

*

Стопанската дейность на земеделскитѣ кооперации у насъ се прояжда главно отъ тѣхната стопанска централа — Общиятъ съюзъ на българскитѣ земеделски кооперации, който чрезъ районнитѣ съюзи — на брой 39 — обединява 1510 земеделски кооперации отъ всичко 1816 земедел. кооперации въ страната. Стопанската дейность на Съюза се изразява главно въ общи доставки на колониални стоки, петролъ, земеделски орждия и машини и др., както и въ общи продажби на земеделски произведения на членуващитѣ въ Съюза кооперации. За по-главнитѣ обекти отъ дейността на Съюза ще приведемъ нѣколко цифрови данни.

Общи доставки:

Доставени пласирани стоки чрезъ Районнитѣ кооп. съюзи:

1936 г. — за	79.176.436 лева
1937 г. — за	136.180.475 „
1938 г. — за	116.050.172 „

Горнитѣ цифри представляватъ стойността на пласиранитѣ само отъ Съюза стоки. Районнитѣ съюзи отъ своя страна пласиратъ въ кооперациитѣ стоки годишно за около 400,000,000 лева, а пласмента на кооперациитѣ е годишно къмъ 700.000.000 лева. Поради ограниченитѣ срѣдства, съ които Съюзътъ върши общитѣ доставки, той, както се вижда, още не е успѣлъ да обхване и централизира въ себе си цялото потребление на земеделскитѣ кооперации. Въ тая областъ нему предстои огромна работа.

Общи продажби.

а) Храни.

Съюзътъ участвува като агентъ на Дирекция „Храноизносъ“ въ закупуването на монополни храни — жито и ржжъ. Участието му се изразява презъ последнитѣ три години, както следва:

Както се вижда от горните цифри съхраняването на сирене в хранилницата е изключително важно. Това се дължи на това, че сиренето се съхранява в хранилницата в продължение на дълго време и в продължение на дълго време. Това се дължи на това, че сиренето се съхранява в хранилницата в продължение на дълго време и в продължение на дълго време.

Години	Закупени хранилн. кгр.	Стойност лв.	% отъ общо съхраняваните хранилн. отъ Дир. "Хранилн. хранилн."
1936	176,089,374	507,688,335	36%
1937	175,317,050	537,952,000	33%
1938	176,540,000	609,418,600	35%

Такава хранилница съхранява през 1936 год. 37,930,000 кгр. през 1937 год. 33,902,388 кгр. и през 1938 год. 2,235,000 кгр. Нагледното на рисунката показва, че през 1938 год. се обясни на същата причина, която е обяснила на първата и следващата година.

6) Износът на плодове

Износът на плодове през последните три години е следният (в к. г. в л. в. л. в.):

Години	Изнесени ватони	Килограми	% отъ обща износост
1936	939	6,522,000	98
1937	1,030	7,120,000	103
1938	1,175	9,860,000	101

Износът на свинии през последните три години е следният (в к. г. в л. в. л. в.):

Години	Изнесени бройки	Килограми	% отъ обща износост
1936	3,294	473,994	86
1937	5,304	838,946	101
1938	6,165	924,117	101

Износът на свинии през последните три години е следният (в к. г. в л. в. л. в.):

Износът на свинии през последните три години е следният (в к. г. в л. в. л. в.):

Износът на свинии през последните три години е следният (в к. г. в л. в. л. в.):

изнѣсълъ кашкавалъ и сирене презъ: 1936 г. — 78.017 кгр., 1937 г. — 90.411 кгр., 1938 г. — 103.711 кгр.

д) Износь на яйца.

Развитието на съюзния износь на яйца се вижда отъ следната сравнителна таблица:

Години	Общъ износь въ бройки	Съюзенъ износь въ бройки	Продажна стойность въ лева на съюзния износь	% на Съюза отъ общия износь
1936	323.384.000	28.808.600	46 757.000	8.91%
1937	325.643.700	40.184.640	62.764.500	12.34%
1938	279.514.080	42.135.100	72.469.000	15.07%

Както е видно отъ горнитѣ цифри, Съюзътъ презъ 1938 год. вече участвува съ 15% отъ общия износь на яйца и заема първо мѣсто между износителитѣ въ страната. Срѣдна продажна цена на яйца е доbita: презъ 1936 г. — 1.62, 1937 г. — 1.56 и презъ 1938 г. — 1.72 лв. Като се спаднатъ комисионитѣ, разноснитѣ за навло, амбалажъ, преработка и събиране на яйцата, срѣдната цена за производителя е била: презъ 1936 г. — 1.10 лв. презъ 1937 г. — 1.04 лева

и презъ 1938 г. — 1.20 лева.

Приведенитѣ до тукъ данни за стопанската дейность на земеделскитѣ кооперации сж достатѣчни да убедятъ всѣки непредубеденъ човѣкъ въ голѣмата ѣ роля и значение въ нашия общественно-стопански животъ. Организационна форма на срѣднитѣ и дребни стопани, тя ги организира и ги прави внушителенъ факторъ на пазаря, като ги поставя въ положение да купуватъ по-износно артикулитѣ за тѣхното потрѣбление, както и да добиятъ справедливата цена за тѣхнитѣ произведения. Въ това се състои, именно, социалната задача на кооперацията — чрезъ отстраняване посрѣдничеството и спекулата да реализира най-високи и постоянни парични добиви за земеделскитѣ стопанства. По този начинъ кооперацията се бори срещу пролетаризирането на дребнитѣ и слабитѣ стопански единици, закрепва тѣхното сществувание и носи социаленъ миръ и хармония въ нашия общественъ и стопански животъ.

Тия благородни задачи на селското кооперативно строителство сж въ сщность задачи и на една социално-стопанска държавна политика.

За провеждането на своята социално-стопанска политика държавата може всѣкога да намѣри, въ лицето на земеделската кооперация, най-добрия си сътрудникъ и помощникъ, достатѣчно е само да се схване това сътрудничество като една необходимость, по разумъ и безъ преубеждение.

Какво е въ сщность отношението на държавата къмъ земеделската кооперация и сществува ли необходимото сътрудничество между тѣхъ? Трѣбва да признаемъ, за съжаление, че съ известни изключения, отношението на държавата къмъ земеделската кооперация е било неблагоприятно, особено презъ последнитѣ нѣколко години. Не става тукъ дума за Б. з. к. банка, която е единъ общественно-стопански кредитенъ институтъ съ известна автономия и чието отношение къмъ земеделската кооперация не може и не трѣбва да се смѣта като отношение на държавата къмъ кооперацията.

Думата е за известни законодателни актове на държавата, които внасят смутъ и разстройство въ организационния и стопански животъ на земеделската кооперация. На първо мѣсто трѣбва да споменемъ за закона за държавния контролъ върху кооперативнитѣ сдружения. Въ сжщностъ наказателнитѣ постановления въ този законъ се съдържатъ и въ закона за Б. з. к. банка, която ръководи и контролира цѣлокупното кооперативно движение въ страната. Срещу банковия контролъ, обаче, земеделската кооперация не реагира, защото този контролъ се провежда отъ компетентни органи на банката, които познаватъ основно нейната организационна и идейна сжщностъ. Този контролъ е оправданъ, защото напѣтствува и оздравява кооперативното движение. Обратното е съ единъ контролъ на административната властъ, който ще бжде некомпетентенъ и като такъвъ въ много случаи вмѣсто да оздрави кооперацията, ще я спже и разстрои. Отъ друга страна обстоятелството, че законътъ за държавния контролъ до сега е приложенъ само по отношение на земеделската кооперация, създава впечатлението, че е създаденъ само срещу нея.

На второ мѣсто трѣбва да споменемъ за създадения презъ м. декемврий 1936 г. законъ за уреждане вътрешната търговия. Като мѣрка за установяване на единъ публиченъ контролъ върху търговското съсловие и за изнасяне на преденъ планъ професионално-етичнитѣ норми въ вътрешнитѣ отношения на търговцитѣ, както и въ отношенията имъ къмъ държавата, този законъ безспорно има своето обществено оправдание. Но защо трѣбваше въ неговия обсегъ да бжде включена и кооперацията? Нима тя не е достатъчно контролирана отъ Б. з. к. банка, отъ българскитѣ сждилища, отъ финансовата инспекция? При такъвъ все-страненъ и широкъ контролъ, защо бѣ нужно да ѝ се налага още и такъвъ отъ търговското съсловие, което, споредъ мотивитѣ къмъ самия законъ, само се нуждае отъ контролъ?

Интимнитѣ подбуди на този законъ, видно и отъ двегодишното му приложение, не сж били други освенъ да се нанесе ударъ върху кооперативното дѣло и по-специално върху селската кооперация. Върѣки извършената върху кооперациитѣ неправда отъ този законъ, последнитѣ употребиха голѣми усилия да изпълнятъ повеленията му, да запазятъ сжществуванетоъ си и да изпълнятъ социално-стопанскитѣ си задачи.

Но ето, че Министерството на търговията изготвя единъ още по строгъ проектъ за измѣнение на закона за уреждане вътрешната търговия. По-важнитѣ измѣнения, които проектътъ предвижда, сж:

1) Разрешение за търгуване на кооперациитѣ ще се дава въз основа на решение отъ комисия въ съставъ: двама търговци и единъ представител на кооперациитѣ, а до сега участвуваше и кмета на общината.

2) Всѣка кооперация трѣбва да има въ състава на управителния си съветъ освенъ директора още и двама души съ тригодишна търговска практика, за да има право да извършва търговия.

3) Всѣки клонъ (или магазинъ) на кооперация трѣбва да се ръководи отъ пълномощникъ, който да има качества по закона, т. е. сжщата търговска практика, за да има мѣстожителството си въ седалището на клона.

За онѣзи, които познаватъ нашето кооперативно движение, е напълно ясно, че проектиранитѣ измѣнения ще спжнагъ стопанската дейностъ на земеделската кооперация.

Отстранението на кмета отъ състава на комисията, който може да има по-широкъ погледъ и обществено чувство, застрашава да постави сждбата на кооперацията изцѣло въ ржцетъ на двамата търговци. Постановлението пѣкъ щото двама души отъ управителния съветъ, освенъ директора, да иматъ тригодишна търговска практика, е абсурдъ и недомислие.

Трѣбва да се знае отъ всички, че въ земеделскитѣ кооперации по уставъ нѣматъ достъпъ търговци, лихвари и зеленичари, не като ржководители, но и само като членове. Следователно, това постановление на проекта въобще е неизпълнимо. То не цели друго, освенъ да постави кооперацията въ невъзможность да работи.

Нѣма съмнение, че ако проектиранитѣ измѣнения се узаконятъ, ще се внесе разстройство въ стопанската дейность на земеделската кооперация.

Изтъкнатитѣ до тукъ факти, както и нѣкои други прояви на отговорни лица и мѣста, създаватъ въ обществото и всрѣдъ кооперативнитѣ дейци впечатлението за едно неблагоприятно, дори враждебно отношение на държавата къмъ земеделската кооперация. А такова едно отношение е погрѣшно и вредно преди всичко отъ гледище на една държавна социално-стопанска политика. Защото задачата на земеделската кооперация е да сътрудничи на една политика, целяща материалното и духовно повдигане на българското земеделско стопанство. Тая задача трѣбва да бжде добре схваната и разбрана преди всичко отъ самата държава, която има всичкия интересъ въ страната да цари миръ и стопанска хармония. Въ провеждането на своитѣ инициативи земеделската кооперация не желае да създава фронтове. Такива тя не желае да създава и съ търговското съсловие, което има достатъчно обекти и широкъ просторъ за проявление. Но когато, въ изпълнение на своитѣ социално-стопански задачи и работейки въ защита на стопанскитѣ интереси на слабитѣ и немощни слоеве въ страната, кооперацията по необходимость влѣзе въ конфликтъ съ безкрупулни представители на спекулата и на безграничния личенъ интересъ, струва ни се, че държавата въ тоя случай трѣбва да застане, ако не на страната на кооперацията, то поне да не става даже и неволно проводникъ на домогвания, целящи разстройството на една обществена организация, която е дала вече достатъчно доказателства за своята годность да проведе една здрава кредитна и социално-стопанска политика въ страната.

ИКОНОМИЧЕСКО ЗНАЧЕНИЕ НА УКРАИНА

отъ
Д-ръ К. ВОЙНОВЪ

Времето следъ голѣмата европейска война се характеризира съ нѣколко важни проблеми, които тревожатъ политичитѣ на голѣмитѣ нации: 1) Въпросътъ за суровитѣ материали, който е неразривно свързанъ съ придобиването на свободни, слабонаселени земи и 2) въпросътъ за милионнитѣ малцинства, които особено презъ последнитѣ години тровятъ атмосферата на Европа и на цѣлия свѣтъ. Въпросътъ за суровитѣ материали е може би най-палящиятъ въпросъ на следвоеното време. Свѣ-

тът следъ европейската война се раздѣли на две голѣми части: на задоволени страни, т. е. такива, които намиратъ всички сурови материали въ своята собствена страна или въ принадлежащитѣ тѣмъ колонии, и на незадоволени страни, които трѣбва да купуватъ повечето сурови материали отвънъ — нѣщо, което следъ европейската война стана извънредно трудно. Къмъ последната група се причисляватъ Германия, Италия и Япония (изброяваме само по-голѣмитѣ страни). Следъ незапомнения по своитѣ размѣри погромъ на Германия, тя, покрай многото, друго загуби и своитѣ колонии. За едно време като предвоенното, когато търговията бѣше съвсемъ свободна, това може би не би било особено голѣма загуба. Следъ европейската война, обаче, ограниченията въ търговията станаха все по-голѣми, а платежоспособността на много европейски народи, особено на Германия, поради всеобщо обедняване на народнитѣ маси, спадна значително и доставянето на сурови материали стана все по-трудно, даже невъзможно. Като прибавимъ къмъ това и откъсването отъ европейската територия на Германия на богати съ руди и минерали части като Елзасъ и Лотарингия, Сааръ, Горна Силезия, ние ще разберемъ добре безизходното положение, въ което изпадна тази свръхиндустриална страна. Въпросътъ за суровитѣ материали е занимавалъ всички германски правителства следъ войната. Първитѣ германски следвоенни правителства не можаха да преминатъ къмъ действие поради общото малокръвие и дезорганизация, които бѣха обвзели Германия. Това положение се промѣни коренно съ идването на власт на националсоциализма. Този последниятъ постави въпроса за суровитѣ материали и колониитѣ въ рѣзка форма. Кога ще се разреши въпросътъ за колониитѣ е неизвестно: тѣ сж далече, презъ грамадни морски пространства, които се владѣятъ отъ английската флота; тѣ сж поне засега недосѣгаеми. Отъ горното става ясно, защо националсоциалистическа Германия удари въ съвсемъ друга посока: къмъ Австрия и Чехия — две сравнително слаби страни, които сами, безъ подкрепа отъ другаде, не могатъ да укажатъ сериозна съпротива.

Съ присъединяването на Австрия и Судетскитѣ области Германия спечели територия, усили стратегическото си положение, нейното стопанско положение, обаче, едва ли се промѣни. И Австрия и Судетскитѣ области сж гжсто населени и силно индустриализирани. Индустрията на судетитѣ бѣше нагодена да продоволствува останалитѣ чехски земи съ преобладаващъ земледѣлски характеръ; сега кого ще продоволствува тази индустрия? Германия ли, която има индустрия въ излишъкъ? Следователно, това, което липсваше на Германия — слабо населени земи богати на сурови материали — тя не получи. Значението на Австрия и Судетскитѣ области за Германия се намира другаде: тѣ сж мостъ, трамплинь, презъ който може да се скочи по-наизтокъ: къмъ плодороднитѣ южноруски равнини: Украйна.

Следъ тѣзи кратки встъпителни бележки ние преминаваме къмъ сжщината на нашата тема: какво е стопанското значение на Украйна за Русия и какво, за Германия?

Украинскитѣ патриоти разбиратъ подъ Украйна: цѣла Южна Русия, Източна Галиция, Северозападна Буковина и Североизточна Унгария съ граници: между устието на Дунава и Санъ — на западъ, низината на Донъ и Маничъ — на изтокъ, р. Припетъ — на северъ и брѣговетѣ на

Черно Море — на югъ. Тѣзи граници обхващатъ едно пространство отъ около 850,000 клм.². Много естествено, украинскитѣ патриоти доста преувеличаватъ. Сегашната Украина, така както я намираме въ границитѣ на Съв. Русия, обхваща едно пространство отъ 452,000 клм.² = 2.1% отъ цѣлата повърхнина на Русия съ 31,812,000 жители = 19.4% отъ цѣлото население на Русия¹⁾.

По гъстотата на населението си (малко повече отъ 60 жители на клм.²) Украина представлява преходъ между гъсто населенитѣ западни и слабо населенитѣ източни страни. Съставътъ на населението е следното: 81.1% украинци, 9.2% великоруси, 5.4% евреи, 1.6% поляци и 1.4% нѣмци. Значи, по състава на населението си Украина е много еднородна (89,2% малоруси и великоруси).

Нека преминемъ сега върху стопанското значение на Украина. Обикновено у насъ се мисли, че Украина е една чисто земеделска страна. Това е напълно погрѣшно; тя е щедро надарена отъ природата съ минерални богатства. 91% отъ почвата на Украина се използва за земеделие, отъ тѣхъ 74% сж орна земя. Земеделскитѣ продукти, които се получаватъ тукъ сж (1930 г.):

Жито	— 27.7%	о т ъ р ѡ б ѡ т а т ѡ на ц ѣ л ѡ т а Русия	Захарно цвѣкло	— 83.0%	о т ъ р ѡ б ѡ т а т ѡ на ц ѣ л ѡ т а Русия
Конопено влакно	— 22.2%		Картофи	— 19.2%	
Конопено семе	— 17.5%		Зеленчукъ	— 38.4%	
Ленено семе	— 5.6%		Плодове	— 51.6%	
Слънчогледъ	— 28.3%		Тютюнъ	— 50.0%	

Забележително е индустриалното развитие на Украина. Още преди европейската война Украина притежаваше 200 захарни фабрики отъ 295 зах. фабрики на цѣла Русия. Покрай тази мощна захарна индустрия въ Украина се пласиратъ множество други индустрии, всички свързани съ минералнитѣ богатства на страната. По важнитѣ отъ тѣхъ сж представени въ следната таблица, която ни дава сжщо и процента отъ производството на цѣла Русия. Даннитѣ се отнасятъ за 1930 г.

Електрическа енергия	— 22%	о т ъ р ѡ б ѡ т а т ѡ на ц ѣ л ѡ т а Русия	Електротехника	— 14.7%	о т ъ р ѡ б ѡ т а т ѡ на ц ѣ л ѡ т а Русия
Камени въглища	— 75%		Химическа индустрия	— 34.6%	
Неблагородни метали	— 50.9%		Захарна индустрия	— 80.4%	
Машини	— 30.0%				

Цѣлата индустрия на Украина, особено тежката, е неразривно свързана съ Донецкия басейнъ — единъ отъ най-ценнитѣ каменновъглиени басейни въ Европа. Той заема една площъ отъ 30,000 клм.², т. е. една площъ 5 пѣти по-голъма отъ площта на най-важната германска каменновъглиена областъ — рурската. Запаситѣ на донецкия басейнъ сж почти неизчерпаеми; тѣ се изчисляватъ на 18 милиарда тона черни камени въглища и 38 милиарда тона антрацитъ. По качество донецкитѣ въглища се сравняватъ съ най-добритѣ английски такива, даже ги надминаватъ. Освенъ това тѣзи въглища се коксуватъ отлично и като така сж абсолютно необходими за високитѣ пещи: тѣ сж основата не само на украинската индустрия, но и на индустрията въ цѣлата московска областъ. Около Донецъ на недалечно разстояние се намиратъ най-мощнитѣ залежи отъ желѣзна руда въ цѣла Източна Европа — това сж залежитѣ

¹⁾ Преброяване 1926 г. Вж. Der grosse Brockhaus 1934 г. и Handbuch der geographischen Wissenschaft, herausgegeben von Dr Fr. Klute.

при Кривой Рогъ — 140 км. северозападно отъ Николаевскъ (сега Върноленинскъ) по течението на рѣка Ингулецъ. Тукъ се касае за особено висококачественъ хематитъ ($\text{Fe}_2 \text{O}_3$) съ 50—70% желѣзо. Презъ 1913 год. отъ тѣзи рудници сж извадени 6,360,000 тона руди, т. е. 70% отъ цѣлото тогавашно руско производство. По-обширни, но съдържащи по-слабо концентрирана желѣзна руда (34—42% желѣзо), сж залежитъ на полуостровъ Керчъ. Макаръ и по-слаби, тѣзи руди сж по-достъпни за преработване съ донецки вжглища, понеже се пренасятъ много евтино по Азовското море презъ Марицполъ. Едно особено ценно качество на тѣзи залежи е това, че тѣхнитъ руди съдържатъ доста много манганъ и на много мѣста тѣ преминаватъ въ чисто манганови руди, които съдържатъ 41—48% манганъ. Тѣзи богати манганови залежи позволяватъ на Русия да произвежда почти половината отъ свѣтовното производство на манганъ. Керченскитъ залежи се продължаватъ чрезъ керченския провлакъ и се явяватъ отново на п-овъ Таманъ. Други желѣзни залежи намираме при Никополъ на долното течение на Днепъръ подъ Александровскъ (Запорожье).

Много важно мѣсто въ Украйна заема солопроизводството. Добива се каменна соль (при Бахмутъ) и въ бившата Екатеринославска губерния. Преди войната тѣзи две области доставяха $\frac{1}{3}$ отъ производството на цѣла Русия. Къмъ това трѣбва да прибавимъ и голѣмото количество морска соль, получавана въ лиманитъ на черноморския брѣгъ.

Споменахме по-горе, че украинскитъ патриоти, а съ тѣхъ и нѣкои германски крѣгове, включватъ въ границитъ на Украйна цѣла Южна Русия. Въ този случай въ Украйна ще се намиратъ и вторитъ по производство залежи на земно масло. Какво представляватъ рускитъ залежи отъ земно масло, свързани съ една отъ най-хубавитъ легенди за златното руно въ античния миръ? — Нека да оставимъ числата да говорятъ. Презъ 1936 год. сж извадени въ цѣлия свѣтъ 246,369,000 тона сурово земно масло, които се разпредѣлятъ между по-важнитъ производители както следва:

Съединенитъ Щати	148,709,000 тона ¹⁾	Иранъ	8,331,000 тона
Русия	27,416,000 "	Холандска Индия	6,437,000 "
Венецуела	22,945,000 "		

Таблицата показва, че Русия стои на второ мѣсто въ производството на земно масло. Отъ полученитъ въ Русия 27,416,000 тона около 65% се падатъ на областъта Баку и около 19% на областъта Грозни—и дветъ въ Южна Русия. Съ други думи, Украйна, взета въ нейнитъ широки граници, произвежда около 84% отъ руското земно масло, т. е. около 23,000,000 тона! — Излишно е да повтаряме известнитъ факти за значението на земното масло въ модерната техника: то движи военнитъ и търговски параходи, авиацията, автомобилитъ и танковетъ. Безъ него нѣма движение. И затова то е толкова желано и толкова търсено.

Краткитъ данни, които изнесохме по-горе за Украйна, говорятъ ясно, че тази руска областъ е не само важна земеделска страна, но и неизчерпаемъ източникъ на много сурови материали отъ жизнено значение за една развита индустрия. Европейска Русия безъ Украйна е обречена на бавна стопанска смъртъ. Откъсната отъ брѣговетъ на Черното Море,

¹⁾ Annuaire statistique de la Société des Nations 1936/37.

следъ като Балтийското е почти затворено за нея, а Сев. ледовити океанъ е все още мжчно достъпенъ поради суровостта на своя климатъ, Русия би изпаднала въ голъма економическа и стратегическа зависимостъ, която би я свела до една второстепенна държава въ Европа.

Отдавна вече е позната истината, че въпрѣки всички постижения на науката и техниката, земята си остава главната основа на държавата и народа. Тази отдавнашна истина се потвърди още единъ пжтъ следъ голъмата война, особено въ Германия. Поради голъмата гжстота на населението въ Германия и сравнителната бедностъ на земята ѝ отъ минерални богатства, нѣмската наука и техника положи сизифовски усилия, за да създаде за германския народъ по изкуственъ начинъ поне една частъ отъ онова, което природата му е отказала. Липсващитъ метали сж замѣнени въ много отрасли съ изкуствено получени материи, продуктитъ на липсващото земно масло почнаха да получаватъ отъ долнокачествени кафяви вжглища (бензинъ, смазочни масла); сжщото е съ разнитъ изолационни материали въ електротехниката, съ каучука, изкуствената коприна, а напоследъкъ и съ памука, който се замѣства съ влакно, получено отъ букова дървесина и мн. др. Безспорно, една частъ отъ тѣзи ерзаци ще заематъ своето постоянно мѣсто въ нашия животъ, една значителна частъ обаче само поскъпватъ живота, безъ да могатъ да замѣстятъ съ успѣхъ природнитъ продукти. Това се отнася особено за хранителнитъ продукти. И най-развитата техника се вижда победена въ опита си да произвежда важни първични материали. Нищо не може да замѣни безбръжнитъ зелени полета, черната като смола земя, залежитъ отъ метални руди, каменни вжглища и земно масло. Ето първопричината на вѣчния гладъ на Германия за земя.

Какво представлява Украйна за Русия, ний вече видѣхме. Нека сега разгледаме въпроса какви стопански облаги би донесла Украйна на Германия.

Украйна въ сравнение съ Германия е рѣдко населена страна. Докато въ първата имаме около 60 души на клм.², въ втората имаме 140 души на клм.². Като вземемъ предвидъ, че почвата на Украйна е една отъ най-плодороднитъ въ свѣта и почти не познава изкуствено наторяване, то ще разберемъ, че Украйна би могла да побере още 30—40 милиона колонисти нѣмци. Всичко способствува за такава колонизация: изобилието на храни и добриятъ европейски климатъ, къмъ който ново-дошлиятъ навиква безъ мжчнотии. Всички бивши нѣмски колонии, взети вкупомъ, не биха могли да дадатъ приютъ на такова голъмо количество хора, главно поради пустинността на почвата имъ и извънредно тежкия климатъ. Германцитъ видѣха добре презъ първата окупация на Украйна презъ европейската война, какви възможности крие тази страна. Ето и нѣкои сравнителни цифри за производството.

Пшеница

Украйна 75,634,850 квинтала¹⁾ | Германия 49,518,000 квинтала¹⁾

¹⁾ Числата представляватъ срѣдното годишно производство, изчислено върху последнитъ 4 години 1932 — 1935. Производството на Украйна представлява 27.7% отъ руското.

Цвеклова захарь 1935/36 г.

Украйна	16,000,000 квинтала ¹⁾		Германия	15,000,000 квинтала

Конопено влакно 1935 г.

Украйна	367,400 квинтала ²⁾		Германия	37,000 квинтала

Конопено семе 1935 г.

Украйна	331,000 квинтала ³⁾		Германия	20,000 квинтала

Ленено семе

Украйна	414,400 квинтала ⁴⁾		Германия	166,000 квинтала

Тютюнъ

Украйна	860,500 квинтала ⁵⁾		Германия	349,000 квинтала

Картофи

Украйна	139,480,000 квинтала ⁶⁾		Германия	410,156,000 квинтала

Черни каменни вжглища

Украйна	92,250,000 тона ⁷⁾		Германия	158,380,000 тона

Земно масло

Украйна	23,000,000 тона ⁸⁾		Германия	445,000 тона

Земенъ газъ

Украйна	1,250,000.000 м ³		Германия	нищо

Желъзни руди

Украйна	19,600,000 тона ⁹⁾		Германия	6,384,000 тона

Манганови руди

Украйна	2,385,000 тона		Германия	500 тона

При два пжти по-малко население Украйна произвежда много повече жито отъ Германия. Това количество би могло да се увеличи значително при по-модерно стопанисване на земята. Надмощието на Украйна въ производството на желъзни руди, земно масло, манганови руди, захарь, конопено влакно, конопено и ленено семе и др. е просто съкрушително за Германия. Украйна произвежда тъкмо тъзи сурови продукти и полуфабрикати, които сж отъ жизнена необходимостъ за Германия и които биха създали несъкрушимата основа за нейната индустрия. Че това е така, се вижда отъ следната таблица за вноса на по-важнитъ първични материали въ Германия.

1) 80.4% отъ цълото руско производство

2) 22.2% " " " "

3) 17.5% " " " "

4) 5.6% " " " "

5) 50% " " " "

6) 19.2% отъ цълото руско производство

7) 75.0% " " " "

8) 84.0% " " " "

9) 70.0% " " " "

1) Statistiques du Commerce international 1936. Société des Nations.

	1934 год.		1935 год.		1936 год.	
	Тонове	Стойностъ райхсмар.	Тонове	Стойностъ райхсмар.	Тонове	Стойностъ райхсмар.
Пшеница . . .	647,000	61,000,000	159,000	15,000,000	74,000	7,000,000
Тютюнь . . .	86,000	124,000,000	87,000	119,000,000	87,000	127,000,000
Желъзни руди .	8,265,000	88,000,000	14,061,000	123,000,000	18,469,000	168,000,000
Минерални масла	3,094,000	137,000,000	3,767,000	165,000,000	4,203,000	193,000,000
Вжглища, коксъ .	7,630,000	100,000,000	6,919,000	89,000,000	6,779,000	85,000,000
Всичко	19,722,000	510,000,000	24,893,000	511,000,000	29,612,000	580,000,000

Всичко, което изнесохме по-горе за стопанското значение на Украйна, далече не изчерпва въпроса. Украинскиятъ черноземъ може да даде нѣколко пжти повече плодъ, а подземниятъ богатства на тази страна се намиратъ още въ началото на своето рационално използване.

ПРИНЦИПНАТА ОСНОВА НА СЧЕТОВОДСТВОТО

отъ

Проф. д-ръ Д. ДОБРЕВЪ

Науката за стопанскитъ единици (организми), въ по-новото си развитие, насочва своето особено внимание къмъ аналитичния наблюдателенъ методъ на изследване стопанскитъ процеси и функционални прояви въ живота на единичнитъ стопанства. По пжтя на единъ паралеленъ аналитиченъ и синтетиченъ методъ на изследване се идва до установяването, че въ основата на всъка функционална дейностъ въ сферата на единичното стопанство лежи едно постоянно движение и превръщане на стойности величини. Отдълната стопанска единица, въ своитъ добивни, производствени, размѣни и разпредѣлителни функции поглъща и пресъздава ценностни блага, които въ своитъ установяеми размѣри образуватъ разходитъ на стопанската единица, изразявани въ опредѣлени количествени стойности величини.

Проблемътъ за разходнитъ стойности въ стопанската единица, тѣхното цѣлостно и единично обхващане, отъ гледище възникване и еквивалентно превъплощение, като функция на едно регулярно и плановърно направлявано циклово обръщение на стойности величини, съставлява днесъ и централния проблемъ въ науката за стопанскитъ единици, въ унисонъ съ който проблемъ стои и уясняването принципната основа на счетоводството на базата на една корелативностъ, на едно органично съгласуване на счетоводната техника съ биологичната и функционална сжщностъ на стопанскитъ единици. Отъ това гледище счетоводството ще трѣбва да се схваща по по-скоро като економетрия на стопанскитъ организми, която ще може да се изгражда само върху канавата на една ясна теоретична представа за биологичната и функционална сжщностъ на тия стопански организми.

Въ духа на тия наши разсждения, ние бихме могли вече да охарактеризираме счетоводството като една логична писмена регистра-

ция на числено конкретизирвани парично-стойности сждения и установления, съобразно тяхната каузална връзка и стопанско функционално въздействие.

За да се оформи и изгради счетоводството като цялостна система, необходимо е било то да презюмира едно основно разпознаване и овладяване и аналитично и синтетично обхващане на разходнитъ елементи въ стопанството, както и тяхното конкретизиране въ парично стойности величини. Изнамирането на формално принципния аритметиченъ методъ на завъро-задължението не е билъ още достатъчна основа за образуване системата на счетоводството. Потрѣбно е било, преди това, да бждатъ образувани лежащитъ въ основата на счетоводната система стопанскитъ понятия; необходимо е било да се прозратъ и обзрятъ съетаващитъ се и взаимодействащи двигателни сили въ сферата на стопанскитъ организми, логичния ходъ на стопанскитъ процеси въ тяхната конструктивна цялостъ и функционална сщностъ, за да могатъ тия характерни за стопанския организъмъ проявления да бждатъ статично и динамично отразени.

Следователно, преди да виждаме въ счетоводството самата техника, самото изкуство въ неговата формална сглобеностъ, ние трѣбва вече да сме го създали като теоретично фундирана система и органично изградена върху една цялостна финансово-стопанска организационна основа на стопанската единица.

Първа решителна стѣпка къмъ едно по-системно подържане на единичнитъ записвания по книгитъ представлява изнамирането на счетоводната смѣтка. Най-стариятъ запазенъ фрагментъ отъ една флорентинска търговска книга отъ 1211 год. ни въвежда въ следи отъ едно смѣтно-формено водене на книги въ смисълъ на пренасяне на суми отъ една смѣтка въ друга, като едната смѣтка била задължавана, а другата — завѣрявана.

Все по това време, изглежда, да се е установила окончателно и формулата „Да дава“ (Debet) и „Да зема“ (Kredit) — двата антипода, около които се върти мисълта на търговеца. Все пакъ, трѣбваше да изтече цялото XIII ст. докато придобивкитъ отъ образуването на двустраннитъ смѣтки и създаденитъ чрезъ тяхъ възможности за установени смѣтни завъро-задължения можаха да бждатъ по-системно, цялостно и прегледно използвани.

Принципитъ на допиката, на двойното записване, сж били и се прилагатъ откъслечно въ всички прояви на лични частно-правни отношения, безъ да можемъ да кажемъ, че е на лице една закржглена и цялостна система, защото за това е необходима една органична основа, върху която да се сглобятъ, да се споятъ принципитъ на допиката въ една цялостна обособеностъ и каузална връзка. А тази органична основа ние можемъ да откриемъ само въ представата за отдѣлната стопанска единица, като самостоятеленъ жизненъ организъмъ. Въ тази биологична функционална сщностъ на стопанската единица човѣшкиятъ духъ откри и оня комплексъ отъ стопанско-структурни понятия, върху които се изгради и счетоводната система. А въ центъра на тоя комплексъ отъ понятия стои понятието за капитала. Въ дългия еволюционенъ процесъ на стопанска диференция се обособява и капиталовата стопанска единица, като самостоятеленъ и отдѣленъ отъ домашно-консумативното

стопанство организъмъ. Когато известни имуществени блага отъ частното домашно-консумативно стопанство на индивида бждатъ насочени въ една самостоятелна стопанско-придобивна дейность, тогава това имущество отъ потрѣбително се превръща въ придобивно и въ своята стойностна съвокупность образува капитала на организираната стопанско-придобивна единица. Тогава вече можемъ да кажемъ, че понятието „имущество“ и „капиталъ“ сж две тождествени понятия. Понятията имущество или чисто имущество въ едностранчивата имъ смисълъ сж само частно правни понятия за всѣки отдѣленъ индивидъ, докато понятието за „капитала“ е едно основно функционално понятие за отдѣлното стопанство, независимо отъ неговата правна принадлежность. Можемъ да говоримъ за имущество въ едностранчивата му смисълъ като частно правно понятие само отъ гледище на отдѣлния индивидъ, а за капиталъ — отъ гледището на самостоятелната стопанско-придобивна единица (Polack).

Произхода на счетоводството като система съвпада съ произхода на понятието за капитала въ стопанството. Съ извеждането на понятието за капитала като парично-стойностна абстракция на обективираниятъ въ конкретния имъ съставъ имуществени форми, се създава и оная двойственостъ, оня дуализъмъ между понятията имущество и капиталъ като обективация и абстракция на едно и сжщо понятие, които сж послужили за основа на образуването системата на счетоводството. Върху това двойствено проявление на капитала се извежда и стопанско-научната основа на счетоводството.

Нека тукъ да забележимъ, че допиката или двойното счетоводство, както обикновено се нарича, въ своята научно-органична основа се гради не на аритметичния принципъ на завързодължението въ всѣка операция, а на самото двойствено проявление на капитала въ неговата обективация и абстракция, което намира своя изразъ въ самия балансъ.

Постоянниятъ балансъ, като неизмѣнна основа на счетоводството, предопредѣля не само техниката на счетоводството, но и самото негово съдържание. Докато техническитѣ прийоми, методи и способности подлежатъ на непрестанно еволюиране, постоянното и трайното въ основата на счетоводството, като система, си остава балансътъ.

Всѣко счетоводно записване е върно, ако то съответствува на намиращото се въ постоянно движение начално равенство въ баланса. Защото балансътъ не е само една външна основа на парично-стопанската организация на една стопанска единица, той е сжщевременно и единъ вътрешенъ изразъ на цѣлостния стопански процесъ и, като такъвъ, има не само периодично, но и постоянно значение. Балансътъ, като такъвъ, действува не само опредѣлително върху организацията и техническото устройство на счетоводството, но и върху неговото вътрешно съдържание (Osbnhr).

Следователно, балансътъ, въ своята перманентность, изживява непрекъснатото преходни фази на динамичность, на превръщения и превъплощения, въ които постоянното, трайното си остава двустранното проявление на капитала по форма и произходъ, макаръ и въ постоянно мѣняващо се съотношение.

Счетоводнитѣ смѣтки си оставатъ само специфичния елементъ на

счетоводната техника. Чрезъ тѣхъ се провежда движението по отдѣлнитѣ съставни елементи на имуществото и капитала—тѣ сж двустранни, за да може да се произведе това движение по тѣхъ по принципитѣ на доликата и да се отрази стопанскиятъ оборотъ.

Смѣткитѣ сж само частични функционери на постоянния балансъ. Защото това, което дава изразъ и съдържание на счетоводната смѣтка и счетоводната техника въобще, не лежи въ нейната аритметична природа, а въ самата системность и принципность на основната идея за цѣлостното изображение на стопанския процесъ, въ неговото двойствено проявление и въздействие.

Когато се търси базата за една научна обосновка на счетоводството, като цѣлостна и закржглена система, ние мислимъ, че тази база не може да се търси другаде, освенъ въ естественото начало, въ единната и основна мисълъ за биологичната и функционална сжщность на организираната стопанска единица, като една закржглена сфера на циклови стойности обръщения, като една пулсираща функция на приемателъ и отправителъ на парично-стойности величини на широкия обсегъ на обществено-стопанския обмѣнъ.

Потенциалнитѣ и стойности промѣни на капитала сж резултатъ на едно негово сферично движение (циркулация) въ смисълъ на приливъ и отливъ къмъ и отъ сферата на стопанската единица. Този приливъ и отливъ на капитала има смисъла на едно външно финансиране (привличане на имущество отъ домакинството като собственъ капиталъ въ предприятието, или привличане на чужди срѣдства по пжтя на кредита. При обратна посока, ще имаме отливъ — свиване, намаление на капитала). Но освенъ като резултатъ на едно външно финансиране, капиталътъ е изложенъ на постоянно движение и като резултатъ отъ едно положително или отрицателно самофинансиране, т. е. отъ едно вътрешно стойностно увеличение (печалби) или намаление (загуби) на капитала. Естествено е, че и при външното, къмъ и отъ сферата на предприятието, и при вътрешното (при печалбитѣ и загубитѣ като резултатъ отъ функционални стойности промѣни) движение на капитала, последниятъ ще се проявява винаги двойко: по форма (активъ) и произходъ (пасивъ). Материализираната капиталова форма въ конкретни имуществени форми се отбелязва съ думата „активъ“. Понятието „активъ“ съответствува напълно на понятието „капиталъ“, което сжщевременно е и балансово понятие. Думата „активъ“ е изразъ на дейната потенциална сила на „активитетата“ на капитала за стопанско придобивни цели.

Сферичното движение на капитала винаги ще се извършва въ четири главни посоки: 1) центропедално движение — къмъ сферата на стопанската единица (притокъ на капитали и печалби); 2) центрофугално движение къмъ сферата на стопанството — отливъ (изтегляне на капитали, загубата); 3) концентрично движение на капитала въ неговото субстанциално превъплощение вътре въ сферата на стопанството и 4) периферично движение на капитала въ неговия правенъ произходъ. (Rare).

При първото и второто движения се касае до приливъ и отливъ (увеличение, респ. намаление) на капитала, а при третото и четвъртото движения се касае само до една промѣна въ капитала, било само въ неговото конкретно въплощение (въ актива), било само въ неговия правенъ произходъ (въ пасива).

Естествено е, че въ рамките на тия четири движения на капитала последниятъ ще се проявява винаги двуяко — въ неговата материализирана форма — като имущество, и въ неговия произходъ (съвокупенъ парично абстрактенъ изразъ) — като капиталъ.

Тия капиталови движения ни сочатъ и естествения пътъ за уясняване същността на допиката въ счетоводството.

Като изхождаме отъ това естествено движение на капитала, съобразно имуществено-финансовата структура на стопанската единица и нейната функционална същностъ въ общата сфера на стопанския обмѣнъ, и като заставаме на базата на баланса като организационна основа на счетоводството и опредѣлителъ на неговата перманентностъ и динамичностъ, посредствомъ специфичния елементъ на счетоводната техника — счетоводната смѣтка, ние бихме могли да изразимъ изходното начало въ счетоводната система така:

Началенъ балансъ

Имуществени форми въ конкретния имъ съставъ		Капиталови форми въ правния имъ произходъ	
Имуществени смѣтки		Капиталови смѣтки	
... Начало и увеличения	... —<	>— ...	Начало и увеличения
	Намаления	Намаления	

Двойственото проявление на капитала въ неговото имуществено въплочение (обективация) и произходъ (абстракция), отразено въ баланса, опредѣля и посоките на неговото смѣтно движение и двойствено проявление.

Това смѣтно движение на капитала въ неговото двойствено проявление опредѣля и смисъла на завѣро-задължението по отдѣлнитѣ смѣтки, като се резюмира въ това, че задължението на смѣтките (дебитъ) означава: при имущественитѣ (активнитѣ) смѣтки — увеличение на имуществото;

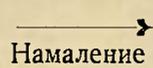
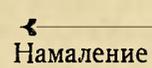
„ капиталовитѣ (пасивнитѣ) смѣтки — намаление на капитала.

Завѣрението на смѣтките (кредитъ), отъ друга страна, означава: при имущественитѣ смѣтки — намаление на имуществото.
„ капиталовитѣ „ — увеличение на капитала.

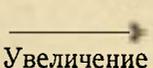
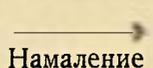
Центропедалното движение на капитала, при което ще се касае до едно нарастване (разширение) на капитала въ обемъ (абстракция) и въ субстанционално съдържание (обективация), ще се изрази въ следната посока на смѣтното отражение.

Имуществени смѣтки		Капиталови смѣтки	
—>			←
Увеличение			Увеличение

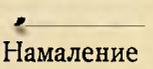
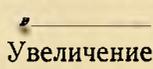
При центробъжно движение на капитала, при което ще се касае до едно обемно и субстанциално намаление на капитала (свиване), ще имаме следното счетоводно отражение:

Имуществени смѣтки	Капиталови смѣтки

При концентричното движение на капитала, кждето ще се касае само до едно превъплощение на капитала, безъ обемно разширение или свиване, ще имаме:

Имуществени смѣтки	

Най-последно, при периферичното движение на капитала, кждето се касае само до промѣна въ неговата външно-правна форма, ще имаме:

Капиталови смѣтки	

Класическиятъ и исторически, запазенъ и до днесъ, методъ на персонифициране на смѣтките е единъ фактъ, който не може да се отминава мълкомъ, ако искаме да схванемъ правилно формулировката на всѣко счетоводно записване. Кредиторъ е оня, който дава, а дебиторъ — оня, който получава. Изходната страна по посока на сферичното движение на капитала въ предприятието е дѣсната страна на баланса, която страна, изразена въ отдѣлна смѣтка, ще представлява даващата, кредиторната страна, докато срещуположната страна на баланса, отразяваща конкретното въплощение на капитала въ имуществени форми, изразено въ отдѣлни смѣтки, ще представлява получаващата, дебиторната страна. И тъй, самиятъ балансъ, въ динамичното му проявление, отразяващъ посоката на движението на капитала отъ неговия произходъ и ценностно въплощение — отъ дѣсно на лѣво (дѣсната страна дава, а лѣвата страна взема), опредѣля и мѣстото на завѣрението (кредитирането) въ дѣсната страна на смѣтката, а мѣстото на задължението (дебитирането) въ лѣвата страна на смѣтката. Ако отъ това гледище приемемъ, че балансътъ изразява едно противоположно съпоставяне на права (пасива) и задължения (актива), не ще бжде трудно да схванемъ и смисъла на завѣрозадължението (Burnisien). А балансътъ, като неизмѣнна организационна основа на счетоводството, преопредѣля и самата техника на счетоводството. Изхождащи отъ самия началенъ балансъ, като диспозитивъ на двойственото изображение на капитала по форма и произходъ или, персонифицирано, на получаване отъ лѣво и даване отъ дѣсно, не ще ни бжде вече трудно да опредѣлимъ посоките на неговото смѣтно

движение по групата на имущественитѣ (активни) смѣтки и групата на капиталовитѣ (пасивнитѣ) смѣтки, Отъ това гледище посоката на смѣтката при капиталовитѣ, пасивнитѣ, смѣтки ще бжде отъ дѣсно къмъ лѣво, а при имущественитѣ (активнитѣ) смѣтки — отъ лѣво къмъ дѣсно. Следователно, при капиталовитѣ смѣтки изходната страна е дѣсната, която дава и се кредитира, а при имущественитѣ смѣтки е лѣвата страна, която получава и се дебитира. Ясенъ става вече и смисъла на противоположнитѣ записвания по тия две групи смѣтки. Трѣбва, при това, да се подчертае, че персонализирането на смѣткитѣ има по-скоро едно символично значение, отколкото да почива на каквото и да е научно обоснование. Като методично сръдство за обучение, то си е запазило своето неоспорвано и до днесъ дидактическо значение, и, който си служи съ него като теоретиченъ методъ за уясняване принципитѣ на допиката въ счетоводството, трѣбва да потърси начинъ, за да обоснове смисъла на дебитирането и на кредитирането.

АНАЛИЗЪТЪ НА БАЛАНСИТЪ

отъ

Проф. Ф. БЕЛМЕРЪ

Както е известно, балансътъ изобразява графически статиката и динамиката на стопанството. Съ огледъ на тази задача и анализътъ на баланса трѣбва да ни даде заключението си както за статиката, т. е. за имущественото състояние на стопанството на балансовата дата, така и за динамиката на стопанството, т. е. за станалитѣ процеси, които сж имали мѣсто въ стопанството презъ изтеклия отчетенъ периодъ.

Съ огледъ на това, че статиката на стопанството се характеризира съ помощта на салдовия балансъ, задачата на анализа на статиката се свежда къмъ указване методитѣ и сръдствата, съ помощта на които е възможно всестранното разрешение на проблемата за имущественото състояние на стопанството.

Динамиката на стопанството се опредѣля отъ съвокупността на оборотитѣ на стопанството и затова въ учението за анализа на баланситѣ намираме ржководнитѣ указания за начинитѣ и методитѣ, съ помощта на които се опредѣля всестранно стопанската дейность и се разрешава въпроса дали тя е била правилна или не. Съ други думи, запазвайки принципитѣ за построяването на баланса и на общата теория на счетоводството, учението за анализа на баланситѣ указва методи и приеми за изследване на стопанската дейность на предприятието.

Анализътъ на баланса преследва следнитѣ цели:

- 1) да даде на ржководителитѣ на стопанството сведения за състоянието и вървежа на работата;
- 2) да даде материали за съставяне планъ за бждащата дейность на стопанството;
- 3) да даде материали за научното проучване на стопанския животъ на страната.

Анализирането на баланса се прави отъ различни гледища и по различни начини.

Въ зависимостъ отъ гледището анализирането бива:

а) отъ формално гледище, б) отъ гледище на ликвидността на стопанството и в) отъ гледище на рентабилността на сжщото.

Анализирането се провежда по единъ отъ следнитѣ начини:

а) чрезъ вертикално и хоризонтално съпоставяне на актива и пасива изцѣло и по части.

б) чрезъ процентиране на баланснитѣ данни и установяване на процентнитѣ отношения за отдѣлнитѣ части (методи за отношения и индекси).

в) чрезъ съпоставяне на баланснитѣ данни за изтеклата година съ даннитѣ отъ други отчетни година или съ срѣдния баланс и

г) чрезъ разлагане на единния балансъ въ нѣколко такива (ликвидационни и функционални баланси).

Преди анализирането балансътъ трѣбва да бжде приведенъ въ състояние, при което става възможно правилното му четене, т. е. трѣбва да се изключатъ резултато-регулиращитѣ пера, а съдържанието му да се прегрупира така, щото да станатъ ясни и опредѣлени всички балансови пера.

Анализиране на баланса отъ формално гледище значи установяване връзката му съ текущото счетоводство, и дали при съставяне на баланса сж спазени правилата на счетоводната наука и изискванията на действущащото законодателство.

Първото и най-важното условие за правилността на баланса е правилната оценка на всички балансови пера, т. е. неговата реалност, а отъ тукъ и правилността на показанитѣ въ баланса резултати отъ дейността на стопанството. Всѣко увеличение или намаление въ оценката на нѣкое балансово перо дава невѣрна картина за състоянието на стопанството и води до невѣрни заключения относно размѣра на постиженията.

Необходимо е сжщо да установимъ дали при съставянето на баланса е била направена амортизация и дали баланснитѣ цифрови данни отговарятъ на инвентарнитѣ такива.

Ако при провѣрката се натъкнемъ на различия при инвентаризацията, отбелязани въ счетоводнитѣ книги, трѣбва да ги анализираме и да установимъ дали тѣ сж отъ естествеи характеръ (фири и излишъци по отношение количеството на ценноститѣ) или показватъ извършени злоупотрѣбления. Що се отнася пъкъ до разликитѣ при инвентаризацията, произлизащи отъ преоценки — дали тѣ отговарятъ на нормитѣ, предвидени въ законодателството.

На провѣрка трѣбва да подложимъ и правилността на прехвърленитѣ въ заугуби и печалби суми, както и да проследимъ дали къмъ резултатитѣ за изтеклата година не сж присъединени части отъ резултатитѣ, принадлежащи на следната година.

Естествено е, че всички приложения къмъ баланса (анекси) трѣбва да се съгласуватъ съ него и да показватъ въ детайли онова, което съ глобална сума фигурира въ баланса.

Съ огледъ на това, че при анализиране на баланса методътъ на съпоставяне на баланситѣ за разни години се явява най-употрѣбителенъ, много важно значение придобива приемствеността на баланса. Затова преди да започнемъ анализирането на баланса, трѣбва да се убедимъ въ еднородността на методитѣ и принципитѣ при съставянето му и само следъ като всичко се окаже въ редъ, може да пристѣпимъ къмъ вадене на изводи и заключения.

Работата по анализирането на баланса много се улеснява, когато отдълнитѣ части на баланса се показватъ въ проценти, както по отношение на общитѣ сборове на актива и пасива, така и по отношение на сбороветѣ на съответнитѣ балансови групи.

Анализирането се започва съ проучване пласмента на срѣдствата, които стопанството притежава, съ други думи съ анализа на актива. Проучването се състои въ детайлното разглеждане на всички активни части, опредѣляне тѣхната ликвидностъ, взаимоотношения и относителното тегло къмъ общата маса на срѣдствата. При това проучване трѣбва да спремъ вниманието си преди всичко върху постояннитѣ срѣдства, т. е. да установимъ економичността и целесъобразността имъ, дали размѣрътъ имъ е достатъченъ или не, не сж ли обременителни и чрезмѣрни за стопанството разходитѣ по подържане, ремонтъ и амортизация на имуществото. За правилното функциониране на стопанството трѣбва да сжществува опредѣлена пропорционалностъ по отношение на общата сума на срѣдствата, съ които стопанството разполага. Общи норми за тия съотношения не сжществуваатъ, тѣй като тѣ зависятъ отъ рода на стопанствата, отъ условията на техническото имъ устройство и т. н.

Особено мѣсто между постояннитѣ срѣдства заематъ ценнитѣ книжа. При обсжждане въпроса относно економичността и целесъобразността отъ пласиране на частъ отъ капиталитѣ въ ценни книжа, се взема предвидъ заинтересуваността на стопанството отъ състоянието и развоя на онѣзи предприятия, ценни книжа на които се намиратъ между постояннитѣ му срѣдства. При анализа на оборотнитѣ срѣдства сжщо е необходимо да установимъ економическата имъ целесъобразностъ въ баланса. Всѣко стопанство има свои норми за пропорцията на оборотнитѣ срѣдства къмъ общата сума на оборотнитѣ капитали, за да може то правилно да функционира и да се развива. Отклонението отъ тѣзи норми може да предизвика нежелателни последици. При установяване на нормитѣ за оборотнитѣ срѣдства се взематъ предвидъ не само индивидуалнитѣ особености на стопанството, но и економическитѣ условия къмъ момента на съставяне на баланса.

При анализа на стокитѣ и материалитѣ се взема подъ внимание преди всичко размѣра и състава на наличността имъ, за да се констатира дали въ стопанството не се появяватъ „мъртви капитали“, поради неправилно съставяне на асортимента (отъ стоки), натрупване на мжчно реализуеми стоки, такива, излѣзли отъ мода или употребление и т. н.

Паричната наличностъ се анализира заедно съ банковитѣ авуари, които стопанството притежава. Анализътъ се състои въ това, да се установи дали стопанството държи безъ движение нужднитѣ суми, или дали то се намира въ зависимостъ отъ случайнитѣ касови постѣпления.

При анализа на вземанията въ баланса трѣбва да изследваме най-щателно всички авансови раздавания и да установимъ тѣхната необходимостъ, целесъобразностъ и своевременното имъ погасяване.

По отношение на останалитѣ вземания важно е да се установи благонадежността имъ, а следъ това характера на задължението, както и начина на тѣхното погашение.

Що се отнася до вземанията по названия: „дебитори-доставчици“, то съ сумата имъ трѣбва да намалимъ общата сума на вземанията и да

я присъединимъ къмъ стоки или материали, тъй като погашението на такива вземания ще стане не съ пари, а съ стоки и материали.

Също така отъ сумата на вземанията трѣбва да изключимъ задължението на чиновницитѣ и работницитѣ, понеже за погашение сумитѣ не ще бждатъ повърнати, а одържани отъ бждащитѣ имъ възнаграждения.

Отъ гледище на благонадеждността подлагатъ се на анализа и вземанията по полицитѣ. Анализирането имъ се прави аналогично съ онова по открититѣ смѣтки, при това важно е въ баланса да се укаже мѣсто-нахождението на полицитѣ. Балансовата сума на полицитѣ се свѣрвява съ наличността имъ въ стопанството, като при това се обръща внимание полицитѣ да бждатъ съставени споредъ изискванията на полицното право.

Както е известно, пасивътъ на стопанството се състои отъ собствени и заемни (чужди) капитали. Като основа въ дейността на стопанството служи основиятъ капиталъ, но въ последствие, като резултатъ отъ дейността на предприятието, се появяватъ още и други собствени капитали, благодарение на запазване (резервиране) на частъ отъ чистата печалба. Къмъ тия нови капитали се отнасятъ: запасниятъ капиталъ, фондътъ за покриване на съмнителни и безнадеждни вземания, фондътъ за социално подобрение живота на чиновници и работници и т. н. Всичкитѣ тия собствени капитали се наричатъ специални капитали.

Чуждитѣ капитали представляватъ дългове къмъ трети лица и учреждения и се дѣлятъ на три вида:

- 1) краткосрочни и дългосрочни задължения по заеми и по специални текущи смѣтки въ банки;
- 2) дългове по полици за изплащане;
- 3) дългове по открити смѣтки.

Къмъ последната категория се отнасятъ и дълговетѣ на доставчицитѣ, на които при анализиране на баланса трѣбва да се обръща особено внимание.

Излишното увеличение на задълженията, особено при забавяне на оборота, може да предизвика финансови затруднения и да има тежки последици.

Доколко заемнитѣ капитали могатъ да надминаватъ собственитѣ, зависи отъ индивидуалнитѣ особености на стопанството.

Последната частъ на баланса представлява още неразпредѣлената печалба; тя именно показва рентабилността на предприятието.

По такъвъ начинъ само отъ четенето на баланса може да се получи представа за състоянието на стопанството, но това не е достатъчно за характеризирание на статиката му. Необходимо е да съпоставимъ още актива съ пасива, за да си уяснимъ едно отъ най-важнитѣ положения за имущественото състояние на стопанството — ликвидността му, или възможността за безспирно и навременно погашение на задълженията му. За тази целъ пасивнитѣ задължения трѣбва да се разпредѣлятъ на категории по срокове за плащането имъ, а активнитѣ срѣдства — по степенъта на реализуемостта имъ. Затова обикновено активнитѣ и пасивнитѣ пера се дѣлятъ на четири групи: къмъ първата въ пасива се отнасятъ краткосрочнитѣ задължения, на които въ актива трѣбва да съответствуватъ бързо реализуемитѣ срѣдства. Краткосрочнитѣ задължения представляватъ банкови заеми, полици за изплащане и неизплатени заплати и надници. Въ актива имъ противостоятъ паричната налич-

ностъ, авуаритѣ въ банкитѣ, ценнитѣ книжа и полицитѣ за събиране, освенъ протестиранитѣ.

Къмъ втората група въ пасива се отнасятъ другитѣ краткосрочни задължения, т. е. задълженията по открититѣ смѣтки, а въ актива имъ отговарятъ — вземанията по открити смѣтки и стокитѣ (при условие, че ще бждатъ бързо реализирани). Ако въ наличността има и неликвидни стоки, то стойността имъ се изключва отъ тази група.

Третата група се образува въ пасива отъ дългосрочнитѣ задължения, на които въ актива съответствуватъ ценноститѣ, за реализацията на които се изисква продължително време, напримѣръ: материали за производство, аванси на доставчици по дадени поръчки и т. н.

Четвъртата група представляватъ собственитѣ капитали въ пасива и постояннитѣ срѣдства въ актива.

Следъ като класираме по такъвъ начинъ даннитѣ отъ баланса, трѣбва да изобразимъ перата му въ видъ на таблица съ обозначение кжде се явява излишъкъ и кжде недостигъ.

Не трѣбва да забравяме, че изображението ликвидността на баланса само въз основа на балансовитѣ данни е доста затруднително и може да докара до погрѣшни изводи, ето защо полицитѣ за събиране и за изплащане, отнесени къмъ първата група, трѣбва да се разпредѣлятъ по падежитѣ и въ зависимостъ отъ това да се помѣстятъ по съответнитѣ групи. Отъ своя страна измежду задълженията по открити смѣтки могатъ да се окажатъ такива, погашението на които ще стане въ покжсъ или по-дълъгъ срокъ: следователно и тукъ би трѣбвало да ги разпредѣлимъ по групи въ зависимостъ отъ времето необходимо за изплащането имъ. Сжщо така различна може да бжде и срочността на реализацията на стокитѣ: еднитѣ се ликвидиратъ бързо, другитѣ съ срѣдна бързина, а третитѣ много бавно. Въ този случай първата категория стоки се отнася къмъ първата група, втората категория къмъ втората, останалитѣ къмъ третата.

Трѣбва да помнимъ, обаче, че, съставена по такъвъ начинъ, таблицата за ликвидността на баланса ни дава само обща представа за възможното безспирно погашение на задълженията на стопанството и за това може да се използва само за обща представа на финансовото състояние на стопанството.

Чрезъ хоризонталното разчленение на салдовия балансъ може да се установи размѣрътъ на срѣдствата, които участвуватъ въ отдѣлнитѣ стопански функции. Баланситѣ, получени при това, се казватъ функционални. Въ стопанския животъ на предприятието балансътъ може да се раздѣли на три функционални баланса, а именно:

- 1) балансъ за доставкитѣ или за консумиране на произведеното,
- 2) балансъ за пласмента или за разпредѣление и
- 3) производственъ балансъ.

Подобно разграничение въ по-голѣмитѣ предприятия често докаква до отдѣляне функциитѣ въ особенъ балансъ по принципа на децентрализацията. Даже и когато функциитѣ не сж обособени, въ интересъ на предприятието е все пакъ да се направи подобно раздѣление за по-основно проучване дейността на стопанството. За целта необходимо е всички активи и пасиви да се разпредѣлятъ въ съответствие съ функциитѣ, които стопанството извършва и да се установи по такъвъ на-

чинъ за всѣка функция по отдѣлно, какви сръдства сж вложени въ нея и какви резултати сж постигнати.

При разграничението, нѣкои части отъ актива и пасива могатъ да бждатъ присъединени къмъ единъ или другъ функционаленъ балансъ, изцѣло или частично, въ зависимостъ отъ характера и предназначението имъ.

Полезни сведения за състоянието и живота на стопанството може да получимъ отъ сравнението на баланси за редица последователни години. Това сравнение, отбелязвайки постепеннитъ промѣни въ състоянието на стопанството, дава богатъ материалъ за проучване развитието му и за уяснение дали дейността му е била направлявана правилно или не и, което е особено важно, да ни предпазва своевременно отъ грѣшките и отклоненията. При сравнението на баланситъ ние ще видимъ и тенденцията въ работата и ще можемъ да опредѣлимъ дали състоянието на предприятието се влошава или подобрява. Сравнението може да се прави съ абсолютни и относителни цифри.

Особено полезно е сравнението на дадения балансъ съ сръдния, който показва сръдната норма за стопанското състояние на предприятието.

Отдѣлнитъ салдови баланси не винаги характеризиратъ стопанството. Ако, напримѣръ, балансътъ се съставя въ периода на доставката на материалитъ, то сумата на материалитъ въ баланса е характерна само за дадения моментъ, но не изобщо за стопанството. Сжщо така въ периода на засилване пласмента на стокитъ намираме въ баланса голѣма сума отъ вземания отъ клиентитъ, обаче тя е характерна само за дадения моментъ. По тѣзи причини изводитъ за състоянието на стопанството, направени само възъ основа макаръ и на приключителния балансъ, могатъ да бждатъ случайни. Сръдниятъ балансъ изравнява това; той показва преди всичко онова нормално състояние, въ което стопанството се намира презъ продължителенъ периодъ време, а при съпоставянето му съ фактическия балансъ се виждатъ отклоненията отъ сръдната норма и ни се дава възможностъ да откриемъ доколко тѣ сж естествени.

Сръдниятъ балансъ се съставя много лесно, а именно: събиратъ се цифровитъ данни по отдѣлнитъ балансови пера отъ баланситъ: встѣпнителенъ, месечни (тримесечни) и приключителенъ, като сбороветъ се дѣлятъ на броя на баланситъ, т. е. на 13 или 5.

За да се охарактеризира стопанската дейность, при анализирането на баланса си служатъ още и съ метода на отношенията и метода на индекситъ.

Методътъ на отношенията се състои въ това, че отдѣлнитъ балансови пера, подложени на измѣнения въ различни периоди, се изобразяватъ въ видъ на процентни отношения къмъ другитъ пера или странитъ на стопанската дейность. По употребителни отношения за характеристика на развитието на стопанската дейность сж следнитъ:

- 1) Отношението на оборотнитъ сръдства на актива къмъ краткосрочнитъ задължения на пасива,
- 2) Отношението на сбора отъ продажбитъ къмъ остатъка на вземанията по открити смѣтки отъ клиентитъ,
- 3) Отношението на сбора отъ продажбитъ къмъ стойността на стоковитъ наличности,
- 4) Отношението на сбора отъ продажбитъ къмъ собственитъ капитали,

5) Отношението на собственитѣ капитали къмъ имобилизираната частъ на актива,

6) Отношението на собственитѣ капитали къмъ общата задълженостъ.

7) Отношението на чистата печалба къмъ сбора на актива (използуванъ капиталъ),

8) Отношението на чистата печалба къмъ сбора отъ продажбитѣ,

9) Отношението на чистата печалба къмъ собственитѣ капитали,

10) Отношението на печалбата, оставена въ стопанството, къмъ чистата печалба,

11) Отношението на брутна печалба къмъ сбора отъ продажбитѣ,

12) Отношението на сумата отъ разноснитѣ къмъ сбора отъ продажбитѣ,

13) Отношението на различнитѣ активни пера къмъ сбора на актива,

14) Отношението на различнитѣ пасивни пера къмъ сбора на пасива.

За да получимъ правилни изводи по метода на отношенията, трѣбва да разполагаме съ стандартни (мострови) отношения, съ които и да правимъ съпоставянето. Състоянието на стандартни отношения, както и проблемата за състоянието на стандартния балансъ, представляватъ мъчно разрешима задача. За целта се иска да бжде събранъ и основно проученъ материала за стопанската дейностъ за презъ продължителенъ периодъ време. Отъ тукъ следва, че прилагането метода на отношенията, при липса на стандарденъ балансъ, ще ни даде сведения само за направлението на стопанската дейностъ, а не ще даде пълна представа за състоянието на стопанството и за правилността въ вървежа на работата му.

Другъ методъ е методътъ на индекситѣ, при който пакъ се опредѣлятъ процентнитѣ отношения между едноименнитѣ части на баланса за редъ години, като при това даннитѣ за първата година се считатъ за 100%, а даннитѣ за последующитѣ години се индексиратъ, т. е. изразяватъ процентно измѣнение къмъ 100.

Разликата между методитѣ на отношенията и на индекситѣ се изразява само въ начинитѣ за получаването на изводитѣ: самитѣ изводи сж еднакви. При използването на метода за индекситѣ не трѣбва да се забравя, че първата година, която се приема за основна и съ която се сравняватъ последующитѣ години, не е норма за дадено стопанство.

Една отъ важнитѣ задачи при опредѣляне ликвидността на баланса е да се установи бързината на обръщането на срѣдствата. Подъ думата бързина се разбира продължителността на времето, необходимо за пълното кржгообръщение на капитала. Изобщо бързината на обръщаемотъ се опредѣля отъ подвижността на балансовитѣ смѣтки.

За опредѣляне общата обръщаемотъ на капиталитѣ, вложени въ стопанството, необходимо е предварително да се установи подвижността на всѣко отдѣлно балансово перо. За тази целъ се използва формулата на професоръ И. Ф. Шеръ за срѣдния срокъ на обръщение на стокитѣ (А), а именно:

А — $\frac{\text{срѣдната стойностъ на стоковия запасъ} \times \text{броя на днитѣ въ отчетния периодъ}}{\text{костуемата стойностъ на продаденитѣ стоки}}$

Следъ като изчислихме срѣдната обръщаемотъ на отдѣлнитѣ балансови пера, пристѣпваме къмъ опредѣляне ликвидността на баланса, за която

цель изчисляваме по-отдълно средната реализуемост на оборотните средства на актива и средната изискуемост на чуждите (заемните) капитали.

Средната реализуемост на оборотните средства въ актива получаваме, като разделим сбора отъ произведенията на отдълните видове оборотни средства по средната имъ обръщаемост на сбора на оборотните средства; също така получаваме и средната изискуемост на пасива, като сбора отъ произведенията на отдълните чужди капитали по средната имъ изискуемост разделимъ на общата сума на чуждите капитали.

Ликвидността на баланса проличава отъ сравнението на средната реализуемост на актива съ средната изискуемост на пасива.

За да изчислимъ ликвидността на баланса вземаме само подвижните активи и изискуемите краткосрочни пасиви, предполагайки, че постоянните средства винаги се намиратъ въ наличностъ, следователно не подлежатъ на реализация, собствените капитали не сж изискуеми, а дълговетъ къмъ ипотечните кредитори се погасяватъ отъ печалбата, която предприятието реализира презъ годината. При тѣзи условия ликвидността на единъ предполагаемъ балансъ би се опредѣлила както следва:

А к т и в ъ		срѣдна обръщаемостъ споредъ Шеръ	
Парични средства	лева 196.000	× 3 дни	588.000.—
Материали	2.400.000	× 140 дни	336.000.000.—
Готови издѣлия	3.504.000	× 85 дни	297.840.000.—
Доставчици (капаро)	400.000	× 155 дни	62.000.000.—
Клиенти по смѣтки	1.100.000	× 110 дни	121.000.000.—
Полици за събиране	2.500.000	× 90 дни	225.000.000.—
Протестираны полици	120.000	× 180 дни	21.600.000.—
	10.220.000		1.064.028.000.—

$$A = \frac{1.064.028.000}{10.220.000} = 104 \text{ дни}$$

П а с и в ъ			
Текущи смѣтки въ банки	лева 2.450.000	× 90 дни	220.000.000.—
Доставчици по открити смѣтки	2.820.000	× 120 дни	338.400.000.—
Полици за изплащане	2.500.000	× 90 дни	225.000.000.—
	7.770.000		783.400.000.—

$$A = \frac{783.400.000}{7.770.000} = 101 \text{ день}$$

Отъ сравнението виждаме, че финансовата устойчивостъ на предприятието е недостатъчна: плащанията ще станатъ следъ 101 день, а паритъ за целта ще постѣпятъ следъ 104 дни.

Когато счетоводството въ стопанството е децентрализирано и отдѣлните му клонове иматъ самостоятелни баланси, за да изчислимъ общата ликвидностъ на стопанството трѣбва да намѣримъ преди всичко средната обръщаемостъ на вложения капиталъ въ всѣки отдѣлъ или клонъ; следъ това се взема оборотниятъ капиталъ на всѣки отдѣлъ или клонъ по отдѣлно и се умножава на средната обръщаемостъ на съответния клонъ или отдѣлъ, събиратъ се получените произведения, а сборътъ имъ се раздѣля на общия оборотенъ капиталъ на стопанството. Напр.: Централата има капиталъ 3.000.000 при средна обръщаемостъ 95 дни; клонъ А капиталъ 1.000.000 при средна обръщаемостъ 120 дни и клонъ Б капиталъ 1.500.000.— при средна обръщаемостъ 100 дни

Решение

3.000.000	×	95	=	295.000.000.—
1.000.000	×	120	=	120.000.000.—
1.500.000	×	100	=	150.000.000.—
				5.500.000
				555.000.000.—

Общата обръщасмостъ е $\frac{555.000.000.—}{5.500.000} = 101$ день

две години се е изразилъ въ следната процентна табличка

Табличката показва нагледно станалото измѣнение въ направлението на търговията, а именно, голъмо спадане на оборота на зърненитѣ храни и обратно, значително увеличение на гроздето. Желателно е даннитѣ на оборота да сж показани не само въ относителни, но и въ абсолютни цифри.

При анализирането на стоковия оборотъ важно е сжщо да установимъ разпредѣлението на капиталитѣ между отдѣлитѣ и клоноветѣ и процента на отпуснатитѣ въ отдѣла сръдства.

Когато предприятието е раздѣлено на отдѣли или клонове, трѣбва да установимъ още дали нѣма прехвърляне на сръдства отъ единъ клонъ или отдѣлъ въ другъ такъвъ и ако това става, защо е направено и какви резултати сж постигнати.

При проучване начинитѣ и размѣритѣ на направенитѣ покупки и доставки на стокитѣ, трѣбва да се държи смѣтка за изгодността имъ, съ огледъ на сжществуващитѣ цени и размѣра на разходитѣ, съ които е свързана покупката или доставката на стокитѣ.

Отъ важно значение е и начинътъ за пласмента на стокитѣ — именно дали е чрезъ собствени складове, магазини или комиссионери.

Когато стопанството се занимава съ производствена дейность, то за характеристика на процеситѣ се съставятъ детайлни приложения, които даватъ ясна и пълна картина за производството, за движението на материалитѣ, за работническитѣ заплати, за готовитѣ издѣлия и за калкулацията имъ. Желателно е тия ведомости да показватъ движението имъ по месеци и по сезони. Тия ведомости се съставятъ и за производственитѣ разходи по видоветѣ имъ, съ обозначение процентното имъ отношение къмъ общата сума на разходитѣ.

Постигнатата продукция трѣбва да съпоставимъ съ производствения планъ и да опредѣлимъ причинитѣ за отклоненията, ако има такива.

При анализата на производствената дейность се изследва още и въпросътъ за рационалното използване на вложенитѣ сръдства, целесъобразността на новитѣ постройки и техническитѣ усъвършенствуваня, както и за основния ремонтъ. Сжщо така трѣбва детайлно да проучимъ производителността на труда, както въ количествено, така и въ стойностно отношение за всѣки работникъ.

При проучване резултатитѣ отъ дейността на стопанството, особено внимание се обръща върху общитѣ разходи [на предприятието. Затова

При анализа на стоковитѣ операции, бързината на стоковия оборотъ се опредѣля не само за всички стоки, взети изцѣло, но и за отдѣлнитѣ имъ видове. Да предположимъ, напиримъ, че стоковиятъ оборотъ за

	1-ва година въ %	2-ра година въ %
Електрич. принадлежности	7	4
Химически стоки . . .	9	10
Зърнени храни . . .	51	30
Плодове и зеленчуци	12	14
Яйца	6	24
	15	18
	100	100

се съставя специална ведомостъ по видоветъ на разходите съ процентното имъ отношение къмъ общата сума на разходите и къмъ основната операция на предприятието.

Анализирането на резултатитъ се прави въз основа на резултатния балансъ — сметка Загуби и печалби, който обикновено се прилага къмъ имуществения балансъ и е нераздълна частъ отъ последния. Всички видове загуби и печалби се делятъ на две категории — операционни и извъноперационни (извънредни, случайни). Къмъ най-важнитъ операционни разходи се отнасятъ: общитъ разходи, заплатитъ и надниците, данъцитъ и бериитъ, лихвитъ и банковитъ разности, комисионитъ, загубитъ отъ вземания, отстъпкитъ, разликитъ и недоборитъ, стоконитъ фири и липси, курсовитъ разлики, амортизациитъ и разни други, а къмъ операционнитъ печалби — печалбитъ отъ готови издѣлия или стоки, печалбитъ отъ консигнационни ценности, курсовитъ разлики, лихвитъ и други.

При опредѣляне целесъобразността на отдѣлнитъ разходи, важно е да установимъ нормалнитъ такива при даденъ търговски оборотъ. Полезно е сжщо да съпоставимъ отдѣлнитъ видове загуби и печалби отъ миналитъ години, за да получимъ представа за увеличението или намалението на рентабилността на стопанството и да търсимъ причинитъ. Отъ тукъ става ясно, че при анализа на загубитъ и печалбитъ, на детайлно проучване трѣбва да бждатъ подложени общитъ разходи, за да бждатъ установени причинитъ за увеличението имъ, както и да намѣримъ начини за по-бързото имъ и рационално намаление.

Разходите на стопанството се делятъ на пропорционални и постоянни. Подъ постоянни разходи се подразбиратъ тѣзи, които не сж въ връзка съ количеството на произведенитъ или продадени продукти, а оставатъ еднакво голѣми, независимо отъ размѣра на производството или пласмента,

Пропорционалнитъ разходи се намиратъ изцѣло въ зависимостъ отъ производството или пласмента.

Продажната цена се образува отъ коштуемата стойностъ (придобивна или фабрична), която включва пропорционалнитъ разходи и известна норма за покриване на постояннитъ разходи. Тая процентна норма се установява съ огледъ на сумата на постояннитъ разходи и предполагаемия минималенъ оборотъ, т. е. оборотъ, при който сумата на постояннитъ разходи ще се покрие изцѣло. Този именно предѣлъ на оборота проф. Шеръ нарича „мъртва точка“, а проф. Лунский — „критическа точка“. Ясно е, че когато оборотътъ достигне мъртвата точка, предприятието нѣма ни печалба, ни загуба; ако я надмине — ще има печалба, ако не я достигне — дефицитъ.

Да илюстрираме това положение съ примѣръ:

Предприятие е направило оборотъ 2.400.000 лева и е получило брутна печалба 600,000 лева, която представлява 25% върху оборота. Разходите сж: лихви по ипотека — 50,000 лева, погашение на ипотеката 30,000 лева, останалитъ разходи 300,000 лева, отъ които 60% пропорционални и 40% постоянни.

При тѣзи условия постояннитъ разходи възлизатъ на 120,000 плюсъ 50,000 плюсъ 30,000, а пропорционалнитъ на 180,000, т. е. 7.5% върху оборота.

Следъ покриване на пропорционалнитъ разходи, печалбата върху оборота ще стане 25% — 7.5% = 17.5%. И тогава ще получимъ мъртвата точка:

$$\frac{300.000}{17.5} = 1.714.000$$

По такъв начинъ при оборотъ 1.714.000 лв. предприятието нѣма нито загуба нито печалба, защото ще получи 25% брутна печалба равна на 428.500 лв., въ които влизатъ 300.000 постоянни разходи и остатъка 128.500 лв. представлява 7.5% върху оборота, т. е. покрива само пропорционалнитѣ разходи.

Отъ тукъ следва, че докато оборотътъ не е достигналъ 1.714.000 лв. предприятието има загуба, но следъ като оборотътъ е надминалъ тази мъртва точка, 17.5% върху разликата ще представлява чиста печалба за стопанството.

Ясно е, отъ какво голѣмо значение е за ръководителя на стопанството опредѣлянето на мъртвата точка. Изчислението на мъртвата точка е възможно не само за цѣлото стопанство, но и за счетоводно и калкуляционно обособенитѣ операционни отдѣли.

ЧАСТНО И СОЦИАЛНО ЗАСТРАХОВАНЕ

отъ
Д-ръ АЛ. ИВАНОВЪ

Безспоренъ фактъ е, че стопанскиятъ животъ влияе върху застрахователнитѣ системи и тѣхнитѣ форми. Всички застрахователни форми, които ние познаваме днесъ, сж минали презъ една значително дълга еволюция. И за да може да се схване по-добре тѣхната смисленостъ и завършеностъ, съ огледъ на днешнитѣ жизнени условия, не е излишно да спремъ вниманието си върху тѣхното значение и развитие.

Всѣки по-издигнатъ човѣкъ знае, че въ културнитѣ страни сжществува социално законодателство, което оказва нѣкъде по-слаба, а нѣкъде по-ефикасна социална защита надъ слабитѣ економически сжществувания, предимно на работницитѣ и занаятчиитѣ. Въ настоящия моментъ въ всички страни на свѣта, кждето има развитъ стопански животъ и капитализъмъ, социалното застраховане добива тласкъ на бързо развитие, съ известни тенденции на пръвъ погледъ срещу частното застраховане. Отъ тукъ изниква логично и нуждата за опознаване на главнитѣ допири и различия, сжществуващи между частното и социалното застраховане.

Знае се, че застрахователната наука е обща и че нейнитѣ истини еднакво се прилагатъ както при частното застраховане, така и при социалното. Както при едното, така и при другото, се изхожда отъ едно начало: да се търси равновесие между събранитѣ и платени премии. Но, колкото и това да се желае, досега не е постигнато това равновесие при социалното застраховане.

Но поетитѣ рискове, които служатъ за обектъ на социалното застраховане, обхващатъ предимно широкъ масщабъ лица, които се намиратъ подъ една и сжща опасностъ, както и при горе-долу еднаква финансова мощъ. А частното застраховане има предимна задача да задоволи специфични интереси на отдѣлния индивидъ, като се търси да се установи на какви особени опасности е изложенъ той, какви нужди има, за да се покриятъ тия рискове чрезъ застраховката. При социалното застраховане пкъ се търсятъ социалнитѣ нужди на известна категория лица. Това различие би могло да бжде по-лесно очертано, при едно бѣло проследяване развоя и обсега на социалното застраховане.

Ако хвърлимъ единъ ретроспективенъ погледъ, за да видимъ, кога се явява мисълта за социална политика, ще видимъ, че нейнитѣ корени се гнѣздятъ, макаръ и въ скрита форма, въ епохата на Великата френска революция. Тритѣ голѣми принципи: свобода, братство и равенство, раздвижиха духоветѣ и вълнуватъ и до днесъ хората, особено по-младитѣ и специално тия на труда. Още въ тая епоха въ Франция се създадоха хуманитарни закони, съ които се целѣше на първо мѣсто покровителство на децата и беззащитнитѣ жени. Появяващото се въ маситѣ чувство на обществена солидарностъ създаде обществено психологическата база за тържествения маршъ на социалното законодателство.

Едно сравнително оформено гледище по въпроса за отношението на държавата къмъ работническата класа се отбелязва презъ 1883 г. въ Германия. Тая и следващитѣ години бѣха такива, презъ които суровиятъ канцлеръ Бисмаркъ постави началото на специални грижи за работниците и тѣхнитѣ семейства въ Германия и съ това откри ерата на социалното законодателствуване.

Днесъ вече всички държавници, притежаващи по-голѣмъ усѣтъ къмъ бждащото, виждатъ защитата на нацията въ защитата, оказвана предварително на трудовитѣ маси, защото въ тѣхъ се криватъ именно жизненитѣ сили на нацията. Следователно, като предпоставка за правилното развитие на една страна се явява задоволяването на работниците и обезпечаването на тѣхната спокойна и творческа работа.

Първиятъ законъ, гласуванъ въ Германия презъ 1883 г., бѣше законътъ за застраховката на работниците срещу болестъ, вториятъ — презъ 1884 г. — срещу злополука, третиятъ — презъ 1889 г. — за инвалидностъ и старостъ, четвъртиятъ — презъ 1911 г. се отнася до служащитѣ въ частни предприятия, на които доходътъ е по-малкъ отъ опредѣленъ минимумъ. Най-после презъ 1928 г. се създаде специаленъ законъ срещу безработицата, а презъ 1934 г. се промулгира законътъ за регламентация на националния трудъ.

Нови идеолози като Хелпахъ и Розенщокъ, издигайки до култъ идеята за подпомагане на работниците, заявяватъ: „Трѣбва да се направи една коренна промѣна въ организацията на всички стопански предприятия и то по такъвъ начинъ, че работникътъ, наетъ въ едно предприятие, да чувствува истинска радостъ докато е ангажиранъ въ процеса на труда, за да дава по-голѣма продуктивностъ при мисълта, че кове бждащото на страната си“.

Ясно е, че въ духа на последнитѣ усилия въ тая насока и новитѣ вѣяния много прави сж мислитѣ на проф. Лехшапъ: „Държавата днесъ е единъ инструментъ за защита и развитие на социалнитѣ тѣла“, защото животътъ на единъ народъ се цени именно по живота на последнитѣ, които го съставятъ, като за изходенъ пунктъ се взема семейството. Социалната политика е една часть отъ общата политика на държавата и не може да не бжде зависима отъ последната. Социалното заздравяване на единъ народъ не може да бжде на лице, ако усилията за неговото постигане вървятъ срещу общото благосъстояние на народа.

* * *

Една отъ проявитѣ на социалната политика сж социалнитѣ застра-

ховки. Социалното застраховане е новъ видъ застраховка, която се създава презъ втората половина на XIX вѣкъ, а частното застраховане, въ широкъ смисълъ на думата, се породи презъ XIV в. и то предимно по инициативата на частни лица—капиталисти въ Италия.

Социалнитѣ застраховки се осществиха въ Германия, но не бива да бжде отреченъ фактътъ, че идеята за сжщитѣ се породи 100 години по-рано въ Англия и Франция.

Защитата, която социалното застраховане проявява, се осществява въ следнитѣ форми:

Материална помощъ на наследницитѣ въ случай на смъртъ, помощи и пенсии въ случай на инвалидностъ, помощи при майчинство и болестъ или бременностъ, пенсии при старостъ и пр. Нѣкои отъ изброенитѣ рискове се съвпадатъ съ обектитѣ на частното застраховане, но се различаватъ отъ последното по това, че помощта се дава само на известни категории лица, отъ една страна, и отъ друга, сжщата е много ограничена, целяща да покрие само първитѣ нужди на пострадалитѣ.

Материалното положение на хората въ една страна, обаче, не стои на едно и сжщо ниво. Постоянно се отбелязватъ промѣни. При тѣй голѣмитѣ стопански кризи, при сжществуващата несигурностъ ставатъ промѣни, които не сж могли да бждатъ предвидени. Много често хора съ завидно материално положение за едно кратко време ставатъ кржгли пролетарци. Достатъчно доказателство за по-масово обедняване е картината у насъ преди и следъ войната. За това именно се открива въпросътъ за разширяване предвижданата отъ социалнитѣ застраховки защита, съ огледъ на това да се обхване цѣлиятъ народъ.

Като страна, която направи най-много въ това отношение, разширявайки обсега на социалното застраховане, се сочи Швеция. Въ нея се създаде още презъ 1913 година законъ за старческитѣ пенсии на цѣлия шведски народъ. Законътъ бѣ промулгиранъ на 30.IV.1913 г. и влѣзе въ сила на 1.I.1914 г. Тая застраховка има вече четвъртвѣковно сжществуване и се консолидира. Тая застраховка има характерната черта, че е задължителна. Обхваща всички граждани: мъже и жени между 16 и 66 години. Помощъ се получава отъ всѣко лице, навършило 66 години, ако е изпълнило всички свои задължения по закона, и е пропорционална на доходитѣ. Ако лицето стане неспособно за работа по-рано, то получава съответната инвалидна пенсия. Задачата на тая застраховка е високо хуманитарна. Въ тая северна страна се цели преди всичко да нѣма просяци и лумпени. За закрепяването на тая застраховка помогна твърде много и обстоятелството, че Швеция не бѣ увлѣчена въ голѣмата война и така стана центъръ на търговски обмѣнъ, вѣнъ отъ кржга на воюващитѣ.

Следъ войната тия пенсии се въведоха въ по-широки размѣри въ Чили и нѣкои кантони на Швейцария, кждето се въведе задължителна застраховка срещу болестъ.

Ето какъ една идея, породена съвсемъ случайно въ главата на Бисмаркъ, днесъ е усвоена и приложена въ всички континенти и стана мѣрило за оценка на културното ниво на всѣка страна.

При частното застраховане премиитѣ се плащатъ изцѣло отъ самия застрахованъ, когато при социалното застраховане тежестта се разпредѣля между нѣколко фактора, предимно работодатели и работници, като

при нѣкои видове застраховки и въ нѣкои страни взематъ участие и държавата и общинитѣ. При частното застраховане премията е резултатъ на оценка съ огледъ на индивидуалнитѣ качества на застрахования и тя е по „животъ“ въ зависимостъ отъ възрастта на застрахования, когато при социалнитѣ застраховки премиитѣ на лицата отъ категорията, която се обхваща отъ единъ видъ застраховка, е почти една и сѣща и не зависи отъ възрастта, а отъ доходитѣ.

Съ една речъ, методътъ на пресмѣтането на премиитѣ при социалното застраховане е твърде различенъ отъ тоя при частното застраховане.

При социалното застраховане се търсятъ срѣдни числа за установяване на котизациитѣ. При частното застраховане пѣкъ имаме равновесие между премиитѣ и плащанитѣ обезщетения. При първото това равновесие не е на лице.

Само по застраховка „злополука“ на работницитѣ цѣлата тежестъ пада изключително върху плещитѣ на работодателитѣ. Прилагатъ се методи — прости, именно разпредѣлителни, т. е. платенитѣ загуби се разпредѣлятъ между работодателитѣ на разнитѣ предприятия, споредъ голѣмината на рисковетѣ, отговарящи на предприятията.

При социалнитѣ застраховки, като напр. злополука, се харчатъ доста голѣми суми за предпазване. Взематъ се грижи за защита на работната класа отъ ежедневни опасности. Ежегодно се препоръчватъ все по-нови мѣрки въ областта на предпазването. При частното застраховане предпазването не играе значителна роля. Като изключение може само да се посочи, че въ Североамериканскитѣ Щати частнитѣ застрахователни предприятия правятъ разходи за предпазване на тѣхнитѣ застраховани: най-малко два пѣти годишно последнитѣ се преглеждатъ отъ дружественитѣ специалисти-лѣкари, и ако тия установятъ, че има болни, тѣ се лѣкуватъ за смѣтка на дружеството. По тоя пѣтъ на превантивни мѣрки въ Америка е намалена чувствително смъртността между застрахованитѣ.

Напоследъкъ, по подражание на Америка, се правятъ подобни опити въ Дания и Япония. Като единъ малъкъ масщабъ отъ сѣщитѣ грижи може да се посочатъ и откриванитѣ у насъ отъ страна на нѣкои застрахователни дружества (напр. Чиновническото) лѣтни домове за почивка и лѣчение на дружественитѣ членове при термални курорти, издържането на лаборатории за химико-микроскопическо и бактериологическо изследване на урината на членоветѣ и близкитѣ имъ, безплатно разпрѣскване на здравна литература и пр.

Пѣтищата, които е трасирало социалното законодателство и тия, трасирани отъ частнитѣ застрахователни предприятия, започватъ напоследъкъ да се доближаватъ. Както въ едното, така и въ другото се търси приложението на научния методъ и по тоя начинъ се цели чрезъ науката да се стабилизируютъ еднитѣ и другитѣ застраховки. Характерното въ това отношение е, че международнитѣ застрахователни конгреси, които се свикватъ редовно на всѣки четири години, еднакво дискутиратъ научнитѣ бази и на двата вида застрахования. Между тѣхъ изобщо не сѣществува антагонизъмъ, както би могло да се помисли на пръвъ погледъ, а дори има допѣлване.

ДОПЪЛНИТЕЛНОТО ТЪРГОВСКО ОБРАЗОВАНИЕ И КАКЪ ТРЪБВА ДА СЕ ОРГАНИЗИРА ТО У НАСЪ.

отъ

Д-ръ Т. БЛИЗНАКОВЪ

Допълнителното професионално образование, взето въ най-широка смисълъ на думата, не е чуждо на страната ни. Неговото начало, подобно въ другитѣ по-напреднали страни, трѣбва да се търси въ ония недѣлни и празнични училища и курсове, които нашето основно народно учителство, водимо отъ чисто идеалистични подбуждения, бѣше организирано за земеделското население още преди войнитѣ въ почти всички по-голямѣ села на страната ни. Въ тѣзи курсове и училища, следъ отпускъ на църква, се изнасяха редица въпроси, интересуващи земеделския стопанинъ. Темитѣ се подбираха както изъ областъта на земеделието и отраслитѣ му, така и изъ областъта на литературата, гражданското учение или други отрасли на науката, но винаги съ огледъ на интелекта и интереса на слушателитѣ. Въ градоветѣ допълнителното професионално образование се насаждаше предимно всрѣдъ работническата и занаятчийска младежъ главно отъ партийнитѣ работнически организации чрезъ организиранитѣ отъ тѣхъ еженедѣлни сказки на теми: отъ политическата економия, социологията, културната история, литературата и въ много рѣдки случаи изъ специалността на слушателитѣ.

За самостоятелнитѣ търговци и търговски служащи, допълнителното професионално образование трѣбва да се търси пакъ въ края на миналото столѣтие, въ откриванитѣ отъ наскоро основанитѣ т. и. камари търговски курсове за сжщитѣ. По-късно, по свой починъ, нѣкои камари въ желанието си да задоволятъ жадуващитѣ за познания търговци и служащи сж вземали решения да откриятъ допълнителни търговски училища, въ които да се дадатъ на учащитѣ се по-системни и по-солидни познания отъ тия, които тѣ сж добивали отъ нѣколко месечнитѣ търговски курсове. Изготвени сж били дори специаленъ правилникъ и програма за тѣзи училища, които сж били назовавани дневни и вечерни курсове. Споредъ правилника за курсисти се приемали търговски служащи и търговци съ най-малко завършено II класно образование. Курсътъ на обучението е билъ двугодишенъ, а числото на седмичнитѣ часове е било фиксирано на 8 за всѣка една година или около 200 часа годишно. Споредъ програмата за сжщитѣ предвидени сж били да се изучаватъ следнитѣ предмети: търговско смѣтане, търговско знание, счетоводство, търговска кореспонденция, търговска география и история, търговско, полично и морско право, политическа икономия, стокознание, български езикъ, а сжщо така, по желание, и единъ отъ чуждитѣ френски или нѣмски езици. Както програмата, така и правилника били одобрени отъ редовната сесия на камарата. Всичко това, обаче, остава само една хубаво замислена идея, едно наистина симптоматично за времето си начинание, което не е могло да се реализира.

Както е знайно, професионалното образование въ България, дълги години следъ освобождението ни, се люшкеше насамъ-нататъкъ. На по-

голъмата част от тогавашнитѣ управници е липсвала една ръководна идея и нишка, която да се следва при неговото развитие. При все че то е имало свои добри сторонници и идеолози още следъ освобождението ни, дълго време следъ него е липсвалъ специаленъ законъ, който да урежда сжщото въ страната и който да обедини и систематизира разпрѣснатитѣ въ тази насока многобройни инициативи, както на отдѣлни лица и държавници, така и на т. и. камари, женски благотворителни д-ва или други публично-правни тѣла. Ето защо и посоченитѣ въ самото начало прояви за насаждане на допълнително професионално образование не само че не се канализираха и развиха, но въ нѣкои случаи се оставиха да изгаснатъ. Безспорно, че за този плачевенъ резултатъ сж указали влияние и други обстоятелства, разглеждането на които би ни отвтѣкло твърде далеко отъ прѣко поставената ми задача.

За едно системно допълнително професионално образование, което да се даде на подрастващата търговска и занаятчийска младежъ, се заговорва по-сериозно едва следъ войнитѣ. Лансиранитѣ идеи и проучвания въ тази насока намиратъ изразъ въ специална глава на закона за търговското и промишлено образование отъ 1924 г., споредъ която допълнителното професионално образование се прави задължително за всички заети въ търговията, кредита, индустрията и занаятитѣ работници и служаци отъ двата пола, на възраст отъ 14 до 21 години и които не сж свършили професионално училище или гимназия. По силага на това законоположение и наскоро гласувания следъ това, презъ 1925 година, законъ за организиране и подпомагане на занаятитѣ, който предвиждаше известни привилегии за чирацитѣ и калфитѣ, които го завършваха, и санкции на ония, които не го посещаваха, се откриха презъ учебната 1924/1925 г. отъ държавата 3 добре посещавани допълнителни занаятчийски училища. И търговско-индустриалнитѣ камари, отъ своя страна, не закъсняха да откриватъ постепенно допълнителни занаятчийски училища въ нѣкои градове отъ районитѣ си, така че въ края на учебната 1937/1938 г. тѣхното число възлѣзе на 39. Въ тѣхъ сж се обували 9230 ученици, отъ които 8534 момчета и 696 момичета. Отъ тѣхъ 7125 сж чираци и 2045 калфи. Въ началото на текущата 1938/1939 учебна година числото на записанитѣ чираци и калфи въ сжщитѣ училища е: 8473 чираци, отъ които 7891 момчета и 582 момичета и 2033 калфи, отъ които 1889 момчета и 194 момичета или всичко 10.560 ученици, отъ които 9784 момичета и 776 момичета. Въ сравнение съ общия брой на чирацитѣ и калфитѣ въ седалищнитѣ на тѣзи училища градове, числото на ученицитѣ-занаятчи е твърде задоволително. Интересна къмъ тѣхъ е толкова нарастналъ, че въ нѣкои училища е било дори отказвано приемането на нови ученици поради липса на мѣсто.

Не ще и дума, че този резултатъ, само за единъ близо 15 годишенъ периодъ отъ време, не може да не радва както стопанскитѣ деятели и тѣхнитѣ идеолози, така и ръководителитѣ на професионалното образование у насъ. Доброволното търсене на допълнителнитѣ занаятчийски училища отъ страна на занаятчийската младежъ сведочи, до колко наистина е назрѣла нуждата отъ допълнително професионално образование и до колко сж благотворни последицитѣ отъ сжщото както за ученицитѣ чираци и калфи, така и за самитѣ майстори, а отъ тукъ и за съответния браншъ на народното ни стопанство. Той сведочи сжщо

така, че допълнителнитѣ училища сж напипали здраво пулса на професионалното образование въ страната ни, че тѣ, които разширяватъ добититѣ въ основнитѣ училища познания и ги съчетаватъ съ добитата въ занаятчийскитѣ работилници практическа школовка, като сжщевременно ги възпитаватъ и подготвятъ за живота, сж действително най-подходящата форма за насаждане на съответното професионално образование.

Ако за образованието и възпитанието на занаятчийската младежъ можемъ да направимъ горнитѣ радостни констатации, подобно нѣщо можемъ да кажемъ за младежитѣ — търговски служащи и кантористи, които сжщо така неуморно работятъ въ други отрасли на народното ни стопанство — размѣната, кредита и транспорта. Че наистина и за тѣхъ е нуждна просвѣта, ни доказватъ следнитѣ цифри за общото образование на нашата младежъ:

Така отъ записанитѣ презъ учебната 1932/1933 год. 191,785 деца въ I отдѣление, преминаватъ въ по-горно отдѣление само 177,187 деца, отъ които само 110,910 деца сж завършили успѣшно IV отдѣление презъ учебната 1935/1936 г. Следователно, повече отъ 80,000 отъ записанитѣ въ I отдѣление и повече отъ 66,000 отъ завършилитѣ го успѣшно деца оставатъ или вѣнъ отъ основното училище или повтарятъ отдѣленията. Сжщото печално явление се констатира и по отношение на прогимназиалното образование: отъ 107,644 деца записани въ I класъ презъ учеб-1933/1934 г. успѣшно сж завършили III класъ презъ учебната 1935/1936 г. само 41, 451 деца. Ето защо нѣма да бждемъ далеко отъ истината, ако приемемъ какво около 20% или най-много $\frac{1}{4}$ отъ всичкитѣ подлежащи на задължително (основно и прогимназиално) обучение деца, иматъ завършено такова. Знае се, че много малка частъ отъ тѣзи последнитѣ продължаватъ обучението си въ срѣднитѣ училища, а останалитѣ се посвещаватъ главно на земедѣлие, занаяти, търговия или ставатъ работници. Каква частъ отъ тѣхъ сж търговски служащи или кантористи, нѣмамъ сведения. Но, като се има предъ видъ общия брой на търговскитѣ предприятия въ страната ни, идвамъ до заключението, че тѣхниятъ брой не ще да е малкъ.

Наистина, законодателятъ съ чл. 61 на закона за търговското и промишлено образование предвижда задължително допълнително търговско образование и за търговскитѣ служащи. Вѣрно е, че въ одобренитѣ съ заповѣдь № 2829 отъ 27. XII. 1930 г. на г. Министра на търговията, пром. и труда правилници за уредбата, управлението и вжтрешния редъ на допълнителнитѣ училища въ България и програми за сжщитѣ, фигурира такава и за „двугодишни допълнителни търговски училища за момичета и момчета, които подлежатъ на задължително обучение“, но сжщо така е вѣрно, че тѣхното откриване и до денъ днешенъ е останало само едно хубаво пожелание. Сега, когато имаме на лице неоспорванитѣ отъ никого добри резултати отъ допълнителнитѣ занаятчийски училища, когато споредъ наредбата-законъ за уреждане на вжтрешната търговия, започването на каквато и да било търговска дейностъ се разрешава само на ония лица, които иматъ завършено поне III класно образование и 3 годишенъ стажъ като търговски служащи, откриването на допълнителни училища за тѣзи последнитѣ се налага само по себе си. Струва ми се, че е вече време да се пристѣпи къмъ изпълнението на постановленията на чл. 61 отъ закона за търговското и промишлено образование, като се изготви спе-

циален правилник за уредбата на търговски училища, а също така, според нуждитъ ни, да се коригира и изготвената от Министерството на търговията, пром. и труда програма за сжщитъ. А за да не се падне въ грѣшки, необходимо е да се възползуваме и имаме предвид опита на по-напредналитъ въ това отношение държави, кждето допълнителното търговско образование е силно развито.

Преди всичко какви сж целитъ и задачитъ, които се възлагатъ на допълнителното търговско образование въ чуждитъ държави? Подобно на общообразователнитъ (основни) училища, на които тѣ се явяватъ като продължение, тѣмъ се възлага двойка задача: образователна и възпитателна. Тѣ улесняватъ дейността на търговскитъ служащи чрезъ преподаването на нуждитъ за професията имъ теоретични познания и ги подготвятъ за съответния изпитъ за търговски помощници. Чрезъ сполучливото съчетание на необходимото имъ общо и специално образование, отъ една страна, и практическа школовка, която тѣ добиватъ въ магазинитъ и конторитъ на своитъ господари, отъ друга, подрастващото поколѣние търговски служащи се формира за способни, дейни и полезни членове на съсловието и народа си. Скрититъ въ тѣхъ животворни сили постепенно се разгвватъ и насочватъ къмъ изпълнението на едно високо съзнание, което ги импулсира за една по-творческа, по-резултатна и по-благотворна дейностъ.

Ала и втората своя, възпитателна, задача допълнителнитъ търговски училища изпълняватъ съ не по-малка грижа и достойнство. Понеже се е създало убеждението, че търговия значи да измамишъ, да надхитришъ нѣкого, то и въ ученицитъ се втѣпява мисълта, че зараждането на каквато и да било идея, на каквато и да било помисълъ за измама на клиента и увреждане, накърняване интереситъ на колегитъ имъ, не трѣбва дори и за моментъ да се допуска. Тѣмъ напротивъ, тѣхното внимание и държане се насочва къмъ вежливо, честно и почтено третиране на клиентелата безъ огледъ на нейното обществено положение. Чрезъ системни упжтвания и изисквания къмъ изпълнението на поети задължения, на установения въ училището, магазинитъ или конторитъ имъ редъ, тѣ се привикватъ къмъ голѣма точностъ, строга добросъвестностъ, разумна пестеливостъ, добри обноски и редица други, необходими за доброто имъ бждаще, ценни качества. Чрезъ системното пѣкъ култивиране на граждански добродетели и възпитание на гражданското имъ съзнание за отговорностъ и изпълнение на тѣхнитъ задачи като бждащи граждани и стопански деятели, тѣ се подготвятъ за добри ратници въ стопанския и държавния животъ на своитъ страни.

Въ зависимостъ отъ специалнитъ законодателства въ чуждитъ държави, курсътъ на обучението трае отъ 2 до 3 години за ония, които сж завършили основното училище, и една година за ония, които иматъ по-високо, срѣдно образование. Ала той съвпада винаги съ практическия стажъ на търговскитъ служащи и контористи.

Обикновено допълнителнитъ търговски училища въ чужбина се управляватъ и надзиратъ отъ ония институти и учреждения, които сж ги открили и иматъ грижата за тѣхната издрѣжка. Тѣ се грижатъ както за доброто поддържане въ изправностъ на училището (здание, инвентаръ, посрѣщане вещественитъ разходи и пр.), така и за назначаването на учи-

телския и лекторския персонал, изплащане неговото възнаграждение и т. н. Надзора за вътрешния редъ и работи на училището, приложението на учебната програма, дисциплината и пр. се извършват изключително отъ държавата, която има и повелителния дългъ да следи и прокара единство въ обучението и постигане възложенитъ на училището общообразователни и възпитателни задачи.

Следъ тѣзи кратки освѣтления за организацията на допълнителнитъ търговски училища въ чужбина се явява въпроса какъ да се организиратъ тѣ въ България съ огледъ на нашитъ условия.

Съгласно наредбата-законъ за уреждане на вътрешната търговия отъ 1936 година, обаче, всѣко лице, което желае да търгува самостоятелно, ще трѣбва предварително да е прекарало известенъ минималенъ стажъ, да има търговска практика въ оня браншъ търговия, който то проектира да упражнява. Този минималенъ стажъ е отъ 3 години за лицата съ прогимназиално образование, 2 години за завършилитъ практически търговско училище младежи, една година за лицата съ срѣдно образование и 6 месеци за вишистигъ. Следователно, допълнителнитъ търговски училища у насъ ще бждатъ предназначени само за завършилитъ прогимназия лица, които желаятъ да станатъ самостоятелни търговци и за която целъ сж постъпили на работа като търговски служаци, за да добиятъ необходимата имъ търговска практика по избрания отъ тѣхъ браншъ. Въ тѣхъ нѣма да постъпватъ нито вишиститъ и гимназиститъ, нито завършилитъ практическитъ търговски училища младежи защото се предполага, че първитъ могатъ да добиятъ необходимитъ имъ за случая теоретически търговски познания въ единъ кратковремененъ търговски курсъ, а вторитъ—че ги притежаватъ вече следъ завършването имъ на практическитъ търговски училища.

Ставайки дума за тѣзи последнитъ, необходимо е тукъ да се направи едно малко отклонение, а именно: до колко е оправдано откриването на допълнителни търговски училища при наличността на практическитъ търговски училища. Ако проследимъ развитието на тѣзи училища и резултатитъ, които сж дали до сега, ще дойдемъ до заключението, че тѣ не можаха да се нагодятъ къмъ нуждитъ на нашия животъ и ни най-малко оправдаха своето съществуване. Тѣ не можаха да изпълнятъ възложената имъ отъ законодателя задача „да дадатъ на младежитъ отъ двата пола достатъчна подготовка за самостоятелно упражнение на търговската професия“ главно по следнитъ две причини:

1) Поради почти еднаквата имъ програма съ тая на търговскитъ гимназии. Предвидената за изучаване учебна материя въ практическитъ търговски училища, особено по специалнитъ дисциплини, не се различава нито по цели и задачи, нито пкъ дори и по обемъ отъ тая на търговскитъ гимназии, питомцитъ на които се подготвятъ да заематъ ржководни служби като счетоводители, книговодители и др. въ нѣкое търговско или промишлено предприятие или да станатъ чиновници. И наистина не може да става въпросъ за нѣкакво „висше“, „срѣдно“ или „практическо“ счетоводство, търговска кореспонденция, търговско знание съ конторни книжа или други специални дисциплини, преподаването на които е еднакво застъпено въ двата вида училища, само че съ огледъ на седмичнитъ имъ часове съответната материя се преподава по-сито или по-обширно. Ето защо и презъ тригодишния курсъ на обучение уче-

ниците от тѣзи училища живѣятъ съ психологията, че тѣ се подготвятъ еднакво съ гимназиститѣ по специалнитѣ предмети и могатъ следователно съ основание да заематъ мѣстата на своитѣ другари отъ търговскитѣ гимназии. И когато това не имъ се удава, понеже нѣматъ нуждния образователенъ цензъ, тѣ се прехвърлятъ да следватъ последнитѣ два класа на сжщата, не за да добиятъ нови познания, но да получатъ необходимата имъ за служба диплома. Че това е така, сведочи отъ факта, какво отъ 180 души завършили презъ учебната 1932/1933 г. четири практически търговски училища („Мусевичъ-Бориковъ“ и „Меркурий“ въ София, „Ст. Обрейковъ“ въ Пловдивъ и държавното въ гр. Фердинаноу) въ VII класъ на търговската гимназия сж постъпили 146 младежи, т. е. 81%. Следователно, на самостоятелна търговска работа не сж могли да постъпятъ дори и $\frac{1}{5}$ отъ тѣзи младежи.

2) Още при учредяването на тѣзи училища се е пропуснало да се вземе предъ видъ обстоятелството, че професионалнитѣ училища взети сами за себе си не създаватъ нито занаятъ, нито търговия, нито индустрия. Нито занаятчийскитѣ, нито търговскитѣ училища могатъ да ги извикатъ на животъ, ако нѣма условия за тѣхното сжществуване. Завършилитѣ практическитѣ търговски училища младежи не могатъ да започнатъ самостоятелно упражнение на каквато и да било търговска дейностъ, защото за тази последната не е достатъчно да иматъ завършено дори съ най-добъръ успѣхъ образование, но да сж на лице нѣкои условия, като минимумъ капиталъ, подходящъ дюкянъ, известна практика (стажъ) по избрани отъ тѣхъ браншѣ търговия и пр.

Ето защо и живота отрече правото на сжществуване на тѣзи училища въ тази имъ организация. Фактътъ, че въ посоченитѣ четири практически търговски училища броятъ на ученицитѣ отъ 951 презъ учебната 1929/1930 г. за 5 години спада на 349 презъ 1933/1934 г., е най-доброто доказателство за това. Вѣрно е отъ друга страна, че числото на ученицитѣ въ практическитѣ търговски училища впоследствие, следъ закриването на повечето гимназии, се увеличава. Така въ сжществуващитѣ презъ учебната 1937/1938 г. 8 училища броя на ученицитѣ е възлизалъ на 1650, отъ които 1188 момчета и 462 момичета. Ала това увеличение не се дължи на желанието имъ да получатъ необходимата „подготовка за самостоятелно упражнение на търговската професия“, а въ повечето случаи е резултатъ отъ неприемането имъ по разни причини въ срѣднитѣ учебни заведения. Доказателство за това сж голѣмия брой ученички въ тѣзи училища (462), които безспорно не се готвятъ да ставатъ самостоятелни търговки и второ, обстоятелството, че по-голѣмата частъ отъ всичкитѣ ученици, а именно 856, следватъ въ училища издържани отъ частни лица. Впрочемъ това обстоятелство се е съзнало и отъ отдѣлението за търговско и промишлено образование при Министерството на търговията, промишлеността и труда, което още преди 7 години въ окръжното си № 2 отъ 2. I. 1931 г. между другото казва следното: „Сжществуващитѣ практически търговски училища далечъ не отговарятъ на целитѣ и задачитѣ, които би трѣбвало да се постигнатъ чрезъ тѣхъ. Ето защо наложително предстои едно измѣнение на програмата и то въ смисълъ, питомцитѣ на тѣзи училища, следъ свършване на сжщитѣ, не да се отдалечаватъ отъ живота, а да се привѣржатъ къмъ него още отъ училищната скамейка“. А състоялата се презъ м. априлъ

с. г. въ София конференция на директоритѣ на търговскитѣ училища се е изказала за измѣнението на програмата на практическитѣ търговски училища, по начинъ, който да ги доближи до допълнителнитѣ търговски училища, а не до срѣднитѣ.

Броятъ на срѣднитѣ търговски училища презъ последната учебна 1937/1938 г. е билъ 13, а числото на ученицитѣ при сжщитѣ е било 4763. При наличността на тѣзи достатъчно по брой и многолюдни по паралелки търговски гимназии, питомцитѣ на които дори не всѣкога си намиратъ работа, оставането на практическитѣ търговски училища и за въ бъдаще, по посоченитѣ вече две причини, не е оправдано, дори и при едно измѣнение на програмата имъ. Тѣхнитѣ питомци въ по-голѣмата имъ частъ нѣма да станатъ самостоятелни търговци, а ще продължаватъ да търсятъ ржководни служби и да правятъ по такъвъ начинъ конкуренция на колежитѣ си гимназисти. Ако ли пъкъ нѣкои отъ тѣхъ пожелаятъ да започнатъ самостоятелна търговска дейность, то тѣ, съгласно наредбата-законъ за уреждане на вътрешната търговия, ще трѣбва да изкаратъ предварително двугодишния си практически стажъ въ нѣкое търговско предприятие. Следователно, въ най-благоприятния случай, тѣ ще могатъ да станатъ търговци най-рано петъ години следъ завършването на прогимназиалното си образование. Ако ли сжщитѣ постѣпятъ направо да стажуватъ въ което и да било търговско предприятие и въ продължение на три години посещаватъ задължително открититѣ за тѣхъ допълнителни търговски училища, тогава тѣ ще спечелятъ две години. Тѣзи именно две години сж безспорно отъ значение, както за облекчение материалното състояние на родителитѣ на такива младежи, така и за самитѣ тѣхъ, понеже по-рано ще стѣпятъ на краката си.

Второ. Както и да се измѣня програмата на тѣзи училища, съ каквито и нови учебни предмети да се допълня тя, обучението въ тѣхъ все ще си остава теоретично, книжно. Тѣ нѣматъ допиръ съ практиката, както е случая съ практическитѣ промишлени училища, кждето ученицитѣ, наредъ съ теоретическото обучение, иматъ и практически занятия почти презъ половината учебно време на седмицата. Не бива да си затваряме очитѣ предъ факта, че практиката дава едни познания, а тѣзи училища, дори и при най-добрата воля и желание на ржководителитѣ—други. Както се каза вече, училището само не може да създаде стопански деятели — търговци, но търговската практика на заетата въ разнитѣ магазини и контори младежъ, допълнена съ училищното образование, може да създаде добре школувани търговци, комиссионери, търговски представители и пр.

Не тукъ му е мѣстото да се изтъква ползата отъ подобни стопански деятели, броя на които безсѣмнено е незначителенъ. Нито пъкъ има нужда повторно да се подчертава нуждата отъ такива и отъ образованието въобщо, като се има предвидъ нашата действителность. Достатъчно е само да се припомнятъ даденитѣ по-рано цифри за положението на основното и прогимназиално образование у насъ, отъ които се установи, че най-много едната четвъртъ отъ подлежащитѣ на задължително обучение деца получаватъ завършено прогимназиално образование, за да бжде всѣкому ясна картината за духовния животъ на народа ни. Тя става още по-нерадостна отъ факта, че много малкъ процентъ отъ за-

вършилитъ съ успѣхъ прогимназията лица продължаватъ учението си въ по-високи учебни заведения.

И тъй, допълнителнитъ търговски училища ще бждатъ предназначени за постъпилитъ въ разнитъ браншове на търговията младежи отъ двата пола. Тъ ще замѣстятъ отреченитъ отъ живота практически търговски училища, тъй като сж по-пригодни за нашитъ условия. Тъ иматъ това голѣмо преимущество, че щастливо съчетаватъ едновременността на практическата подготовка и школовка на търговскитъ служаци, която тѣ добиватъ въ магазинитъ на господаритъ си, съ разширянето и допълнението на тѣхнитъ теоретични познания въ оная област на търговията, която е обектъ на бъдащата имъ търговска дейность. Подобно на целитъ и задачитъ, които се възлагатъ на допълнителнитъ търговски училища въ другитъ страни, и нашитъ допълнителни търговски училища трѣбва да иматъ двойка задача: образователна и възпитателна. Въ продължение на тригодишния курсъ на обучение тѣ ще трѣбва не само да опрѣснятъ, допълнятъ, разширятъ и задълбочатъ общото и специално образование на постъпилитъ въ тѣхъ младежи и ги подготвятъ за дейни работоспособни и волеви членове на професията имъ, но и да култивиратъ и възпитаватъ у тѣхъ ония лични и граждански добродетели, които да ги направятъ както добри стопански деятели, така и съзнателни граждани, ценящи своитъ права и задължения било къмъ държавата, било къмъ обществото.

Курсътъ на обучението е целесъобразно да бжде тригодишенъ и да съпада съ стажа на ученицитъ-търговски служаци. Всѣка учебна година трѣбва да има отъ 8 до 10 месеци. Числото на седмичнитъ часове се налага да бжде минимумъ 10, тъй като първоначално, по необходимостъ, ще трѣбва да се приповтаря и преминава материята отъ областта на общото, прогимназиалното образование. Ако нуждитъ налагатъ, т. е. ако въ професията сж постъпили търговски служаци съ недостатъчно прогимназиално образование, то къмъ допълнителнитъ търговски училища ще трѣбва да се открие и подготвителна паралелка съ едногодишенъ курсъ, въ който курсиститъ да се подготвятъ за изпитъ за завършено прогимназиално образование. Занятията трѣбва да бждатъ само дневни — два полудни. Досегашната практика на вечерни занятия на допълнителнитъ занаятчийски училища не трѣбва да се въвежда при търговскитъ училища. Дневнитъ занятия трѣбва да се проведатъ още съ откриването на училищата.

Въ продължение на цѣлото учебно време препоръчително е да се преподаватъ следнитъ учебни предмети: български езикъ съ благонравие, търговско смѣтане, търговско знание съ конторни книжа, търговска кореспонденция, книговодство съ образцова контора, стокзнание, учение за продажбитъ и подреждане на витрини, стопанска география, политическа економия, данъчно и митническо дѣло, гражданско учение, хигиена, та дори и краснописъ въ часоветъ по български езикъ. Не ще и дума, че не бива да се забравя и физическото възпитание, като се предвиди седмично поне единъ часъ гимнастика. За конториститъ, търговскитъ служаци при ангросиститъ, транспортнитъ кѣщи, комисонеритъ, търговскитъ представители и др. подобни следва да се предвиди и изучаването на стенография, машинописъ, както и на другъ чуждъ езикъ. Изобщо въ допълнителнитъ търговски училища трѣбва да се изучаватъ

такива учебни предмети, които да дадат на бъдещия търговец необходимо за дейността му закръглено, цялостно и системно образование.

Учебната материя по всички застъпени предмети да бъде нагодена със средния умствен уровень на учениците. Определянето на нейния обем съставлява обект на програмата за всеки учебен предмет.

Откриването на допълнителните търговски училища у нас трябва да става при наличността на поне 30 подлежащи на задължително обучение търговски служаци. Инициативата за това трябва да излиза както от централната държавна и общинска власти, така и от т. и. камари, търговските организации и пр., но винаги съ предварителното разрешение на Министерството на търговията, пром. и труда. Откриването на частни училища да се не допуска. Необходимите средства за издръжката им трябва да се вземат от държава, общини, т. и. камари, търговски организации и пр., сумите от които да отиват въ специално учреден за тази цел фондъ. От този фондъ следва да се посрещат и разходите по строежа на здания за търговски училища.

Обучението въ тѣзи училища трябва да бъде задължително и безплатно. Онѣзи лица, които не завършатъ успѣшно открититѣ въ мѣстожителствата им допълнителни търговски училища, би трябвало да се лишаватъ за известно време отъ правото да започнатъ търговска дейность, макаръ и да иматъ нужния образователенъ цензъ и практически стажъ. Въ такава смисълъ следва да се коригира и наредбата-законъ за уреждане вътрешната търговия, като същевременно се внесатъ и необходимите допълнения въ него, споредъ които да се налагатъ санкции на ония работодатели, които спхватъ своите търговски служаци да посещаватъ училището, или пъкъ не изпълняватъ наредданията на специалния правилникъ за приложението на закона за допълнителното търговско образование.

Непосредственото управление и ръководство на тѣзи училища трябва да се възложи на учреждението или организацията, която е открила училището, като грижата за това се възложи на съответното училищно настоятелство, въ състава на което обязательно да влизатъ повече самостоятелни търговци и представители на съответната т. и. камара и държавната власть. Само по такъвъ начинъ тѣзи училища нѣма да станатъ книжни и се откъснатъ отъ живота. По този именно начинъ ще се подържа и връзката между стопанство, респ. търговско съсловие и училището. Чрезъ него щото ще се интересува за още по-доброто изграждане на предназначения за съсловието му образование. Върховниятъ надзоръ и управление на тѣзи училища ще подлежи, разбира се, на Министерството на търговията, пром. и труда, което, имайки за задача да подпомага правилното развитие на търговията и промишлеността на страната ни и което е въ най-близъкъ контактъ съ стопанските съсловия у насъ, е единствено компетентно да дава и насоките на професионалното образование у насъ, респ. на допълнителното търговско такова и провежда политиката на държавата въ тази областъ.

ВЪТРЕШЕНЪ СТОПАНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

КАКВО ЗАГУБИ БЪЛГАРИЯ ПРЕЗЪ ПОСЛЕДНИТЪ ВОЙНИ

Ето вече изтекоха 20 години от завършването на последната освободителна война, която води България. Жертвите бяха големи, загубите тежки и въпреки това въ свободната държава остана голъма част от българското население, остана непожтнатъ и българският духъ.

И сега, 20 години след последната катастрофа, не е излишно да погледнемъ хладно и разсждливо старата рана и да видимъ какво въ сщностъ изгубихме?

На първо мѣсто изгубихме територии. Но колко и какви? Следнитѣ цифри ще ни покажатъ най-ясно промѣнитѣ, които сж ставали въ площта на Българското царство презъ бурното десетилѣтие отъ 1910 до 1920 година.

Територията на България се е промѣняла както следва:

	Кв. клм.
Преди Балканската война	96.345.5
Следъ Букурещкия миръ:	
Отстъпени на Румъния	7.695.8
Оставатъ:	88.649.7
Придобити българ. земи отъ Турция	23.187.2
Всичко:	111.836.9
Следъ спогодбата съ Турция презъ 1915 година станаха следнитѣ измѣнения:	
Територия на България следъ Букурещкия миръ	111.836.9
Придоб. по течението на р. Марица	2.587.6
Всичко:	114.424.5

Следъ Ньойския договоръ презъ 1919 год. настѣжиха следнитѣ измѣнения въ територията на България:

Територия на България преди намѣсата ѝ въ свѣтовната война	114.424.5
Отстъпени: а) на Югославия:	
Отъ старата територ. на царството	1.545.0
Отъ струмския басейнъ	1.021.3
Всичко отстъпени на Югославия:	2.566.3
б) на Гърция:	8.712.0
А всичко отстъпени:	11.278.3

Или следъ Ньойския договоръ територията на България остава 103.146.17 кв. километри.

Намалението на територията следъ Ньойския договоръ, следователно, възлиза на 9,86%.

Понеже въ настоящия прегледъ насъ ни интересува стопанската страна на въпроса, ний ще се постараемъ да видимъ какво представляватъ въ стопанско отношение отстъпенитѣ области. И тукъ би могло да се направятъ разлики, които отъ народностно гледище сж недопустими. Това е така, защото, ако отъ народностно гледище всички

българи подъ чужда власт сж равни предъ сърцето и предъ дългътъ ни, стопанскиятъ строежъ и географскитѣ условия придаватъ различна материална ценностъ на отдѣлнитѣ територии.

Така, напримѣръ, Тракия представлява една извънредно ценна стопанска областъ съ своя климатъ, разнообразно субтропическо производство и главно съ отличнитѣ си тютюни, които иматъ свѣтовно значение.

За да се види земеделското стопанско значение на Тракия, особено за Гърция, която иначе има неплодородна земя, достатъчно е да се проследятъ долнитѣ данни, извлѣчени отъ годишника на Главната дирекция на статистиката въ Гърция, за производството въ Тракия на земеделски произведения презъ 1938 година.

	Земл. площ дека и	Производство		Стойностъ драхми
		Обо тн	Гр. р.	
Зърн. храни	1.270.822	1.235.364	97	539.979
Суши зеленч.	50.960	42.648		26.472
Индуст раст.	230.992	102.664	41	480.910
Зеленчуци	54.456	478.918	874	57.836
Фуражъ	82.300	2.077.023		125.120
Лозя	21.616	21.750		10.542

Общо производството на земеделски произведения въ Гърция Тракия се изчислява отъ тѣхната Главна дирекция на статистиката къмъ 1936 година на 1.240.889 хиляди драхми, а презъ 1938 година, като се има предвидъ благоприятна реколта и добри цени, това производство сигурно е достигнало до 1.500 милиона драхми или около 1.200 милиона лева.

За България, обаче, значението на Тракия е много по-голѣмо, отколкото за Гърция, защото безъ Бломорския брѣгъ цѣлото родопско население, което въ миналото намираще прехрана въ тракийскитѣ градове като тютюневи работници и въ други занаятия презъ периода на зимата, сега е осждено да бедствува. Освенъ това, развитието на скотовѣдството въ родопския масивъ е напълно въ зависимостъ отъ възможността стадата да преминаватъ презъ зимата къмъ Бломорския брѣгъ, за да презнуватъ при по-благоприятенъ климатъ.

Най-последно, остава неразрешенъ за България и въпроса за излазъ на свободно море, което значи привличане къмъ дедеагачкото

пристанище на около 35 — 40% отъ цѣлия български вносъ и износъ по море, което прави не по-малко отъ 200.000 тона товаръ.

За неизлишно намираме да споменемъ, отъ друга страна, че преди прехвърлянето на Тракия къмъ Гърция бѣ направено преброяване на населението, което даде следнитѣ резултати:

		Население въ Тракия споредъ българ. данни:
Българи християни	_____	146.648
Българи мохамедани	_____	96.405
Всичко българи:		242.053
Турци	_____	170.675
Гърци	_____	58.332

Следъ като управлението на Тракия бѣ иззето отъ България и предадено на Междусъюзнишката комисия, последната предприе презъ м. мартъ 1920 година ново преброяване, при което се знаеше, че Тракия ще стане гръцка и силно се фаворизираше гръцкия елементъ между преброятелитѣ и преброяванитѣ. Въпрѣки това, споредъ официалнитѣ данни на Междусъюзнишката комисия, населението въ Тракия е било следното:

Българи християни	69.154	Гърци	51.706
Българи мохамедани	11.733	Евреи	3.000
Всичко българи	80.527	Арменци	1.969
Турци	73.220	Цигани	1.834

Както се вижда, дори гръцката администрация не можа да отрече, че следъ като Тракия бѣ отнета отъ България и следъ като значителна частъ българи бѣха емигрирали, пакъ доминиращъ елементъ тамъ остава българскиятъ.

Добруджа сжщо така представлява единъ отъ най-ценнитѣ стопански дѣлове на България. Съ Букурещкия договоръ отъ 1913 година отъ България бѣха отстъпени околитѣ Балчикъ, Добричъ, Тутраканъ, Силистра и Куртбунаръ, като само отъ Куртбунарска околия се запазиха 10 села въ Българска територия. При това положение, отстъпенитѣ земи възлизаха на 7.696 квадратни километра, а отстъпеното население — на 300.000 души.

Въ стопанско отношение Добруджа справедливо е известна като житницата на България, защото още преди войнитѣ тя произвеждаше огромни количества жито, съ своитѣ засѣти съ зърнени храни 30.437.000 декара

ниви. Въ Добруджа преди 26 години имаше 81.000 декара лозя, които даваха обилень плодъ, а сега може би даватъ още повече. Тамъ вирѣха и индустриалнитѣ растения, захарното цвекло, фий, фасулъ и т. н. А освенъ това Добруджа бѣше много по-рѣдко населена отъ стара България, поради косто и благосъстоянието на земедѣлцитѣ бѣше по-голѣмо. Така, въ прехвърленитѣ земи гжстотата на населението е 36.4 души на квадратенъ километъръ, докато въ стара България е къмъ 60 души. Освенъ това, ако земедѣлското население се разпредѣли на обработваемата площъ, ще се види, че условията за рентабилна работа тамъ сж били много по-голѣми, отколкото въ стара България. Затова и въ пароднитѣ маси тази наша област е известна подъ името „Златна Добруджа“.

Западнитѣ покрайнини въ стопанско отношение представляватъ едни отъ най-беднитѣ краища на България. Тѣ сж по стопанска структура повече консумативни и пасивни краища, отколкото производителни центрове, поради което и урорена на животъ за тамошното население е свършено низкъкъ. Особено зле въ стопанско отношение се чувствуватъ Босилевградския край, Царибродския и шестдесеттѣ села отъ Кюстендилско, които следъ последната война се прилагодиа къмъ Югославия. Тѣхното положение е подобно на положението на нашитѣ родопчани предъ просторнитѣ и богати равнини на Тракия. Тѣ изнемогватъ материално, защото една граница ги откъсва отъ естественитѣ имъ дебушета за намиране на работа, за доставка на стоки и въобще отъ областитѣ на тѣхната стопанска свързаностъ.

Отъ стопанско гледище, следователно, проблемата за нашитѣ покрайнини подъ чужда власт се проявява въ две отношения. Ние имаме вопиюща нужда отъ тѣхъ: 1) защото безъ тѣхъ сме осуждени на стопанско изтощение и на неуравновесенъ платеженъ балансъ (Тракия и Добруджа), 2) за да помогнемъ на бедствуващото население, което безъ присъединението имъ къмъ отечеството изнемогва (Родопа и западнитѣ покрайнини).

Днешната епоха дава възможности за мирно уреждане на тия важни и жизнени за насъ въпроси. Нека се надѣваме, че разумътъ ще наддѣлѣ надъ egoизма и че веднѣжъ за винаги ще се уредятъ толкова важнитѣ за българския народъ териториални въпроси.

ЗЕМЕДѢЛСКОТО ПРОИЗВОДСТВО ВЪ БЪЛГАРИЯ ПРЕЗЪ 1938 Г.

Фактътъ, че 80% отъ българското население се препитава отъ обработване на земята, показва, колко голѣмо значение има земедѣлието за доходитѣ на населението, за благосъстоянието на най-голѣмата частъ отъ на-

рода и за развитието изобщо на стопанството. Още по-голѣмо е значението на нашето земедѣлко производство за външната търговия. Повече отъ 90% отъ българския износъ има чисто земедѣлски произходъ.

Затова и отклоненията въ производството и въ ценитѣ на земеделскитѣ произведения играятъ решителна роля за стопанското положение на България и на българския народъ. При това, като се има предвидъ, че действително преобладаващия типъ селско стопанство е таково съ около 48 декара земя, и че само около 42 до 45% отъ селския натураленъ доходъ се превръща въ пари, става ясно колко силно влияе реколтата върху популателната сила на населението и върху възможноститѣ за подобрене на селското стопанство.

Реколтата презъ 1938 година се разви подъ влиянието на едно голѣмо засушаване, което започна отъ м. априль и завърши едва презъ м. септемврий 1938 година. Това засушаване се отрази извънредно зле върху нѣкои култури, главно пролѣтницитѣ, но остави незаसेгнато житното производство и това на плодове. Дори нѣщо повече: въ производството на жито България достигна рекордни цифри, каквито не сж отбелязвани отъ 50 години насамъ, т. е. отъ времето, за което се водятъ статистики за земеделското производство. При едно увеличението съ 6.67% на обработваемата площъ съ пшеница въ сравнение съ 1936/1937 година, производството е нарастнало съ 21.69%, достигайки 2,149.674 тона. Като се има предвидъ, че при миналата реколта, която възлизаше на 1,766.569 тона, останаха за износъ презъ 1937 година около 200.000 тона и презъ 1938 год. около 100.000 тона, може да се предвиди, че износнитѣ излишѣци отъ последната реколта въ България ще надвишаватъ 300.000 тона. Тази предпазлива цифра е оправдана поради засилената консумация на вътрешния пазаръ, вследствие увеличената популателна способностъ на населението и нуждата отъ запазяване на страната поради несигурното международно положение. Увеличената реколта на житото указа благотворно влияние върху доходитѣ на земеделскитѣ стопани, които иматъ излишѣци за продажъ, тъй като ценитѣ, по които житото бѣ изкупувано отъ монополния институтъ за житна търговия въ България (Дирекция за закупуване и износъ на зърпени храни), е съ 8% по-висока презъ 1938 год. (3.20 лв. за кгр.) отколкото бѣше презъ 1937 година.

Развитието на производството на зърненитѣ храни е показано въ следната таблица: (вж. 1 табл. на отсрѣщната колона)

Извънредно голѣми сж намаленията въ производството на индустриални растения, особено като се има предвидъ, че засѣтата площъ за всички растения отъ този видъ е била увеличена, съ изключение на едно намаление отъ 7.28% за тютюна.

Така, производството на по-важнитѣ индустриални растения е било следното (табл. 2):

Артикулъ	Производство 1937/1938	Разлика за 1937/1938 год. въ сравнение съ 1936/1937	
		тона	%
Жито . . .	2,149.674	+383.105	+21.69
Царевица	518.332	-340.937	-39.68
Ечмикъ . .	353.914	+ 24.007	+ 7.27
Ръжъ . . .	188.023	- 50.413	-21.14
Смѣсъ . . .	133.590	- 82.117	-38.07
Овесъ . . .	88.591	- 57.924	-39.68

Артикулъ	Производство 1937/1938	Разлика за 1937/1938 год. въ сравнение съ 1936/1937	
		тона	%
Тютюнь . . .	17.153	-18.225	- 51.52
Захарно цвекло	141.404	-67.884	- 32.44
Слънчогледъ .	130.417	-32.936	- 20.16
Рапица . . .	24.990	+22.201	+796.02
Памукъ, семе.	16.203	- 5.509	- 25.37
Памукъ, влакна	7.583	- 2.608	-25.59
Конопъ, влакна	6.691	- 4.716	- 41.34
	3.812	- 789	- 17.15

Твърде важно за износната ни търговия е намалението на производството на тютюнь, който заемаше презъ 1938 г. 42% отъ българския износъ по стойностъ, срещу 32% за 1937 година.

Въ производството на фуражни храни презъ 1937/1938 год. се отбелязва едно сръдно намаление отъ около 20%, като за сѣното намалението възлиза на 9.05%.

Най-унищожителна е била, обаче, сушата по отношение на фасула и на картофитѣ, вследствие на което производството на фасулъ спада съ 74.48% въ сравнение съ миналата година, докато това на картофитѣ се намалява съ 51.07%. Вследствие на дефицитната реколта цената на фасула се покачи съ около 100%, докато тази на картофитѣ се покачи още по-силно.

Слабата реколта, както се очертава отъ горнитѣ цифри, ще укаже своето лошо влияние въ неблагоприятенъ смисълъ върху външната търговия презъ първитѣ месеци на 1939 година върху жизнения уровеньъ на селското население, което трѣбва да докупува храни за издрѣжката си до новата реколта и върху развитието на скотовѣдството,

главно върху оборно отглежданитъ животни, поради слабия добивъ на фуражъ и на зърнени храни.

Въпрѣки това, обаче, резултатитъ отъ реколтата 1937/1938 год. сж по-добри, отколкото се очакваха презъ време на засушаването отъ миналата година и общо за страната

лошата реколта въ зърненитъ храни и въ индустриалнитъ растения се компенсирва съ извънредно изобилна реколта на грозде, плодове и зеленчуци, въ областта на които 1938 год. бѣше такава на максимално производство и износъ.

ВЪНШЕНЪ СТОПАНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СТОПАНСКАТА СТРАНА НА ДНЕСНИТЪ ПОЛИТИЧЕСКИ СМУЩЕНИЯ ВЪ ЕВРОПА

I

Нѣма никакво съмнение, че Европа се намира въ сѣщото напрежение на духоветъ, както презъ 1914 год. Дори единъ отъ полуостровитъ ѝ е отъ три години въ пламъци а една държава, Чехословакия, изчезна преди нѣколко дни. Въ пламъци сж и Далечниятъ изтокъ и Централна Америка. Етиопската експедиция завърши преди около две години, но пълното овладяване и установяване на тази страна като че още не е приключено. Все пакъ свѣтътъ не се е изплашвалъ и не е изтрѣпвалъ предъ ужаситъ на модерната война, както презъ миналата година и както е изплашенъ и изтрѣпналъ презъ текущата година, защото днесъ вече военната треска е заразила голѣмитъ европейски държави. Докато последнитъ бѣха малко настрана, войната въ Китай, въ Испания и другаде изглеждала нѣщо като окървавенъ спортъ. По всичко личи, че не само държавницитъ, но и народитъ добре предчувствуватъ адската изтрѣбителна стихия на една война, въ която биха участвували голѣмитъ европейски сили, чийто военно-индустриаленъ потенциалъ е извънредно много широкъ. Таква сж Англия, Франция, Италия, Германия и Русия. Извънъ Европа има само две държави съ голѣмъ военно-индустриаленъ потенциалъ. Това сж Съединенитъ Щати и Япония, но тѣ сж свързани съ европейската система отъ сили, затова е по-умѣстно да се говори за политическитъ смущения въ Европа, отколкото за политическитъ смущения въ свѣта.

II

Този злободневенъ въпросъ за военно-невралгичнитъ огнища на Европа може да бжде разглежданъ отъ много страни. Може да се говори за една идеологична основа на военното напрежение, може да се говори за национално обединение, може да се говори за империалистично увлѣчение, може да се говори за нападащата или отбранителна стратегия на военнитъ и военнлюбивитъ срѣди, а може да се говори и за стопанскитъ условия и обстоятелства, които подбуждатъ военния динамизъмъ на нѣкои европейски сили. Тѣкмо последниятъ въпросъ ще бжде предметъ на тази статийка.

III

Ако е необходимо още въ самото начало да се обобщатъ главнитъ политико-стопански условия и обстоятелства, които лежатъ въ основата на днешното политическо напрежение, може да се каже, че днесъ политическиятъ, моралниятъ, стопанскиятъ балансъ на свѣта е далечъ по-komplициранъ, отколкото преди 1914 год.

Докато презъ 1914 год. имахме само военни съюзи, днесъ имаме идеологични блокове: Италия, Германия и Япония образуватъ блока на тоталитарнитъ държави, а Англия, Франция и Съединенитъ Щати образуватъ блока на демократическитъ държави. Въ идеологично отношение Русия остава сама за себе си, но въ военно-политическо отношение като че клони да се присъедини къмъ блока на демократическитъ държави.

Второ, днесъ имаме на лице по-голѣми грѣшки и по-голѣмо насилие при териториалнитъ граници на държавитъ, а и принциптъ за националното самоопредѣление на народитъ е по-брутално потхлванъ отколкото преди 1914 год., затова военниятъ динамизъмъ се подхранва и на тази вулканична почва.

Трето, Италия, Германия и Япония сж сравнително по-бедни страни и сж свърхнаселени. Сжщитъ не разполагатъ съ достатъчни количества хранителни продукти и сурови материали, нито пъкъ съ широки пазари за производството си, понеже другитъ демократически държави сж заели и задържатъ за себе си голѣмитъ и богати колониални области. Действително, Италия и Япония бѣха на страната на победителитъ въ свѣтовната война, но спечелиха малко въ сравнение съ това, което спечелиха Англия, Франция, Съединенитъ Щати, Белгия, а дори и нѣкои държави отъ Югоизточна Европа. Англия, Франция, Съединенитъ Щати и Русия сж богати страни, разполагатъ съ достатъчни количества хранителни и сурови материали, иматъ и широки възможности за вътрешенъ пласментъ било въ метрополията, било въ колониитъ. Именно това различно стопанско и народностно състояние на държавитъ отъ двата идеологични блока е една

отъ причинитѣ за военния динамизъмъ на Германия, Италия и Япония. По сѣщество този динамизъмъ се изразява въ една тенденция за териториална експансия, чрезъ която ще се намѣри мѣсто за свѣрхнаселението и ще се осигурятъ хранителни продукти, сурови материали и пазари.

Веднага трѣбва да се отбележи, че България бѣше ударена отъ мирнитѣ договори жестоко, ето защо нашиятъ вътрешенъ идеенъ динамизъмъ е единъ справедливъ ревизионизъмъ и поправяне на наложени неправди. Нашиятъ динамизъмъ, доколкото го имаме, не е еднакъвъ съ динамизма на Италия, Германия и Япония нито по мотиви, нито по сръдства.

Въ края на краищата, политическиятъ събития презъ 1938 г., както и за 1939 г., сж и ще бждатъ подъ влиянието на двѣтѣ тенденции: динамичниятъ напоръ на тоталитарнитѣ държави и отбранителната стратегия на демократичнитѣ страни. Тази мисль се подкрепя и чрезъ нѣкои мѣста изъ речѣта на Хитлеръ предъ Райхстага на 30.I.1939 г. Една маса отъ 80 милиона народъ, иска да каже Хитлеръ, не може да стои неподвижна, когато е неразрешена сждбоносната проблема за едно справедливо разпредѣление на свѣтовнитѣ богатства между всички голѣми народи. Малкитѣ народи сж изправени предъ необходимостта да гравитиратъ къмъ една или къмъ друга отъ европейскитѣ сили.

Преди да се занимаемъ съ по-конкретнитѣ стопански условия и обстоятелства на военния динамизъмъ въ Европа, умѣстно е предварително да се нахвърлятъ още нѣколко думи за общия стопански балансъ на свѣта, гледанъ изцѣло, понеже той опредѣля действителнитѣ възможности за проявленieto на политическия динамизъмъ на свѣта. Ще се задоволимъ само съ най-главнитѣ обстоятелства. Презъ 1914 г. почти всички държави се радваха на добро благосъстояние. Въ банковитѣ институти, както и въ самитѣ частни лица, се бѣха натрупали значителни спестявания, които подържиха да хранятъ хората и следъ обявяването на войната. Държавнитѣ бюджети бѣха уравновесени на базата на леко поносими данѣци. Паритѣ бѣха стабилни.

Днесъ положението е диаметрално различно. Свѣтътъ е, може да се каже, беденъ, особено поради дълбоката стопанска криза, която го задушава, ето вече 10 години. Безработицата е въ широки размѣри. Вмѣсто къмъ спестяванията, днесъ погледътъ и вниманието на хората сж обърнати къмъ задълженията. Задължили сж частнитѣ лица, задължили сж и държавитѣ. Дълговетѣ на Европа, на примѣръ, изразени въ злато сж три пѣти повече отколкото преди голѣмата война. Данѣчното бreme е, сръдно взето, повече отъ³утроено. Митническитѣ тарифи сж повишени до 700% спрямо предвоенното

време. Но не само това. Системата на контингенти и на компенсации спзва още повече размѣната на стоки и разгъването на кредита. Обемътъ на свѣтовната търговия е кржгло 60% по-малкътъ, отколкото презъ 1914 година. Най-после, днесъ паритѣ на всички държави стоятъ върху колеблива почва. Много парични единици вече изчезнаха, а други сж толкова колебливи и съмнителни, че затрудняватъ търговията съ стоки. При това никога златото не е било така силно търсено и никога не е било по-слабо оползотворявано, както днесъ. Преди голѣмата война свободнитѣ капитали се влагаха въ разнovidни индустриални и други производства, поради което сѣществуваше една полезна обща продуктивна хармония, а днесъ държавата ги ангажира (чрезъ данѣци и земи) за въоръжение. Така, на примѣръ, преди 1914 г. Европа е държала подъ знамената кржгло 6 милиона хора, а днесъ—8 милиона. Споредъ последния годишникъ на Обществото на Нородитѣ свѣтътъ е похарчилъ презъ 1938 г. общо 1500 милиарда лева за военни нужди, когато преди 25 години сж харчени кржгло три пѣти по-малко сръдно годишно.

IV

Както се каза, военно-динамичниятъ напѣнъ въ Европа се дава и ще се дава почти изключително отъ страна на Германия и Италия, затова е интересно да си обясни човѣкъ между другото и стопанскитѣ подбуди на тоя динамизъмъ.

Германия бѣше лишена отъ колонии и сж-шевременно бѣше обременена съ тежки репарации. Като се има предвидъ, че тя е индустриална страна и съ ограничени земеделски възможности, става ясно, че трѣбва да внася както сурови материали, тѣй и хранителни продукти и то безъ да има колонии и като плаща репарационнитѣ контрибуции. До края на 1931 год. сж изплатени кржгло 40 милиарда марки, равни на кржгло 1.300 милиарда лева. Тѣзи обстоятелства сж едни отъ главнитѣ причини за германския динамизъмъ. Както знаемъ, миналата година този динамизъмъ се изрази въ завземането на Австрия и на судетскитѣ земи, а следъ това се очерта наклонението му къмъ Дунава, Украйна, Черно море и къмъ колониитѣ. Преди нѣколко дни Чехословашко изпита всичката историческа трагичностъ на удара му. Остава да се наблюдава, дали динамизмътъ на Германия нѣма да се увлѣче и на югъ къмъ Сръдиземно море.

Аншлусътъ на Австрия стана на 11. III. 1938 год. Още преди около десетина години Германия и Австрия бѣха направили опитъ за единъ митнически съюзъ. Другитѣ голѣми сили, особено Италия, се противопоставиха, защото самостоятелна Австрия трѣбваше да служи за преграда на герман

скитъ аспиращи на югъ и изтокъ. Колебливостта на демократичнитѣ държави даде най-после възможностъ за аншлуса. Тръба да се знае, че Германия има между другото и единъ голѣмъ стопански интересъ отъ този аншлусъ. Тя ще получи отъ Австрия голѣми залежи отъ желѣзни руди (кржгло 250 милиона тона запаси), отъ магnezитъ (срѣденъ годишенъ добивъ отъ 400 хиляди тона), отъ медъ, цинкъ, олово и др. Австрия има и едно обширно и богато горско стопанство, отъ което Германия ще се снабдява съ строителенъ материалъ, съ материалъ за целулоза и др., каквито до сега внасяше отъ чужбина. Най-после Австрия има и добре развито скотовъдство, тъй че Германия ще може да получава отъ него масло, сирене и други продукти, и следователно ще намали вноса на тѣзи продукти.

Но не само тѣзи сж стопанскитѣ облиги на Германия отъ Аншлуса. Чрезъ него Германия си създаде командно положение въ търговията на държавитѣ отъ Югоизточна Европа и на Италия. И това е не по-малко важно. Търговската хегемония на Германия проличава отъ следната табличка за процентния ѝ дѣлъ въ търговията на сѣщитѣ държави

Държави	Вносъ на изброенитѣ държави			Износъ на изброенитѣ държави		
	Отъ Германия %	Отъ Австрия %	Общо %	Отъ Германия %	Отъ Австрия %	Общо %
България	57,8	3,4	61,2	43,1	4,0	47,1
Унгария	26,2	18,0	44,2	24,1	16,9	41,0
Югославия	32,4	10,3	42,7	31,7	10,5	42,2
Румжния	28,7	9,3	38,0	20,0	6,9	26,9
Гърция	27,1	2,5	29,6	30,5	1,7	32,2
Чехия	17,0	4,6	21,6	15,3	7,3	22,6

Отъ табличката се вижда, че вносната и износната търговия на държавитѣ отъ Югоизточна Европа е зависима отъ Германия въ решителна степенъ. Особено търговията на България, Унгария и Югославия.

Още по-важно е, че Аншлусътъ огъна и Италия подъ силата на Германия. Както знаемъ, Италия бѣше успѣла да създаде единъ свой блокъ, който се състоеше отъ самата нея, отъ Австрия и отъ Унгария. Този блокъ се уреждаше съ тѣй нареченитѣ „Римски протоколи“ отъ 1934 г. Чрезъ него Италия желаеше да играе роля въ дунавския басейнъ, като се спуща едновременно къмъ Югоизточна Европа и къмъ Полша. Фактически този блокъ имаше и една трета проява: той преграждаше пътя на Германия. Отъ стопанско гледище дунавскитѣ блокъ

предлагаше на Италия задоволителна база за хранителни продукти. И действително той ѝ помогна да изживѣе стопанската си блокада презъ време на войната въ Абисиния. Ето всички тѣзи италиански планове за командна роля въ европейската политика бѣха разрушени чрезъ аншлуса. Независимо отъ това този аншлусъ постави търговията на Италия въ известна зависимостъ отъ Германия: кржгло 24% отъ цѣлния вносъ идва отъ Велика Германия и 23% отъ цѣлния ѝ износъ отива за Велика Германия. Италия се стресна сериозно отъ този застрашителенъ растежъ на стопанската хегемония и експансия на Германия къмъ Италия и къмъ другитѣ държави по Дунава и на Югоизточна Европа, затова по-късно се опита да създаде една обща граница между Унгария и Полша. Къмъ този въпросъ ще се повърнемъ.

Заемането на судетскитѣ земи сжщо имаше своитѣ стопански причини. Преди всичко тѣзи земи сж богатъ източникъ на дървенъ материалъ за строителна, дърводелска, хартиена и пр. индустрии. Тукъ се намиратъ и единъ отъ най-прочутитѣ минерални и почивни курорти, които сж срѣдище на усиленъ международенъ туризъмъ и донасятъ голѣми суми въ чужди дезиви. А значението на судетскитѣ земи като индустриална областъ изпъква чрезъ следнитѣ числа, споредъ преброяването презъ 1930 г.

Индустрии	Отъ цѣлата индустриална територия на Чехословакия се падат на судетскитѣ земи (въ %/%)			
	Индустр. предпр.		Заети лица	
	Въ сѣверитѣ земи	Въ остатѣтѣтѣ гор. на Ч.С.	Въ сѣверитѣ земи	Въ остатѣтѣтѣ гор. на Ч.С.
Метална индустрия . . .	36%	64%	51%	49%
Стѣкларска . . .	21	79	39	61
Текстилна . . .	63	37	63	37
Конфекционъ . . .	53	47	49	51
Кожарска индустрия . . .	22	78	25	75
Хартиена . . .	26	74	29	71
	45	55	37	63

Отъ табличката се вижда, че судетскитѣ земи сж били индустриалниятъ центъръ на Чехословакия. Сега тази индустрия не е вече

Чешка. Но съ това не се изчерпи нито загубата за Чехия, нито печалбата за Германия. Съ отнемането на судетската индустрия Чехословакия се бѣше оформила по-скоро като земеделска страна. Индустрията бѣше достатъчна почти само за вътрешни нужди. Участието на тази индустрия въ износната търговия на Чехословакия шѣше да намалѣе. Това ще рече, че шѣше да се отвори мѣсто за допълнителен германски индустриален износ, чрезъ който да се улесни вноса на хранителни продукти и на сурови материали. И действително, судетската индустрия се е нагодила вече къмъ експортните нужди и условия на Велика Германия.

Дунавската позиция на Германия се засилва извънредно много съ завладяването на Чехия и съ предстоящото завладяване на обявената преди нѣколко дни за самостоятелна Словакия. Унищожаването на една свободна държава отъ чужда националност показва между другото, че стопанско-политическата експансия на Германия е по-силна отколкото до вчера подържания отъ нея принципъ за самоопредѣление на народитѣ. Стопанскитѣ изгоди на Германия отъ покоряването на Чехия се заключаватъ въ това, че ще засили индустриалния си потенциал, както показва табличката при разбора на судетскитѣ земи. Както знаемъ, въ Чехия се намиратъ голѣми стъкларски, порцеланови, газови, електрически и други инсталации. Тука се намиратъ и едни отъ най-голѣмитѣ свѣтовни оръжейни заводи. Чехия въоръжаваше Румжния, Югославия и много други държави. Сега това въоръжение попада подъ германски контролъ. Стопанскитѣ области за Германия отъ предстоящото покоряване на Словакия сж още по-голѣми. Словакия е земеделска страна и то съ добре развито земедѣлие. Отъ него Германия ще попълни поне частъ отъ нуждитѣ си. Това ще рече, че нейниятъ търговски и платеженъ баланс ще изпита известно облекчение. Остава да се наблюдава, дали това обстоятелство нѣма да се отрази върху германскитѣ закупки на земеделски произведения отъ балканскитѣ страни.

Германия придобива и други стопански области отъ завладяването на Чехия и Словакия. Много отъ тѣзи области сж отъ сжщото естество, каквито бѣха изложени при разглеждането на аншлуса. Това сж: първо, търговската хегемония на Германия надъ югоизточнитѣ и другитѣ държави се засилва съ размѣра на търговията на досегашната Чехословакия; второ, златнитѣ и девизни резерви на Чехословашката народна банка ще послужатъ на марката, курсътъ на която е вече застрашително падналъ. Единъ другъ трети видъ области би придобила Германия чрезъ размѣната на чешкитѣ крони срещу

марки. А ако тази размѣна не стане по действителния борсовъ курсъ на марката, чехитѣ и словацитѣ биха загубили една значителна частъ отъ имуществото си. Четвъртиятъ видъ области ще се състоятъ въ това, че чехитѣ и словацитѣ ще поематъ върху себе си размѣритѣ на тежкото данъчно бремене, което за сега се упражнява въ Германия.

Заемаването на Словакия прави по-голѣмата частъ на Дунава германска рѣка. По тази причина трѣбва да се очакватъ и известни промѣни въ търговско-транспортнитѣ условия. Изглежда, че тъкмо това обстоятелство смущава духоветѣ въ Полша. Както е известно, Полша слизаше на Дунава по желѣзния пѣтъ Львовъ — Комарно, който минаваше презъ Словакия. Сега и това водно дебуше на Полша попада въ германска власт, както е другото ѝ дебуше при Данцигъ.

До този моментъ все още остава неизяснено положение на Рутения, макаръ че унгарскитѣ войски сж ѝ почти завзели. До сега Германия не отстъпваше предъ исканията на Полша и Унгария да иматъ обща граница, като засматъ Рутения. Причината лежеше въ осезателно проявения интересъ на Германия къмъ Украйна. Ако Германия отстъпи Рутения на Унгария, то значи, че ще настѣпятъ известни промѣни въ целитѣ и методитѣ на германския динамизъмъ. Дали той ще продължи на изтокъ къмъ Украйна, дали ще отиде къмъ Мемелъ, или ще се отпрати къмъ адриатическия брѣгъ, бждащето ще покаже. А възможно е Германия да отстъпи Рутения на Унгария, за да успокои Полша, че украинскитѣ въпросъ не сжществуватъ повече. Когато Германия заемаше судетскитѣ земи, Чембърлейнъ е изказалъ загрижеността си предъ Хитлеръ въ писмото си отъ 26. IX. 1938 г., че „националната и стопанска независимостъ на Чехословашко автоматически ще изчезнатъ“. На 27. IX. 1938 Хитлеръ отговорилъ, че „не може да става и въпросъ за изчезването на чешката стопанска и политическа независимостъ“ (Бюлетинъ на Гл. дирекция на държавнитѣ дѣлгове, 1—25 септември 1938 год.).

Въ всѣки случай, поведението на Германия спрямо Рутения бѣше ясно: първо, Рутения би станала центъръ на идеята за свободна Украйна, като се стигне до едно обединение на крѣгло 700 хиляди украинци въ Чехия, крѣгло 7 милиона украинци въ Полша и крѣгло 30 милиона украинци въ Съветска Русия. Така създадената украинска държава би била подъ политическото господство на Германия и би била източникъ на всички хранителни и сурови материали, необходими за Германия. Второ, чрезъ една Рутения, Германия ще има една обща граница съ Румжния отъ около 250 км. — достатъчни за прѣко сношение съ последната, като източ-

никъ на хранителни и сурови материали, особено петролъ и достатъчни да се упражнява необходимия политически натискъ за господство и надъ Черно море.

Да се повърнемъ къмъ Украйна. Стопанскитѣ области за Германия отъ Украйна подъ германска опека биха били голѣми. Тѣ се виждатъ отъ следната табличка, която изброява най-важнитѣ украински произведения, отговарящи също тъй на най-важнитѣ нужди на Германия

Произведения	Вносъ на Германия	Производ. въ Украйна
1. Пшеница — хил. тона	350	756
2. Конопъ: влакно	—	37
семе	—	39
3. Ленъ: влакно	—	40
семе	—	86
4. Тютюнъ	85	—
5. Желъзни рудн	15.000	19.600
6. Минерално масло	3.500	30.000

По-важното е, че съ сумата на тѣзи произведения ще се намали стопанската мощъ и независимостъ на Русия, а още по-важното е, че чрезъ Украйна Германия ще стане първокласна черноморска сила.

Най-после Германия проявява интересъ и къмъ Унгария заради зърненитѣ ѝ храни, къмъ Румжния, заради земното ѝ масло и дериватитѣ му, къмъ Югославия, заради голѣмитѣ ѝ залежи отъ желъзо, медъ, хромъ, цинкъ и др. и къмъ България, заради тютюнитѣ и овоциата ни. Тѣзи страни сж за Германия нѣщо като прицелна точка за стопанска сфера на влияние. Изглежда, обаче, че Франция и Англия не желаятъ да се дезинтересиратъ отъ Югоизточна Европа и особено отъ съдбата на Черно море и Дарданелитѣ. Тѣ правятъ всичко възможно да засилятъ търговията си съ държавитѣ на Югоизточна Европа, да увеличатъ капиталовитѣ си инвестиции, а съ това да засилятъ и влиянието си. Подписаха се търговски договори и спогодби. Докжде ще стигне това стопанско съревнование, което има и политическа подкладка, ще покаже недалечното бъдеще.

На всѣки случай Германия става вече господстващата сила надъ дунавския басейнъ и по всичко личи, че бърза да да използва това си положение. Днесъ Германия строи два канала, които ще свързватъ Северно море съ Дунава — Черно море. Единиятъ е Рейнъ — Дунавъ, а другиятъ — Одеръ — Дунавъ. Последниятъ ще върви отъ Дунава по течението на Морава презъ Словакия. Освенъ това Германия строи и

две аутостради (бетонирани шосета за тежъкъ превозъ). Едната отъ Бреслау за Виена, а другата е отъ Дрезденъ — Прага — Хустъ (Рутения) за Румжния. Германия бърза съ тѣзи водни и сухоземни пѣтища, защото по тѣхъ ще се движи нейната експансия къмъ Дунава, къмъ Черно море и отъ тамъ къмъ Дарданелитѣ и Багдатъ. Това е то традиционния ѝ Drang nach Osten.

Въ всѣки случай Югоизточна Европа си остава най-сериозното невралгично мѣсто за европейския миръ.

Да минемъ и къмъ втората динамична сила въ Европа. Както казахме, римскитѣ протоколи отъ 1934 год. се събориха. Наистина, тѣ бѣха успѣли да създадатъ единъ стопански (а също и политически) блокъ между Италия, Австрия и Унгария. Къмъ него клоунѣше и Полша. Този блокъ не беше ползень за Германия, защото и преграждаше пѣтя къмъ югоизтокъ. Съ аншлуса на Австрия и Чехия Германия разруши както този италиански дунавски блокъ, тъй и Малкото съглашение. Италия не можа да реагира и се задоволи съ едно внушение. че трѣбва да обърне погледитѣ си къмъ Срѣдиземно море и къмъ африканскитѣ си колонии. Същото внушение ѝ се направи и навремето, когато бѣше осуетена общата граница между Унгария и Полша.

Тѣзи две държави желяеха обща граница, като засематъ Рутения (за смѣтка на Чехословакия) по следнитѣ причини: 1) да разширятъ територнитѣ си, още повече че въ миналото тѣзи земи не сж се числили къмъ територнитѣ на Чехословакия; 2) да откъснатъ Румжния отъ Чехословакия, а това бѣха най-заинтересуванитѣ страни за сжществуването на фланкиращото ги Малко съглашение и 3) по внушение на Италия, за да се пресѣче пѣтя на Германия за разширение на изтокъ. Въ случая Италия желяеше да запази известно равновесие на силитѣ, за да не бжде изпреварвана. И тука, обаче, тя не успѣ, колкото и да упражни влиянието си на Виенската срѣща, затова още по-силно обърна вниманието си къмъ Срѣдиземноморието. Така се оформи втората невралгична точка на Европа — Срѣдиземноморската проблема.

Италия обърна вниманието си къмъ Срѣдиземно море и къмъ африканскитѣ земи по нѣколко причини: 1) за за вжтрешенъ и външенъ престижъ; 2) да земе по-близки земи, за да колонизира частъ отъ свръхнаселението си; 3) да си създаде източникъ на хранителни и индустриални материали и 4) да пресѣче Срѣдиземно море. Ако Италия земе Тунисъ и го укрѣпи, както си укрѣпени срещуположнитѣ брѣгове на Сицилия, западното Срѣдиземно море ще бжде прекъснато отъ източното, защото разстоянието между Сицилия и Тунисъ е много кжсо. По

този начинъ сношението на Италия съ африканскитъ ѝ колонии ще бжде осигурено, експлоатацията на сѣщитъ ще става както въ мирно тѣй и въ военно време, а транспортитъ на конкурентнитъ държави, каквито сж Англия и Франция, ще бждатъ поставени подъ заплахата и властѣта на италианскитъ крепостни орждия.

Съ това, обаче, италианската задача не е завършена. Трѣбва да се придобие властъ и надъ Суецъ и да се обезпечи ж. п. транспортъ Джибути—Адисъ-Абеба. Суецкиятъ каналъ е едно френско-английско предприятие, което се управлява отъ единъ административенъ съветъ, въ който взематъ участие 19 французи, 10 англичани, 2 египтяни и 1 холандецъ. Италия претендира да ѝ дадатъ равни права въ управленнето на Суецъ, понеже параходниятъ ѝ трафикъ презъ него е вече голѣмъ, особено следъ завладяването на Етиопия.

Движеннето на параходния трафикъ презъ Суецкия каналъ се вижда отъ следната табличка:

Трафикъ по години	Англия	Германия %	Холандия %	Франция %	Италиа %	Други %	Всичко %
1932	55,6	8,5	8,3	7,2	5,7	14,5	100
1935	48,0	8,2	7,1	5,4	18,5	12,8	100
1938 (9 мес.)	50,2	9,1	8,6	5,1	13,4	13,6	100

Италианскиятъ трафикъ идва следъ английския, но французитъ, които държатъ повече отъ половината акции, не се съгласяватъ да дадатъ мѣсто на Италия въ административния съветъ, понеже сѣщата нито е вложила капитали, нито е носила нѣкакви рискове. Освенъ това компанията не е използвала, нѣмало и да използва положението си, нито да затваря канала (както не го е затворила презъ време на итало-абисинската война), нито да увеличава такситъ; напротивъ отъ 1919 год. до сега такситъ за преплуване на канала сж били паднали съ около 40%.

Италия претендира и за френското сомалийско пристанище Джибути, понеже това пристанище е най-удобното дебуше на Абисиния.

Това сж тѣ италианскитъ аспирации, които се въртятъ около идеята да направятъ отъ Сръдиземно море едно вътрешно италианско езеро.

Англия и Франция държатъ за господството си въ Сръдиземно море и надъ Суецкия каналъ, понеже така тѣ иматъ прѣкъс достѣпъ до колонитъ си въ Африка и Азия.

Ако пѣтя между Франция и Англия бжде прекъснатъ (чрезъ Балеарскитъ острови), тогава самозадоволяването на Франция съ хранителни произведения ще бжде разрушено. Ще бжде осуетенъ и транспортътъ на войници за защита на източнитъ ѝ граници. Ако пѣтя между Англия и Суецъ бжде прекъснатъ, тогава населението на тази свѣтловна империя ще бжде обречено на голѣми лишения.

Испания е друга прицелна точка на европейския воененъ динамизъмъ. Тази страна е богата съ разнообразни минни залежи, но особено богата сж пиритнитъ, желѣзнитъ, оловнитъ, цинковитъ и др. руди. Тѣкмо отъ таква руди иматъ нужда Италия и Германия. Покрай другитъ си политически и военносратегически смѣтки (да узаятъ английското и французкото господство на Гибралтаръ и изобщо на западно Сръдиземно море) Италия и Германия иматъ и голѣми стопански ползи отъ Испания. Но сръщата съ английскитъ и френскитъ интереси тука не е помалко сериозна, отколкото на Сръдиземно море. Английски капитали държатъ най-голѣмитъ пиритни мини Rinto, Gharis и др. Френскитъ капитали държатъ голѣмитъ мини Ryrtes de Huelva, Andaluzas des Mines, Asturienne des Mines, Potosas Ibertaas и др. Изобщо френскитъ капитали контролиратъ 50% отъ испанскитъ осигурителни дружества отъ испанскитъ желѣзници, индустриалното производство на експлозиви, електрическитъ юзини и др.

Нѣколко думи и за нашитъ работи. Ний сме най-онеправданата страна по мирнитъ договори. Нашата сѣдба е най-трагична. Свѣтътъ трѣбва да знае, че освенъ голѣмитъ реституции въ натура, освенъ тежкитъ за нашия грѣбъ репарационни и други контрибуции, отъ насъ се откъснаха територии, които сж крайно необходими за цѣлостѣта на нашето народно стопанство.

Добруджа е сравнително по-рѣдко населена земя, поради което ще ни даде излишъкъ за износъ на зърнени храни, варива, индустриални растения и животински продукти, чрезъ които ще получимъ капитали, необходими за погасяване на дълговетъ ни и за подобряване на производството и продоволствието ни.

Тракия ще ни даде тютюни и маслодаини и влакнодаини растения, необходими за износъ и за нашата индустрия. Тя е и естествено зивомище на стадата, поради което би дала импулсъ на овцевѣдството ни.

Западнитъ покрайнини ще ни дадатъ моралното спокойствие на поправени грѣшки, извършени навремето срещу нашия народъ.

Проф. Ст. Чолаковъ.

СВЪТОВНОТО СТОПАНСТВО ВЪ КРАЯ НА 1938 ГОДИНА

Както е известно, въ края на 1937 год. се бѣше очертала твърде ясно една криза въ развитието на свѣтовното стопанство, която предизвика значителна уплаха у всички, които сж песимистично настроени и обичатъ да виждатъ въ всѣка нова спънка и всѣко ново задържане на конюнктурата признаци на една повтаряща се голѣма криза, като тази отъ 1929/1934 година.

Признациътъ, по които се сѣди за движението на свѣтовната конюнктура и въобще за конюнктуритъ, сж: цени, производство, търговия, цени на книжа и безработица. Всички останали признаци иматъ повече или по-малко второстепенно значение, или пъкъ биватъ установявани твърде късно, за да може да служатъ за практически преценки на положението.

Ето защо, въ желанието ни да установимъ, доколкуто това е възможно, главнитъ тенденции въ развитието на свѣтовната конюнктура презъ 1938 година, ние сме принудени да прибѣгнемъ до публикациитъ на Обществото на народитъ (Bulletin mensuel de statistique, janvier 1939), както и до нѣкои мѣродавни специални издания, които иматъ за целъ да даватъ преценки на конюнктурата, между които стоятъ на първо мѣсто изданията на Вагемановия институтъ въ Берлинъ и тия на Лондонската и Кембриджска служба (Докладъ № 76 за текущитъ стопански условия) и др.

Споредъ даннитъ на Обществото на народитъ индекситъ за развитието на главнитъ фактори на конюнктурата сж били следнитъ:

	Години			1938 г.		
	1929	1932	1933	септ.	октом.	
Свѣтвно производство (1929=100)	100	63.8	103.5	93.7	—	
Индексъ на ценитъ (1929=100)	100	40.5	78.6	59.8	59.9	
Безработни (милиони) въ	Германия	1,89	5,58	0,91	0,16	01,6
	Англия	1,26	2,83	1,48	1,81	—
	Съед. Щати	1,13	13,77	7,04	9,90	—
Стойностъ на свѣтовната търговия въ злато (1929=100)	100	39,1	46,3	39,0	41,3	
Курсове на ценнитъ книжа (1929=100)	100	45.6	80,2	68,4	—	

Както се вижда отъ горната таблица, презъ м. септември 1938 год. въ сравнение съ 1937 год. сж спаднали производството, ценитъ, търговията и курсоветъ на ценнитъ книжа, а сж се увеличили безработнитъ въ Англия и Съединенитъ Щати срещу липсата на безработица въ Германия. Презъ м. октомври се забелязва известно подобрене въ международната търговия и въ ценитъ, като сжщевременно се е увеличило и производството въ отдѣлнитъ мѣродавни страни, поради въоръженията.

Характерното, което може да се забележи въ развитието на конюнктурата въ свѣта презъ 1938 год., е сжществуването на чисто вътрешна конюнктура въ Германия и Русия, на една по обща международна конюнктура, която засяга Англия, нейнитъ доминиони, стерлинговия блокъ и Съединенитъ Щати, а сжщевременно на една ясно подчертана раздвоеностъ въ конюнктурата за всѣка една отъ голѣмитъ индустриални държави.

Тази раздвоеностъ се изразява въ едно значително, дори хипертрофирано производство на въоръжителни материали и на стоки, необходими за по-дълготрайно водене на война, а отъ друга страна отпадане на конюнктурата въ производството на стоки, които обслужватъ нормалния мирновремененъ животъ на цивилното население.

Ако проследимъ въ най-общи черти развитието на конюнктурата въ най-важнитъ страни на свѣта, ще добиемъ за тѣхъ следната представа:

Германия

Както и другъ пътъ е било изтъквано, Германия се развива повече подъ влиянието на вътрешната си, дирижирана, конюнктура, отколкото подъ влиянието на свѣтовната. Затова и презъ 1938 год. България, която е въ най-силни външно-търговски връзки съ Германия, не почувствува почти никакъ кризата, която настѣпи въ свѣтовното стопанство. Но колкото и да е вътрешна конюнктурата въ Германия, тя все пакъ е здраво свързана посредствомъ вноса на сурови материали и на храни съ свѣтовното стопанство. Търговскиятъ балансъ на Райха презъ 1938 год. завърши съ пасивъ отъ 432 милиона райхсмарки, докато презъ 1937 год. той завърши съ активъ отъ 552 милиона марки. Това застави германското правителство да вземе колкото се може по-ефикасно мѣрки, за да увеличи износа си въ края на 1938 год.

Въпрѣки отслабването на външната търговия на Германия презъ 1938 година, обаче, нейната вътрешна конюнктура не почувствува силно последицитъ отъ това отслабване.

Така, например, индустриалното производство през 1938 год. се е дори увеличило съ около 5% въ сравнение съ 1937 година. Общата стойност на националното производство за 1938 год. се оценява на сколо 85—90 милиарда райхсмарки срещу 77.5 милиарда за 1937 година. При това на индустрията се падатъ отъ общото национално производство 70 милиарда срещу 60 за 1937 година.

Не може да се каже, сжщо така, че Германия се намира предъ края на развоя на своята вътрешна конюнктура. Така, например, строителната индустрия, която през 1938 год. има 40% по-голямъ капацитетъ, отколкото през 1939 год., е получила през 1938 г. поржчки за 80 милиарда райхсмарки, докато досегашниятъ ѝ капацитетъ е 12 милиарда РМ, или още отъ сега за нея е осигурена една благоприятна конюнктура въ продължение на повече отъ две и половина години.

Производството на сръдства за производство е нарастнало съ 10% въ сравнение съ 1937 год., а е три и половина пжти по-голямо отколкото през 1932 год. и съ 40% по-голямо отъ това през 1929 година.

Мѣстното производство на сурови материали сжщо така се е увеличило съ 13% въ сравнение съ 1937 год., но въпрѣки това не може да задоволи нуждитъ на страната. Безработицата, сжщо така, както това е общоизвестно, почти не сжществува въ Германия, дори вносить на работна ржка, предимно отъ Италия (която работна ржка се отправя къмъ земедѣлието, за да освободи отъ тамъ други хора, които сж повече нуждни за индустрията), през 1938 год. бѣше широко практикуванъ. Само отъ Италия през 1938 год. сж отишли работници въ Германия на брой около 130.000 души, а през 1939 год. се очаква този брой да се покачи на около 300.000.

Националниятъ доходъ на Германия сжщо така расте бързо. Срещу 46.6 милиарда марки за 1933 год. той се покачва на 62.2 милиарда за 1936 год., на 68.5 за 1937 год., а се оценява, че ще достигне до 71 милиарда през 1938 година.

Англия

Въ Англия, която е типична страна, въ която най-трудно би могло да се проведе вътрешна конюнктурна политика отъ типа на тази въ Германия, защото тя е колониална страна, която не може да въвежда мѣрки въ ущърбъ на партньоритъ си въ търговията, за да укрепва конюнктурата само въ метрополията, през 1938 год. се отбелязва едно доста значително отслабване на работитъ въ началото на годината, което бѣше поправено до известна степенъ въ края на сжщата,

поради невѣроятно голѣмитъ въоржжителни поржчки на правителството.

Въпрѣки общото спиране на упадѣка през второто полугодие на 1938 год., все пакъ въ Англия продължава да отслабва производството на строителната индустрия, на частнитъ автомобили, на търговски параходи, на машини и на електротехническата индустрия.

Тамъ, следователно, най-пълно и най-ярко се очертаватъ двата конюнктурни кръга — на упадѣкъ въ производството и търговията съ консумативни и мирновременни блага и на увеличението на тия, които служатъ за въоръжаване.

Наистина, споредъ конюнктурната теория развитието въ голѣмъ мащабъ на единъ браншъ отъ народното стопанство, който е така силно застѣпенъ, както е въ Англия този на военнитъ и флотски индустрии, не може да не даде благоприятнитъ си отражения и въ другитъ стопански браншове. Затова и прогнозитъ за бждещето развитие на конюнктурата въ Англия сж оптимистични. За по-добритъ изгледи допринеса и спадането на лирата стерлингъ съ 7% въ сравнение съ 1937 година, което се очаква да повиши конкурентоспособността на Англия на чуждитъ пазари.

Съединенитъ Щати.

Особено интересно е развитието на конюнктурата през 1938 г. въ Съединенитъ Щати. Тамъ въ края на 1937 год. свиването на стопанския животъ бѣше много по-значително, отколкото въ Европа. Това доведе до нарастване на безработнитъ и създаде голѣми страхове отъ повтарянето на кризата отъ 1929 год. Това налагаше да се увеличи производството, а за да се увеличи производството, трѣбваше това производство и да се разпродаде отъ производителитъ. Въ това отношение решителна роля е изиграла така наречената Federal Surplus Commodities Corporation, чиято задача е да освобождава пазаря отъ излишѣцитъ, които предизвикватъ спадане на ценитъ. Намѣсата на този голѣмъ факторъ е била толкова по-необходима, тъй като единъ отъ голѣмитъ консуматори на пазаря — земедѣлското население — е останало през годината съ намалени доходи, въ сравнение съ 1937 год. (земедѣлскиятъ доходъ през 1937 год. въ Съединенитъ Щати се изчислява на 8.6 милиарда долара, а този през 1938 год. — на 7.5 милиарди или съ повече отъ 15%).

Въ Съединенитъ Щати, следователно, подобно на Германия, имаме единъ ржководенъ факторъ, който стои извънъ народнитъ маси и тѣхнитъ потрѣбности и платежни възможности, който именно факторъ е поправилъ и повишилъ конюнктурата през втората половина на 1938 година.

Правителството е, което задействува при появяването на признаците за отпадане на конюнктурата и което напуста политиката на бюджетното равновесие, започвайки голъми обществени работи и разходи, въпреки намалването на редовните държавни приходи. Бюджетният дефицит през 1938/39 година, поради това, е възлълъзъл на 4.1 милиарда долара, срещу 1.5 милиарда за 1937 г.

За разлика от Германия, обаче, подобрието на конюнктурата въ Съединенитъ Щати, което се постига по пътя на увеличаването на бюджетнитъ разходи, нъма този траенъ характер, какъвто има германското, защото стопанството се оставя свободно и недирижирано да погълне увеличениитъ разходи и даде своята естествена благоприятна реакция на тѣхъ, безъ, обаче, да му се осигурятъ за дълъгъ срокъ увеличени производствени и доходни възможности, което, впрочемъ, е и невъзможно при либералното стопанство.

З а к л ю ч е н и е и и з г л е д и .

Както се вижда отъ изнесеното по-горе, конюнктурното положение на свѣтовното стопанство не е по-лошо въ края на 1938 г., отколкото бѣше въ края на 1937 година. Причината за задържането на положението, както се каза, е треската за въоръжаване,

която подхранва и останалитъ стопански клонове на националнитъ стопанства. Поради това депресията, която започна отъ края на 1937 год. въ консумативнитъ и мирновременни производствени клонове, отслаби тенденцията си къмъ упадъкъ, въ замѣна на което военно-производствениитъ клонове показватъ силна тенденция на възходъ.

Едновременно съ това задържане и дори подобрене на индустриалната конюнктура, обаче, се примѣсва и едно силно влошаване на конюнктурата, засягащо земеделското производство. По отношение на пшеницата е достигната и задмината най-дълбоката криза отъ 1932/1933 год., а това е единъ факторъ, който може да въздействува за едно още по-голѣмо задълбочаване на стопанската криза, която се прояви относително слабо презъ 1938 година.

Непосрѣдственото бждеше, обаче, т. е. 1939 год., не крие въ себе си стопански опасности отъ разразяването на голѣма криза. Напротивъ, ако продължи всеобщата подготовка на война, безъ войната да избухне, може да се очаква значително по-благоприятна конюнктура, отколкото имахме презъ 1938 г.

Ако . . . , но нали сега политическитъ фактори доминиратъ надъ стопанскитъ и нали въоръженията не се рентиратъ безъ воеване!

П.

ПРЕОЦЕНКИ, ПРЕОЦЕНКИ

Монетната политика на всички държави показва презъ последнитъ десетъ години такива промѣни и скокове, каквито може би не сж били отбелязвани въ никоя друга стопанска областъ.

Въ нѣкои случаи дори отклоненията отъ старитъ правила сж толкова голѣми, че може да става въпросъ не за еволюция, а за революция въ техниката на управляването на този най-деликатенъ и най-важенъ инструментъ на цѣлостната стопанска политика.

Никое друго действие на една държавна властъ не може да засегне толкова силно стопанската дейностъ, колкото може да направи това монетната политика, защото тя промѣня ценитъ на стокитъ, а отъ тукъ и условията за производство и търговия съ всички стоки и въ всички стопански браншове.

Независимо отъ многобройнитъ и при това твърде тежки чисто стопански последици, засягащи производството, размѣната, доходитъ, капиталитъ и жизнения уровень на народитъ, отъ всѣка една обезценка на национална монета произлиза по една счетоводна печалба за емисионния институтъ отъ преоценката на златната наличностъ на института по една нова и по-висока цена, обикновено равняваща се на процента на обезцението на монетата.

Въ настоящия преглсдъ ние ще се постарасмъ да проследимъ целитъ, къмъ които е била отправяна тази счетоводна печалба и резултатитъ отъ преоценкитъ.

Първата обезценка въ голѣмъ мащабъ на национална монета, бѣше тази, направена отъ Английската банка на 21 септември 1931 год. Но тогава тази банка не прецени златната си наличностъ, а я остави да фигурира въ баланситъ на банката по цена отъ 85 шилинга за унция, т. е. по сжщата цена, която е била опредѣлена въ 1816 год., или преди 123 год. Преоценката на английското злато по пазарния му курсъ стана едва преди единъ месецъ, покачвайки се на 148.5 шилинга за унция чисто злато.

Първата голѣма преоценка, следователно, остава тази на американското злато, което бѣ преоценено на 1 февруарий 1934 год. съ 59.06 въ повече, достигайки 6.822 милиона долара срещу 4.029 милиона долара на предния день, или доставяйки на държавата една счетоводна печалба отъ 2.8 милиарда долара. Тази печалба бѣше използвана отъ правителството на Съединенитъ Щати за създаването на американския „университеленъ фондъ“, чисто предназначение пѣкъ бѣше да пази стабилността на долара при новия му курсъ.

Втората голѣма обезценка, свързана съ преоценяване на златото, бѣше тази на Бел-

гия, която бѣше принудена да последва Съединенитѣ Щати въ това отношение. На 4 априль 1935 година Белгийската народна банка даде първия си балансъ съ преоценена златна наличност и показа една счетоводна печалба отъ около 3.5 милиарда белгийски франка по днешния имъ паритетъ. Тази огромна сума бѣ използвана за създаванетоъ сѣщо така на единъ фондъ за „нивелиране на монетния курсъ“, като фондътъ се управлява отъ Белгийската народна банка.

Презъ м. септемврий 1935 год. и Швейцария прецени златната си наличностъ поради девалвацията на мѣстната валута, като оцени златнитѣ си резерви съ 35% по-високо. Получената печалба отъ около 500 милиона шв. франка бѣше използвана сѣщо така за създаванетоъ на единъ фондъ при Народната банка за „поддържане стабилността на валутата“.

Най-изобилствуваща съ преоценителни опити е политиката на Франция, която вече на нѣколко пѣти върши тази операция. Първата преценка на златната наличностъ на френската банка се извърши на 1 октомврий 1936 год. Тя донесе печалба отъ крѣгло 17 милиарда фр. франка, отъ които 10 милиарда бѣха използвани за създаванетоъ на „стабилизационенъ фондъ“, а 7 милиарда — за изплащане на временнитѣ дългове на държавното съкровище къмъ Френската банка. Втората преценка бѣше извършена на 23 юлий 1937 год. и даде една печалба отъ почти 7 милиарда фр. франка, която бѣше използвана за покриване на задължения на съкровището къмъ Френската банка. Третата обезценка на фр. франкъ, най-после, се извърши на 17 ноемврий 1938 год., като донесе на Френската банка една печалба отъ преоценката, възлизаща на 31 милиарда франка, която се упстрѣби сѣщо така за изплащане на дефицититѣ на държавния бюджетъ, които до този моментъ бѣха покривани съ временни аванси отъ емисионния институтъ.

На свой редъ и Италия предприе девалвация на валутата си презъ м. октомврий 1936 год., като понижи курса на лиретата съ 41%, реализирайки по този начинъ една печалба отъ около 1.5 милиарда лирети, употребленето на които е неизвестно.

Япония прецени своята валута въ края на 1937 год., като сѣщевременно валоризира и златото си, отъ което получи една счетоводна печалба отъ 750 милиона йени. Отъ тѣхъ 300 милиона бѣха оставени за образуванетоъ на уравнителенъ валутенъ фондъ, известна частъ бѣше използвана за разработване на мѣстнитѣ златни мини, а остатъкътъ отиде за въоръжение.

Но вълната на преоценките не спира до тукъ. Дори нѣщо повече, презъ последнитѣ месеци тя раздвижва и близкитѣ намъ по

структура, пѣкъ и по географско разположение държави. Така напримѣръ презъ м. януарий 1939 год. Унгарската народна банка прецени златото си съ 50% по-високо, като отъ това получи една брутна печалба отъ 66 милиона пенгво. Но въ замѣна на това порастнаха задълженията на банката, сключени при златна клауза къмъ Банката за международни уреждания въ Базелъ, поради което чистата печалба остава 36.5 милиона пенгво. Споредъ „Пестеръ Лойдъ“, тази чиста печалба е била отнесена въ „другитѣ активи“ на Банката, за да служи като втора защителна линия при запазванетоъ стабилността на унгарската монета на чуждитѣ пазари.

Предстояща е въ най-близко време преоценката и на златото на Югославската народна банка, която ще получи отъ това една печалба отъ 1.150 милиона динара, която печалба ще бѣде отнесена въ полза на държавата.

Румжния отъ своя страна вече повиши цената, по която Румжиската народна банка купува златото — отъ 153.333 лей на 220.000 лей, поради което златнитѣ наличности на Банката ще покажатъ при предстоящото имъ преоценяване една печалба отъ 7.821 милиона лей, или 43% повече отъ сегашната имъ стойностъ по баланса.

Едновременно съ това се съобщава, че Естонската народна банка ще прецени златлата си наличностъ, като печалбата отъ 1 милиардъ естонски крони ще бѣде употребена за поддържане равновесието на държавния бюджетъ.

Най-сетне и Бразилия реши презъ м. януарий т. г. да не признава златната клауза за задълженията, при които тя е била уговорена, а това е първата стѣпка къмъ преоценката на златото.

Такава е картината на многобройнитѣ обезценки на монетитѣ и преоценки на златнитѣ наличности. Днесъ вече обезценките не се правятъ никѣде (съ изключение може би на Англия) за да се подобри външно-търговското положение на страната, каквото бѣше първоначалното имъ предназначение. Обезценките не носятъ трайни стопански изгоди и по-скоро прѣчатъ, отколкото да подобряватъ стопанския животъ. Но преоценките на златнитѣ наличности даватъ на емисионнитѣ институти, респективно на отдѣлнитѣ правителства, срѣдства, които не могатъ да се набавятъ по другъ начинъ.

Въ странитѣ, които имаха като идеалъ поддържането на свободни девизни пазари, печалбитѣ отъ преоценките бѣха използвани за запазване на новия девизенъ курсъ на националната монета, безъ да могатъ (което сѣщо се вижда отъ досегашния опитъ) да постигнатъ тази задача. Остатъкътъ отъ преоценките бѣше използванъ винаги за

посрещане на нуждите на държавното съкровище, респективно за въоръжения. И колкото една страна има по-големи златни резерви, толкова по-голяма печалба може да се реализира от преоценката на златото, следователно и толкова по-често е изкушението да се прибегва към тази мърка по фискални съображения. Може би съ това трябва да си обясним и незаинтересуваността на някои големи и малки страни, които имат незначителни златни резерви или пък нямат никакви такива, към пре-

оценка на метала на емисионните институти.

Проследявайки съдбата на тия преоценки, които бяха предназначени да запазват стабилността на монетата чрез уравнителни и други фондове, трябва да кажем, че фондовете не можах да постигнат предназначението си, защото именно страните, които имат такива фондове, страдат най-много от нестабилност на монетите си. Тогава? Остава фискалният момент, който би трябвало да бъде решаващ при преоценка на златото. К.

СТОПАНСКА ВОЙНА МЕЖДУ АНГЛИЯ И ГЕРМАНИЯ?

Опасността от война принуди държавите да въведат още от мирно време в своите народни стопанства системите на военно стопанство. Във това отношение Германия заема първо място, тъй като в тази държава цялостният стопански живот е ржководен и насочен към една цел: развитието на стопанската и военна мощ на Германия.

За постигането на тази цел там всичко е мобилизирано още от сега по такъв начин, че съ започването на войната да няма нужда стопанството да преминава през преходен период, за да стигне до военното си състояние. Всичко това дава във мирно време много преимущества на Германия над нейните стопански противници, т. е. конкуренти.

За германската индустрия международните продажни цени за индустриалните произведения не съ от значение, защото държавата субсидира индустрията за частта, която тя би загубила от износа на ниски цени. Германия привлича от друга страна и износа на цъли области към себе си поради своите големи поглъщателни способности и поради високите цени, които заплаща. Какъ може тогава да плаща високи цени на вноса, да върши големи въоръжения и строежи, а да продава при ниски износни цени? — Като използва една сложна система на образуване на фондове за субсидиране и като притиска жизненото ниво на народа под това равнище, което би имало, ако работата, която извършва, би се заплащала, например, както на английските работници. Защо тогава няма революция? — Защото стопанският натиск, който прави правителството върху населението, е съпроводен от една политическа идеология, която оправдава жертвите и възпитава народа въ тази посока. И друго, защото, дори при понисен жизнен уровень, не се достига до лишения от такъв характер, че да се заставят хората да забравят идеите си.

Въ международното поле тази германска политика засегна най-силно Англия и то

Англия като износител на първо място, а едва после като вносител. Засягането на английската индустрия стана затова, защото германските цени на индустриалните произведения имат характера на дъмпингови цени въ сравнение въ английските, а освен това на пазарите, на които трябва да се замествят английски произведения, тзи цени съ извънредно много ниски и не могат да се конкурират от английската индустрия. Въ областта на вноса Англия се засяга също така поради високите цени, които Германия плаща, особено на суровите материали за индустрията. Поради тия високи цени, цените въ страните износителки се повишават, защото Германия става главен купувач и започва да диктува условията. Това от своя страна посжпява суровите материали за английската индустрия, готовите фабрики на която също така посжпяват.

Ето защо, напрежението въ мърдавните английски сръди стана извънредно силно въ края на 1938 година и началото на 1939. Дори въ сръдата на м. януарий английският държавен секретар по Министерството на търговията съобща въ камарата, че след новите методи на конкуренция, възприети от Германия (субсидии и др.), Англия е готова да прибегне до репресии спрямо Германия, ако последната не напусне усвоените методи, или ако не се стигне до споразумение за разпределянето на сътовните пазари. Въ това изявление се съдържаше както една заплаха, така и една препоръка за изход от създаденото положение. На заплахата отговори Хитлер, а на предложението — германският индустриалци.

Докато компромисът и отстъпките характеризират английската политика въ всъко отношение, Хитлер обаче да говори остро и дори грубо, като не оставя много място за съмнение върху смисъла на думите му. Затова и въ този случай той не се поколеба да отговори категорично и ясно на заплахванията на г. Хъдзън въ своята реч на 30 януарий. Въ нея Хитлер каза: „Природата е очертала границите на възможността

ни да постигнем нашето национално изхранване. Нѣмският народъ може да се изхрани или като увеличи вноса на хранителни произведения, или като увеличи просторитѣ, въ ксито живѣе. Тѣй като второто е изключено за сега, на насъ остава само първото. За да можемъ да внасяме, обаче, ние трѣбва да изнасяме, а за да можемъ да изнасяме, трѣбва да внасяме сурови материали, тѣй като само отъ сурови материали могатъ да се произведатъ стоки за износъ. Значи ние трѣбва максимално да напругаме нашия износъ. На това ни принуждава една черна неволя, нуждата за насѣщния хлѣбъ. А ако нѣкои чужди държавници ни заплашватъ съ стопански репресии, азъ не мога съ друго да имъ отговоря, освенъ, че въ този случай ще се дойде до отчаяна стопанска борба, която ние лесно ще издържимъ“.

Както се вижда отъ думитѣ на двамата държавници, стопанската война между дветѣ голѣми сили ще се води, ако не е вече започнала, въ областта на износа. Това е характерно, тѣй като и за дветѣ страни износътъ е въпросъ на животъ. Въ Германия, както това се обяснява добре отъ Хитлеръ, има нужда отъ голѣми количества храни и отъ сурови материали, за да може да живѣе нейното население. За да се запитатъ тѣзи артикули, трѣбва износъ. Въ Англия пъкъ само половината отъ населението може да живѣе на основата, която му доставя вътрешно-английския стопански животъ. Останалата половина живѣе за смѣтка на износа, което значи, че всѣко негово разклащане ще повлѣче следъ себе си нова безработица, нови бедствия и социални усложнения.

За това и високоговорителитѣ на английската стопанска политика — председателитѣ на петтѣ голѣми лондонски банки — използуваха годишнитѣ събрания на банкитѣ, за да изкажатъ своето компетентно мнение върху проблемитѣ на английската външна търговия. Всички председатели не пропуснаха да изтъкнатъ, че макаръ и английската търговия да се намира още на нивото отъ миналата година, вече не би могло да се удържа на ударитѣ, които се нанасятъ отъ германската конкуренция. Председателътъ на Нейшъналь провинциалъ банкъ, г. Колинъ Кямпбелъ, препоръча да се организиратъ индустриитѣ-износители за съвмѣстно действие срещу германската конкуренция, като, обаче, не се изпуска изпредвидъ значението на правителствената подкрепа. Останалитѣ оратори подкрепили почти безъ изключение идеята да се организира английското търговско и

индустриално стопанство на начала, подобни на германскитѣ, като на първо мѣсто се поставя въпроса за субсидирането на индустриитѣ. Други, по-далновидни, забелязватъ, че германскитѣ преимущества не се състоятъ само въ субсидиитѣ, но и въ организацията на германското стопанство, която организация позволява въ всѣки моментъ всички усилия да се насочватъ къмъ една целъ, а най-важното, позволява на германскитѣ власти да упражняватъ политически натискъ тамъ, гдето стопанскиятъ е недостатъченъ. Това въ Англия се счита за неморално, но понеже е невъзможно да се противопостави на него другъ методъ отъ по-морално естество, федерацията на английскитѣ индустриалци и сдружението на британскитѣ търговски камари искатъ най-решително отъ английското правителство да приложи изцѣло германскитѣ методи.

Дали на това ще се реши Англия, която е люлката на либерализма, изглежда малко вѣроятно. По-вѣрното е, че тя ще направи нови отстъпки отъ политически и съюзенъ характеръ, отколкото да възприеме едни методи за борба, които сж еднакво несъвмѣстими съ нейната идеология и съ колониалния характеръ на империята.

За това и тя ще направи всичко възможно за да влѣзне въ връзка съ германскитѣ индустриалци и да подѣли свѣтовнитѣ пазари, разбира се не въ своя вреда, а като постѣсни малко обсега на дейностъ и допусне сфери на влияние въ области, гдето понастоящемъ други сили сж се настанили. Въ този дѣхъ сж били заведени, и споредъ нѣкои сведения ичастливо завършени, преговори между каменовжглената нѣмска и английска индустрии. За тази целъ въ края на м. февруарий видни английски представители на търговскитѣ власти и на индустриалнитѣ групировки отидоха въ Берлинъ и започнаха преговори за разпрепѣлянето на международнитѣ пазари между Англия и Германия. Като се има предвидъ, че една стопанска война между дветѣ страни ще причини много жертви, които могатъ да се избегнатъ съ английски отстъпки отъ политически характеръ, както и решителната готовность на Германия да води борбата, защото нѣма другъ изходъ, много вѣроятно е сгоголбитѣ да се сключатъ така, както иска Германия и да се започне единъ периодъ на ново гео-политическо разпрепѣление на свѣта, при което на Германия ще се падне по-голѣмъ дѣлъ, отколкото имаше до днесъ. А.

СПАДАНЕТО И ЗНАЧЕНИЕТО НА ЛИРАТА СТЕРЛИНГЪ

Свѣтовниятъ стопански животъ, сжщо както и политическиятъ, се развива винаги подъ знака и влиянието на нѣкои голѣми

събития, които повличатъ съ себе си, или поне разтърсватъ съ отраженията си, цѣлитъ сжществуващъ дотогава редъ и равновесие.

Въ реда на тия събития отъ свѣтвно значение, движението на курса на лирата стерлингъ заема винаги едно отъ първитѣ мѣста. Защо е така и защо промѣнитѣ въ курса на английската лира играятъ много по-голъмо значение за цѣлѣя свѣтъ, отколкото промѣнитѣ на която и да било друга монета? На този въпросъ ще се постареемъ да отговоримъ съ настоящитѣ редове.

Значението на лирата стерлингъ е по-голъмо отъ това на всички останали монети, защото Англия е свѣтвониятъ пазаръ за най-голъмъ брой стоки, а освенъ че въ Англия се намиратъ свѣтвонитѣ борси за редица сурови и основни материали, които чрезъ борситѣ се отправятъ за други страни, тази страна е и най-голъмиятъ купувачъ на такива стоки.

Този фактъ дава едно огромно преимущество на Англия, като дори измѣня редица стопански закони, които сж въ сила за останалитѣ страни. Така напримѣръ, има единъ монетенъ законъ, формулиранъ отъ проф. Густавъ Касель, който казва, че съществува единъ международенъ паритетъ между покупателнитѣ способности на отдѣлнитѣ монети, което на практика значи, че съществува едно международно ниво на ценитѣ, установено отъ законитѣ за търсенето и предлагането, което остава непромѣнено въпрѣки измѣненията въ курсоветѣ на отдѣлнитѣ монети. Поради това, ако една монета спадне, то и ценитѣ на стокитѣ, обектъ на международна търговия, ще се покачатъ съответно, ако се изразятъ въ тази монета.

Опитътъ следъ девалвацията на английската лира отъ 21 септември 1931 година, обаче, показва, че този законъ е приложимъ къмъ по-малкитѣ или по-немъродавнитѣ страни на свѣтвония пазаръ, но той не е приложимъ къмъ лирата стерлингъ, която доминира надъ всички останали фактори на паритетъ. Следъ спадането на лирата стерлингъ, ценитѣ на стокитѣ се покачиха въ много по-малкъ процентъ, защото поради стопанската сила на Англия, тя успѣ да наложи едно спадане на ценитѣ въ чужбина, вмѣсто покачане вътре въ страната.

Ето защо, имайки предвидъ този фактъ, всички страни, които иматъ износни артикули, за които Англия е мѣродавниятъ пазаръ и регулаторъ на ценитѣ, се боятъ отъ спадането на лирата стерлингъ, което неминуемо ще повлѣче следъ себе си и спадане на съответнитѣ артикули, оценени въ национални монети.

Този фактъ именно, кара и Съединенитѣ Щати да бждатъ толкова голѣми противници на всѣко спадане на лирата. Не е страхътъ отъ конкуренция, който смущава Америка, а спадането на ценитѣ на суровитѣ материали, защото спадането на лирата, значи

спадане и на тѣхнитѣ цени. Съединенитѣ Щати не искатъ да позволятъ на Англия, щото тя да имъ диктува ценитѣ на най-важнитѣ американски износни артикули, като манипулира съ своята девизна политика. И тукъ е разковничето, което обособява главнитѣ различия между дветѣ велики демокрации въ тѣхната стопанска политика.

Голѣмото значение на лирата стерлингъ за останалия свѣтъ се крие и въ това, че Англия е най-голъмата страна—кредиторъ въ свѣта, поради което и интереситѣ на мѣстната кредитна система и на спестителитѣ често пжти влизатъ въ конфликтъ съ интереситѣ на външната търговия и индустрия, а заедно съ това и съ интереситѣ на чуждитѣ засегнати страни.

Така, напримѣръ, ако производството и търговията изискватъ единъ по-низкъ курсъ на лирата, за да се борятъ успѣшно съ германската конкуренция, спестителитѣ, които иматъ инвестиции въ чужбина, иматъ всички интересъ да поддържатъ високъ курсъ на лирата, защото иначе тѣхнитѣ вземания въ чужбина се обезценяватъ до известна степенъ. Този именно фактъ е, който предизвиква голѣмиятъ интересъ въ Англия къмъ сждбата на английската монета, защото, както се спомена и по-горе, ценитѣ на стокитѣ въ вътрешността на страната не се покачатъ толкова, колкото е спадналъ курсътъ.

Най-после, извънредно заинтересувани отъ курса на лирата сж и множеството държави, които образуваха единъ блокъ отъ монети—сателити на английската монета, нареченъ „стерлинговъ блокъ“. Върѣдъ тия държави се отбелязва силно недоволство отъ английската валутна политика, защото Англия може много по-лесно да манипулира (поради доминиращото си положение на свѣтвония пазаръ) съ своята валута, отколкото която и да е друга страна. Всѣко спадане на лирата означава разбъркване на ценитѣ въ държавитѣ—сателити, а освенъ това всички държави отъ този родъ, които на времето се приспособиха къмъ курса на лирата стерлингъ и го взеха като основа на своитѣ валути, видѣха, че ползнитѣ отъ девалвацията сж много временни и че трѣбва една страна да бжде отъ ранга на Англия, за да може да урежда за чужда смѣтка своето стопанство, като злепоставя чуждото производство и търговия въ полза на своитѣ.

Особено голѣмо е недоволството въ тия държави, защото презъ цѣлата 1938 год. английската лира спадаше и се качваше, докато въ края на годината отбеляза единъ курсъ, съ 7% по-низкъ отъ този въ началото, безъ да се ладѣтъ каквито и да било извъления, успокоения или поне указания за новия курсъ, на който се смѣта да се стабилизира тази толкова важна монета.

Липсата на такива указания подлагаше цѣлия стерлинговъ блокъ на непредвидени отъ него и най-често нежелани скокове и падания на ценитѣ на отдѣлнитѣ страни, на разстройство въ търговията и на загуби въ индустрията. Естествено, това положение не се търпеше съ удоволствие и цѣлата стопанска преса на засегнатитѣ страни, изрази где по умѣрено, где по-бурно, своитѣ недоволства и претенции.

Общиятъ тонъ на недоволствата се насочваше къмъ това да изтъкне, че Англия се ръководи само отъ своитѣ тѣсни интереси и ни най-малко не е загрижена за съдбата на многобройнитѣ страни, които дадоха довѣрието си на Великобританиа, като свързаха своитѣ монети съ британската.

Това недоволство се увеличи още повече следъ като английското правителство внесе въ камарата законопроектъ, съ който се преоценяваше златото на Английската банка при цена 148.5 шилинга за унция чисто злато, срещу досегашната му цена отъ 85 шилинга за унция стандартно злато. Недоволството възникна не толкова, защото става тази преоценка, която само оформяваше едно съществуващо положение, но главно, защото преоценкитѣ ще продължаватъ да се правятъ всѣка срѣда, а това значи, че за дълго време още нѣма да се стигне до стабилни курсове на лирата спрямо златото и отъ тамъ спрямо долара, който е свързанъ съ златото.

Интерпелиранъ въ заседанието на 7 фев-

руарий по въпроса за възвръщането къмъ златото, английскиятъ канцлеръ на Съкровището г. Джонъ Саймонъ заяви, че отсега „не може да се заключи кога и какъ лирата стерлингъ ще бѣде окончателно стабилизирана спрямо златото“.

Отъ сега нататкъ, следователно, лирата стерлингъ става напълно управляема монета, като нейниятъ курсъ и стабилностъ ще зависятъ отъ политиката и качествата на ръководителитѣ на девизнитѣ и банкови институти на Англия.

Колкото и да сж голѣми тия качества на английскитѣ ръководители, може да се предвиди, че тѣ ще иматъ единъ основенъ недостатъкъ отъ международно гледище: Ще бждатъ насочени винаги къмъ защита на английскитѣ интереси, което най-често означава насочване срещу нѣкои чужди интереси. Поради това и оставатъ два главни изхода отъ това затруднено положение: 1) или ще се стигне наскоро до една спогодба, на първо мѣсто между Англия и Америка за взаимно гарантиране на известно съотношение между дветѣ (евентуално и френската) монети, или 2) ще се наложи едно ново стабилизиране на главнитѣ валути въ свѣта къмъ златото, като къмъ единствена най-стабилна (макаръ и не свършено стабилна) база.

Ако не стане това, въ близко бъдеще ще сме свидетели на конфликти, които могатъ да раздѣлятъ добри приятели и голѣми стопански и политически сили. А. К.

АГРАРНАТА РЕФОРМА И СОЦИАЛНИТЪ ПРОБЛЕМИ НА УНГАРИЯ.

Съ свалянето на правителството на Имреди въ Унгария отново се постави на дневенъ редъ извънредно парливиятъ въпросъ за реформитѣ, които трѣбва да се направятъ въ социалната и земеделска области. Въ действителностъ въпросътъ за социалнитѣ реформи въ Унгария е най-тежиятъ и най-неуредениятъ въпросъ, съ който има да се справя всѣко унгарско правителство. Това е така, защото въ Унгария още е въ сила едва ли не феодално разпредѣление на земеделската собственост, при което едно до друго съжителствуватъ огромни земеделски стопанства съ други, които сж извънредно дребни и едва служатъ за изхранването на собственицитѣ имъ.

Ние ще използваме данни отъ югославски източникъ, за да представимъ на читателитѣ на „Економистъ“ състоянието на социалната и аграрната проблема въ тази дунавска страна. Въ Унгария има всичко 16.1 милиона кадастрални ютара обработваема площъ (единъ ютаръ е равенъ на около 7.000 квадратни метра), отъ която 5.8 милиона ютара или 36% отъ цѣлата обработваема площъ

принадлежатъ на стопанства, които иматъ повече отъ 1.000 ютара земя (7.000 декара), 2.7 милиона ютара или 16.6% принадлежатъ на собственици, които иматъ отъ 100 до 1000 ютара (700 до 7.000 декара), а остатъкътъ отъ 7.67 милиона ютара или 47.5% принадлежи на стопанства съ по-малко отъ 100 ютара (700 декара). Вижда се, следователно, че едритѣ стопанства заематъ 52.5% отъ цѣлата обработваема площъ, кѣто принадлежатъ само на 1.200 семейства. Върху останалата повърхност, която сжщо така е съвсемъ нееднакво разпредѣлена, живѣятъ единъ милионъ и двесте хиляди селски семейства. Отъ тия селски семейства около 800.000, или почти три четвърти, разполагатъ съ дребни стопанства до три ютара (21 декара) обработваема земя.

Явно^е отъ горнитѣ цифри, че социалнитѣ конфликти въ тази страна ще има да се разрешаватъ въ бъдеще и че тѣ ще бждатъ насочени къмъ едно по-справедливо разпредѣление на земята между лицата, които я обработватъ. Въ същностъ въпросътъ за аграрната реформа въ Унгария отъ 20 години

насамъ не е престаналъ да бжде въ центъра на политическия борба и на социалния конфликтъ на тази страна. До сега, обаче, винаги привърженицитѣ на запазването на досегашното положение сж били по-силни и сж успѣвали да се наложатъ и да попрѣчатъ на раздаването на земигѣ. Въмѣсто едно решително и всеобщо разрешение на проблемата, държавата е раздавала отъ време на време по малко държавни земи на селянитѣ, създавала е нови стопанства, но винаги се е противила и отлагала решителната реформа.

И тамъ, както и въ България, се чувствува въ дребното селско население единъ натискъ на населението, който не може лесно да се удържи, защото собствената земя, съ която разполагатъ дребнитѣ земеделци, не имъ осигурява достатъчно високъ уровеньъ на живота. Тамъ, обаче, общото внимание не е насочено, както у насъ, къмъ развиване на градскитѣ занаяти, защото въ селскитѣ нѣма вече мѣсто за излишната работна рѣка, а погледитѣ сж насочени естествено къмъ необятнитѣ терени, които се обработватъ по най-модерни начини съ машини отъ привилегированитѣ 1.200 семейства.

Затова и въпросътъ за подобрието на бита на унгарското селско население е въпросъ предимно политически, докато у насъ той е чисто стопански.

Унгарското правителство досега се е заемало съ разрешаването на земеделскитѣ проблеми, като е действувало върху ценитѣ, осигурявайки за производителитѣ на храни по-високи цени за последнитѣ. Това, обаче, не винаги се е указвало полезно, а често е било и вредно за голѣмата маса дребни селски стопанства, защото дребнитѣ стопани, които нѣматъ достатъчно собствено производство на храни, а работятъ като работници по голѣмитѣ стопанства, гдето сж зле платени, трѣбва да докупватъ храни, докато изчакатъ новата жетва. Поради това и мѣрките, които правителството е вземало, поддръжайки високи цени на земеделскитѣ произведения, сж се показвали извънредно благодатни за едритѣ стопани, а безполезни и дори вредни за многобройното селско население.

Преди падането си по „лични причини“ министъръ председателтъ г. Имреди внесе единъ законопроектъ за аграрни реформи въ Унгария, но и този проектъ, макаръ и да представлява крачка напредъ въ разрешението на извънредно наболѣлия въпросъ за селската пренаселеност, не дава окончателно разрешение на аграрната проблема, тъй като търси разрешението и не въ увеличаването на собствеността на дребнитѣ стопани за смѣтка на едритѣ, а като постановява задължително даване подъ наемъ на известни проценти земи отъ едритѣ на дребни стопани.

Така, законопроектътъ предвижда, че едритѣ стопани ще трѣбва да даватъ следнитѣ

проценти отъ земята си подъ наемъ на дребни собственици: стопанствата отъ 500 до 1500 ютара ще трѣбва да даватъ подъ наемъ 20% отъ разполагаемата площъ; собственицитѣ на земя отъ 1500 до 4000 ютара—40%, а тия, които иматъ надъ 4000 ютара — 80% отъ разполагаемата повърхностъ. По този начинъ се осигурява една повърхностъ отъ 1.5 милиона ютара, която ще се дава задължително подъ наемъ на малоимотни селени. Собственишкитѣ отношения, значи, не се промѣнятъ, а само се увеличава повърхността, която ще се дава подъ наемъ. За да се достигне до едно таково разрешение на въпроса, причината е, че едритѣ собственици не желаятъ да отдаватъ земята си подъ наемъ, тъй като иматъ по-голѣма смѣтка да наематъ евтина работна рѣка и да се ползватъ отъ високитѣ цени, които правителството осигурява за земеделскитѣ произведения.

За да постигне известна стопанска рационализация въ отдаването подъ наемъ на земитѣ на едритѣ собственици, законътъ предвижда и известно степенуване на земитѣ, които подлежатъ на наемане. На първо мѣсто въ това отношение стоятъ земитѣ, които се намиратъ и безъ това подъ угаръ, следъ това идватъ стопанствата, чиито собственици сж евреи и най-последъ земитѣ на частни лица и на свързани едно съ друго стопанства. Като новъ елементъ въ закона се предвижда и уреждането на въпроса за правото на чужденци да купуватъ земи въ Унгария. Предвижда се, че чужденци могатъ да купуватъ земя само следъ предварително разрешение отъ съответното министерство. По наследство, отъ друга страна, земи ще могатъ да се добиватъ отъ чужденци, само ако и унгарцитѣ се ползватъ отъ сжщитѣ права въ съответнитѣ държави. |

За да се осигури стопанската полезностъ на отдаването подъ наемъ, земитѣ, които подлежатъ на наемане, ще се намиратъ подъ контрола на Министерството на земеделието, което ще раздава земитѣ подъ наемъ само на специално образувани за тази целъ кооперации отъ дребни собственици или безимотни. Съ това се цели да се даде възможностъ на наемателитѣ да обработватъ голѣми площи, за да могатъ да въведатъ върху тѣхъ съвременнитѣ технически срѣдства, които сж неприложими при дребни стопанства, и отъ друга страна, да се обезпечи на временното и редовно плащане на наема на наемодателитѣ. Законопроектътъ гарантира на наемодателитѣ, че наемътъ ще бжде платенъ, докато отъ друга страна, за да осигури това плащане, предвижда освобождаване отъ данъкъ върху дохода на дребнитѣ селски стопани, които ще обработватъ наемитѣ земи.

Това е въ най-общи черти законопроектът за аграрната реформа въ Унгария. Той внася известно омекотяване въ социалната проблема, свързана съ дребнитъ земеделски сто-

пани, но не я разрешава. Разрешението, рано или късно, ще се търси не въ даването на земитъ подъ наемъ, а въ по-правилното разпредѣление на собственоститъ. Б.

НАШИТЪ ГОЛЪМИ ПРЕДПРИЯТИЯ

БЪЛГАРСКАТА НАРОДНА БАНКА

Българската народна банка не е само едно отъ най-големитъ стопански предприятия въ България. Тя не е и само Банка въ обикновенния смисълъ на думата. Българската народна банка е единъ институтъ, който е игралъ и продължава да играе решителна роля въ стопанския животъ на страната, указвайки съ дейността си въздействия, които не сж по силитъ дори и на стопанскитъ министерства.

При това не е само качеството на емисионенъ институтъ, което прави отъ Б. н. банка единъ отъ най-важитъ фактори въ създаването на днешна стопанска България. Много време преди емисията да стане централна проблема въ живота на Б. н. банка, тя действуваше извънредно благотворно върху стопанския животъ на страната и ускоряваше силно неговото развитие.

Затова и значението на Б. н. банка може да се проследи и схване най-ясно, когато тя се погледне въ перспектива, т. е., когато се потърси нейното историческо значение за нашето народно стопанство.

Основана на 25 януарий 1879 година отъ руското министерство на финанситъ, въз основа на една записка отъ финансовия министъръ К. Бухъ, Б. н. банка откри гишетата си за операции на 19 юний сжщата година.

Още първитъ стъпки на нашето трето царство бѣха въ зависимостъ отъ възможноститъ и умението на Б. н. банка да ги финансира, тъй като въ младата държава липсваха капитали, които да подкрепятъ и развиятъ стопанския животъ на страната.

Липсата на частни капитали застави държавата да вземе необходимитъ мѣрки, за да организира кредита, който е и най-мощната лостъ за стопанското развитие на слабитъ отъ къмъ капитали страни. И това, колкото и да се виждаше на времето, че противоречи на основнитъ принципи на теорията за емисионнитъ банки, бѣше едно щастливо обстоятелство, защото чрезъ Народната банка държавата имаше много по-голяма възможностъ да насочва и ускорява развитието на България, отколкото това би било, ако банката останѣше само единъ частенъ институтъ, който би гледалъ на задачитъ си като на чисто търговски и банкови операции, при които външнитъ признаци и абсолютната сигурностъ сж най-мѣродавнитъ фактори, отъ които би зависила неговата политика.

Зародишното състояние на нашата търговия и индустрия следъ освобождението на караха основателитъ на Б. н. банка да поставятъ нейнитъ задачи както следва: „Българскій Народний Банкъ учредяются съ цѣлю содѣйствія возрожденю и правилному развитю мѣстной торговли, а равно и съ цѣлю урегулирования торговыхъ отношеній и народнаго кредита въ Княжествѣ“.

Въ действителность, никой не би могълъ да каже, че първоначалнитъ цели на Б. н. банка не сж били добре поставени и че тя е имала други задачи, които би трѣбвало да постига. Дори нѣщо повече, макаръ и въ последиствие да се постави въпроса не само за финансирането на търговията, но и на индустрията, транспорта, занаятитъ и т. н., въ този първи уставъ на Банката най-добре сж показани крайнитъ задачи, а не срѣдствата, съ които тѣ трѣбва да се достигнатъ (запазване стойността на лева).

Развитието на Българската народна банка може да се подѣли на шесть периода, както следва:

Първи периодъ — отъ 1879 до 1885 год., когато Банката нѣма право да издава банкноти и играе ролята на държавенъ институтъ за финансиране на земедѣлието и общинитъ.

Втори периодъ — отъ 1885 до 1902 год., когато Б. н. банка, реорганизирана съ закона отъ 1885 година, се посвещава на дейността на централенъ емисионенъ институтъ и на такъвъ за ипотеченъ и комуналенъ дългосроченъ кредитъ. При това трѣбва да се подчертае, че ролята на емисионенъ институтъ и презъ този периодъ заемаше второстепенно мѣсто въ сравнение съ тая на ипотечаренъ и комунално-кредитенъ институтъ.

Трети периодъ — отъ 1902 до 1912 год., когато емисионната дейностъ на Б. н. банка се развива значително. Презъ този периодъ, който съвпада съ годинитъ на най-големъ стопански просперитетъ на нашето народно стопанство преди войнитъ, ипотечнитъ и комунални операции се отдѣлиха въ специаленъ отдѣлъ, което позволи на Б. н. банка да потърси и по-дългосрочни източници по пжта на ипотечнитъ заложни заеми, за да финансира дългосрочнитъ си операции.

Четвърти период — 1912 до 1922 година. Този период, който съвпада с воденето на три войни, може да бъде наречен военен и инфлационен период. Главната задача на Б. н. банка през него е да доставя на държавата нужните средства за военните операции, което я доведе до инфлацията. При това нека не се мисли, че избягването на инфлацията за една страна като България бѣше възможно. Тогава, когато липсваха каквито и да било начини за доставяне средства на държавата и когато държавата би загинала безъ тях, нѣмаше и не би могло да има мѣсто за изборъ.

Петти период — отъ 1922 г. до 1928 г. Този период би могълъ да се нарече възстановителен, защото върху Б. н. банка легнаха тежките грижи да възстанови както разклатената кредитна система на страната, така и да установи и запази стабилна една нова цена, новъ курсъ на националната ни монета на международните пазари. Отъ този периодъ камбиалната политика започва да заема предно мѣсто въ дейността на Б. н. банка, което мѣсто не е изоставила и до сега. За да възстанови стопанството, Б. н. банка трѣбваше да тури редъ въ монетното и валутно дѣло. Затова тя се зае решително да ограничи размѣра на паричното обръщение, който постоянно нарастваше, да възстанови довѣрието въ монетата и да закрепи банковата система. Освенъ това тя прибегна да крути мѣрки за да запази и външната стабилностъ на националната монета, като въведе единъ строгъ камбиаленъ монополъ. Въпрѣки тѣзи нейни усилия, обаче, платежниятъ балансъ на страната не можа да се уравновеси, защото вътрешниятъ пазари се нуждаеха отъ много инвестиционни и консумативни блага, които не можеха да бждатъ заплатени само съ нашия нормаленъ и още неуреденъ износъ. Това доведе банката и народното ни стопанство до сключването на стабилизационния заемъ, съ който се слага край на възстановителния периодъ.

Шести периодъ — формално започва отъ 1928 година и продължава до днесъ. Това е периодътъ на трансформирането на Б. н. банка въ емисионенъ институтъ отъ чистъ типъ, въ лишиването ѝ отъ правото да раздава дългосрочни кредити, въ премахването на операциите за прѣко кредитиране на отдѣлните стопани (заемна операция) и въ поставянето като централна задача на Банката „да пази стабилността на лева“.

Въ действителностъ този периодъ може да се подѣли на две: 1) до 1931 година, когато се спазваха почти напълно постановленията на закона за Б. н. банка и договорътъ за сключването на стабилизационния заемъ и 2) периодъ, започващъ отъ 1931 година и продължаващъ до днесъ, който може

да бжде нареченъ периодъ на свѣтовната стопанска криза, макаръ че последната вече е минала. Тукъ характерното за Б. н. банка е повторното въвеждане на камбиалния монополъ, който стана много по-строгъ, отколкото при първото му въвеждане и обхваща контрола не само върху девизитъ, но и върху външната търговия. Кризисниятъ периодъ застави емисионниятъ институтъ да прекрачи постановленията на закона и по отношение на кредититя, които отпуска на държавата, като съ последователни поправки се прехвърли далеко първоначално установения размѣръ на държавните съкровищни бонове, които могатъ да се сконтиратъ при Б. н. банка.

Въ кредитно отношение, значението на Б. н. банка се увеличи като мѣрдавенъ факторъ въ организирането на паричния и кредитенъ пазаръ въ страната и въ установяването на единъ по-голямъ контролъ отъ нейна страна върху частните банки въ България. Този по-голямъ контролъ се осъществи чрезъ създаването на Закона за защита на спестовниятъ влогъ вна „Банкерския съветъ“, натоваренъ да се грижи за прилагането му, като въ Банкерския съветъ преобладаващо значение има Б. н. банка. Освенъ това значението на Б. н. банка се увеличи силно съ нейното участие въ новосъздадения мощенъ български кредитенъ институтъ подъ името „Български кредитъ“, намиращъ се подъ личния надзоръ на Б. н. банка и въ тѣсенъ допиръ по отношение на изпълнението на провинциалните операции пакъ съ емисионния институтъ.

Успоредно съ развитието на стопанския животъ презъ последните нѣколко години, Б. н. банка прояви и едно значително разширение въ кредитната си дейностъ. Така, сконтовиятъ портфейлъ и аванситъ на Б. н. банка достигнаха презъ 1937 година до 1.570 милиона лева, а презъ 1938 година до 1.259 милиона лева, като краткосрочниятъ пласментъ, отпуснатъ на народното стопанство (безъ съкровищните бонове), достигна съответно 1.185 милиона лева презъ 1937 и 859 милиона 1938 год.

Въ края на 1938 година, обаче, краткосрочниятъ пласментъ на стопанството (портфейлъ и аванси) спада на 578 милиона лева, поради засилването на касовитѣ наличности въ частните банки и въ останалитѣ кредитни институти, вследствие на което тѣ престанаха да прибѣгватъ въ много голѣмъ размѣръ до услугитъ на Б. н. банка.

Това положение на заситеностъ на кредитния пазаръ отъ налични свободни средства проличава отъ сумитѣ, които банцитѣ държатъ на съхранение при Б. н. банка и които възлизатъ къмъ края на 1938 година на 1467.8 милиона лева, достигайки едно

максимално ниво отъ 2.305.7 милиона лева презъ 1938 година.

Въ края на 1938 година положението на смѣтките на Б. н. банка бѣше следното:

Активъ	Мил. лева	Пасивъ	Мил. лева
Злато въ монети и немонети . . .	2.006	Внесенъ капиталъ _____	500
Чужди девизи _____	1.279	Резервни фондове _____	1.187
Размѣнни български монети . . .	579	Банкноти въ обръщение _____	2.800
Търг. записи и ефекти _____	358	Тек. влог. смѣтки на държавата . .	1.305
Аванси на държавата _____	400	Влогове на банки _____	1.468
Други аванси _____	219	Други влогове _____	854
Дългъ на държавата _____	3.441	Срочни депозити _____	80
Пласменти _____	410	Задължения въ чужди девизи . .	40
Имоти и материали на банката . .	12	Други задължения _____	403
Други активи _____	134	Чиста печалба _____	201
	8.838		8.838

Както се вижда отъ горния балансъ, златната наличностъ на Б. н. банка достига въ края на 1938 г. 2.006 милиона лева, срещу 1.994 милиона лева за края на 1937 г., което означава, че презъ 1938 година не сж правени покупки на злато отъ чужбина, каквито бѣха направени (за около 400 милиона лева) презъ 1937 година. Общото парично обръщение, отъ друга страна, достига 4.083 мил. лева, срещу 3.823 милиона за края на 1937 г., или показва едно увеличление отъ 260 м. лв. Отъ друга страна пласментитѣ на стопанството спадатъ на 577 милиона лева срещу 1.001 милиона лева за края на 1937 година.

Това намаление, както се каза и по-горе, има конюнктуренъ характеръ и се дължи на голѣмитѣ касови наличности на частнитѣ банки, които поради това отбѣгватъ кредититѣ при Б. н. банка. Печалбата на Банката, най-после възлиза на 201 мил. лв. срещу 192 мил. лв. за 1937 г., отбелязвайки едно ново рекордно ниво отъ 10 години насамъ.

Значението на Б. н. банка на кредитния и париченъ пазаръ, обаче, не се проявява само въ нейния балансъ, а се крие въ влиянието което указва върху направлението на кредита, а то не личи въ собственния балансъ на Банката. К.

ПОЩЕНСКАТА СПЕСТОВНА КАСА ПРЕЗЪ 1938 ГОДИНА.

Изтеклата 1938 год. е 43-та отчетна година за Пощенската спестовна служба и 8-а поредъ отчетна година за Пощенската чекова служба. Първата служба е много популярна, ползува се съ неограничено довѣрие всрѣдъ стоицитѣ хиляди свои спестители и всѣка година чрезъ своитѣ надъ 600 клонове—т. п. станции, събира дребнитѣ народни спестявания, които предлага на народното стопанство.

Втората служба — чековата — е сравнително нова и не е толкова позната, но въпрѣки това ежегодно приключва съ все по-голѣми и по голѣми успѣхи въ областта на преводитѣ и главно въ областта на вирементнитѣ (прехвърлителнитѣ, безкасовитѣ, bargeldlose) операции, които операции сж главната целъ, къмъ която се стремятъ всички чекови служби въ свѣта.

Пощенската спестовна каса е привлѣкла презъ 1938 г. 74.235 нови спестители, съ което общиятъ имъ брой къмъ 31.XII. 1938 г. достига 640.669.

Тѣзи 640.669 спестители се разпредѣлятъ по професии, процентно, както следва:

Домакини . . .	26%
Земедѣлци . . .	18%
Чиновници . . .	13%
Занаятчи . . .	11%
Работници . . .	14%
Ученици и студенти . . .	6%

Разни професии . . .	4%
Търговци	3%
Домашна прислуга . . .	3%
Свободни професии . . .	2%

Презъ 1938 год. сж извършени 562.383 влога на обща сума 1.718.000.000 лева и 598.381 изплащания на 1.364.327.000 лева. Влоговетѣ надвишаватъ изплащанията съ 354.000.000 лева, съ които общиятъ спестенъ капиталъ заедно съ капитализираниѣ лихви възлиза на 3.350.000.000 лева.

За операциитѣ на Пощенската спестовна каса по области ни дава представа табличката на стр. 221.

Капиталътъ на Касата е пласиранъ главно както следва:

Въ Бѣлг. зем. кооп. банка	2.500.000.000 лв.
Въ заеми на държавата (на Б. Д. Ж., П. Т. Т. и др.)	629.000.000 лв.
Въ ценни книжа	218.000.000 лв.
Сигурността и ликвидността на пласментитѣ сж напълно обезпечени.	

Централното управление на Касата се помѣщава въ собствено здание на ул. „Московска“ въ София и съ свои срѣдства тя строи новото здание на улицитѣ „Левски“, „Гурко“, „Преславъ“ и „Ст. Караджа“ за нуждитѣ на Главната дирекция на пощата.

Область	Попълнение	Платения отбита	Отъгъхъ	Влогове		Изплащания		Разлика (въ полза или изгода)
				Брой	Сума в зл. лв.	Брой	Сума в зл. лв.	
Бургаска	593.302	472	53	41.419	108.308	39.417	81.572	26.736
Врачанска	772.485	456	68	49.500	148.134	51.582	108.872	39.262
Пловдивска	849.611	678	84	71.565	195.513	73.737	162.700	32.813
Плѣвненска	1.029.696	1360	127	104.973	274.692	116.308	231.150	43.542
Софийска	1.244.205	985	111	182.398	694.490	199.807	531.925	162.565
Ст. Загорска	842.526	1063	69	44.497	119.339	42.52	94.701	24.638
Шуменска	1.069.606	739	80	68.031	178.227	75.474	153.407	24.820
	6.401.431	5753	592	562.383	1.718.703	598.847	1.364.327	354.376

Отъ печалбитѣ на Касата 55% се внасятъ на приходъ въ държавното съкровище.

Срещу евентуални рискове за загуби отъ ценни книжа, каквито до сега Касата не е имала, съществува фондъ „Курсова разлика“.

Отъ учредяването на Касата — 1896 год., непрекъснато до края на 1921 год., тя е одобрявала на влоговетъ 4% лихва. Отъ 1922 г. до срѣдата на 1935 г. този процентъ е промѣнянъ 7 — 8 пжти, докато отъ I.VIII.1935 год. насетне лихвениятъ процентъ се намали на 4%, колкото е билъ цѣли 26 години подъ редъ.

Пощенската чекова служба приключва отчетната година съ 4.457 титуляри на чекови смѣтки, които по професии се разпредѣлятъ както следва:

Държавни учреждения	767
Аптеки и дрогерии	117
Банки	74
Вестници и списания	148
Занаятчии	126
Застрахователни дружества	41
Книгоиздателства	182
Кооперации	85
Култур.-просв. и благотв. д-ва	77
Общински учреждения	627
Професионални съюзи	216
Свободни професии	275
Търговци и търговски представителства	1052
Търговски и индустриални дружества	418
Чиновници и пенсионери	179
Разни	73
	4.457

Авуарътъ по всички смѣтки се е почти удвоилъ, като отъ 76.000.000 лв. презъ 1937 год. е нарастналъ на 148.000.000 лева въ края на 1938 година.

Презъ годината сж извършени всичко 685.443 кредитни операции на 3.894.000.000 лв.

и 130.000 дебитни операции на 3.823.000.000 л. Или общо сж извършени 816.343 операции на 7.717.000.000 лв. срещу 723.591 операции на 5.136.000.000 лв. презъ 1937 год.

Виремспитнитѣ операции възлизатъ на 2.477.000.000 лв. или 32% отъ общия оборотъ, което значи, че за кръгло 2½ милиарда лева вземания и давания между титулярнитѣ сж уредени чрезъ Пощенската чекова служба безъ посрѣдничеството на пари въ брой.

Въ нѣкои страни съ чекови служби той процентъ достига до 85—90%, но това би се достигнало у насъ ако броятъ на титулярнитѣ се увеличи 3—4 пжти, условията за което сж на лице, стига да се засили интереса къмъ тая служба отъ отговорнитѣ фактори и стопански срѣди.

Пощенската чекова служба е членъ на уравниелната камара при Българската народна банка.

Презъ 1938 год. тя е уредила съ другитѣ членове на камарата смѣтки по пжтя на завѣро-задълженията на обща сума 2.828 500.000 лева срещу 1.515.700.000 лева за 1937 год.

Авуарътъ на Пощенската чекова служба е пласиранъ главно на текуща смѣтка и на влогъ въ Българската земеделска и кооперативна банка.

Съгласно закона за Пощенската чекова служба, отъ приходитѣ ѝ се приспадатъ всички разходи по нейната самоиздръжка, а остатъкътъ отъ печалбата се отнася въ резервния фондъ.

Съ наредба-законъ срѣдствата на този фондъ се насочиха къмъ постройка на телеграфо-пощенската палата въ Пловдивъ.

Пощенскитѣ чекови служби въ свѣта съ своитѣ гжсти мрѣжи отъ клонове—т. п. станции сж най-добритѣ сътрудници на държа-

вата и самодейнитѣ тѣла при упражняване тѣхнитѣ бюджети.

У насъ въ това отношение още не е сторено онова, което се прави въ съседни и

по-далечни страни. Приематъ се чрезъ всички т. п. станции само вноски за държавни прѣки данѣци. По тоя пѣтъ сж събрани презъ м. г. 210.000.000 лева. Г. Дочевъ

КРИТИКА И РЕЦЕНЗИИ

„БЮДЖЕТЪТЪ НА СЪВРЕМЕННАТА ДЪРЖАВА“

отъ Проф. ПЕТКО СТОЯНОВЪ, СОФИЯ, 1938 год., стр. 361, цена 80 лв.,

Издание на Свободния Университетъ.

Рецензирането на една книга отъ проф. Петко Стояновъ, като „Бюджетътъ на съвременната държава“, нѣма, а не може и да има за целъ, да я критикува, защото г-нъ Петко Стояновъ е отдавна утвърденъ въ нашата още младъ финансова литература може, да се каже като неинъ баща; нѣма, не може и да има за целъ да популяризира автора, защото той е отдавна популяренъ както съ своята обществена дейность, тъй и съ многото си съчинения по финансово-научни и финансово-политически въпроси. Настоящата рецензия има за целъ само да сподѣли нѣкои мисли съ читателитѣ на „Економистъ“ относително важността на третираната материя.

Проф. Петко Стояновъ е далъ на българското общество една монография върху софийскитѣ общински финанси, една монография върху общинския бюджетъ, нѣколко монографии върху теорията и практиката на данѣцитѣ изобщо и на нѣкои данѣци специално у насъ, даде единъ курсъ по финансова наука и много други статии. Разглежданиятъ трудъ е най-новиятъ му приносъ къмъ нашата финансова литература. И идва тъкмо на време. Каквато и да е правната или обществена форма на съвременната държава, дали е демократична или тоталитарна, съвременнитѣ условия ѝ поставятъ една по-широка дейность въ служба на общитѣ интереси (предговора). Тази дейность се извършва по единъ редъ и въ количества, които сж изразени по бюджета на държавата. „Бюджетътъ чрезъ това се установява за съвременното капиталистическо развѣнно стопанство като органъ за планово стопанисване съ съответно стопанско и правно-политическо съдържание“ (стр. 13). Той изразява цѣлата техника и цѣлата стопанска пресмѣтливостъ при пълното съблюдаване на законитѣ, за да се установи и спази равновесието между предвижданитѣ, разрешаванитѣ и извършванитѣ приходи и разходи (стр. 16). Това е и ръководната идея на разглеждания трудъ. Авторътъ развива тази идея въ 32 точки.

Въ точка 1 и 2 е разгледанъ общиятъ въпросъ за сжщността на финансовото стопанство и за стопанско-управителнитѣ функции на бюджета въ това стопанство.

Правната сжщность на бюджета е изложена въ точка 3 (публичното право и бюджета), въ т. т. 4, 5, 6 и 7 (бюджетътъ като формаленъ или материаленъ законъ). Тукъ авторътъ е използвалъ своята широка опитность като теоретикъ и общественикъ, за да изясни много интересни случаи из бюджетната, парламентарна или административна практика. Той се обявява противъ законодателствуването чрезъ бюджета, било за да се печели време, било за да се правятъ реформи. Законътъ за бюджета трѣбва да си остане само за бюджета.

По-нататкъ въ следващитѣ точки авторътъ излага и освѣтлява всички правни, технически и стопански въпроси, свързани съ изготвянето, гласуването, упражняването и приключването на бюджета. Разгледани сж както стопанско-финансовитѣ условия за единъ добъръ бюджетъ (единство на бюджета, равновесие на бюджета, пълнота на бюджета, точность на бюджета т. н.), тъй сжщо и политическитѣ отговорности на правителството и отговорноститѣ на администрацията. Отдѣлено е мѣсто и за всички проблеми, свързани съ извънреднитѣ бюджети, съ допълнителнитѣ кредити и др. Въ разбора на тази колкото обширна, толкова и сложна и важна материя г-нъ проф. Петко Стояновъ цитира една богата бюджетна практика у насъ и въ чужбина. Когато трудътъ на г-нъ П. Стояновъ бжде прочетенъ, веднага се разбира голѣмата полза отъ запознаването ни съ тази чуждестранна практика, защото тогава ясно изпква връзката между формата и сжщината на бюджета, отъ една страна, и правната форма на обществената политическа организация и стопанската структура на една или друга държава, отъ друга страна.

Последнитѣ три точки сж поставени на проблемитѣ за разходитѣ, за приходитѣ и за съвременнитѣ проблеми на бюджетното право. Бюджетнитѣ проблеми за разходитѣ се отнасятъ до сжщината и постоянното на растване на колективнитѣ подробности. Бюджетнитѣ проблеми за приходитѣ се отнасятъ до плодovitостъта на отдѣлнитѣ групи приходи—частно-правни, данѣци, берии и пр.

Най-после въ своята сжщность съвременнитѣ проблеми въ бюджетното право нала-

гати прецизно разпредѣление на работата: да се отдѣлят техническитѣ действия отъ финансово-правнитѣ и финансово-стопанскитѣ. Техницитѣ въ финанситѣ нѣматъ у сѣтътъ къмъ правно-политическитѣ и социално-стопанскитѣ проблеми, съ които съвременниятъ бюджетъ има огромно количество допирни точки“ (стр. 349).

Съ една дума, бюджетътъ е планъ за обществено-стопанската проява на държавата;

добриятъ бюджетъ е органъ за уравновесено финансово стопанство и за здраво и прогресиращо народно стопанство; бюджетътъ е огледалото за политическитѣ и правни отговорности на правителството и администрацията. Затова трудътъ на г-нѣ проф. Петко Стояновъ трѣбва да бѣде прочетенъ. Умѣстно е да се каже, че правниятъ елементъ въ тази книга господствува надъ стопанския.

Проф. Ст. Чолаковъ.

КНИГОПИСЪ

(Получени въ редакцията книги; списания и вестници)

КНИГИ

Проф. Ив. Т. Странски — Борба съ сушата въ България. Издание на Б. з. к. банка, София 1939.

СПИСАНИЯ

Списание на Българското икономическо дружество. Год. XXXVII, 1938 г. кн. 10. Редакторъ: Н. Стояновъ. Тази книга е посветена на втория наученъ съборъ на Икономическото дружество. Съдържа изнесенитѣ седемъ реферата: Върху стопанската действителностъ и стопанската наука — К. Бобчевъ. Подеми и депресији въ стопанския животъ — Сл. Загоровъ. Структурни промѣни въ българското земедѣлие — проф. Н. В. Долински. Структурни промѣни въ индустриятата — Ж. Бурилковъ. Организиране и проблеми на кооперативния кредитъ въ България — Ил. Палазовъ. Проблеми на нашата финансова политика — Д-ръ Ас. Чолаковъ. Проблеми на българското население — проф. Д. Мишайковъ.

Списание на Българското икономическо д-во. Кн. I, 1939 г. Централна статия е рефератътъ на проф. О. Андерсонъ върху „Финансовото крѣгообръщение въ България съ огледъ на структурнитѣ особености на българското народно стопанство“. Въ сжщата книга е публикуванъ твърде цененъ прегледъ върху земедѣлското производство въ България презъ 1938 г., въ който за първи пътъ се изнасятъ точнитѣ данни за земедѣлското производство презъ тази година.

Българско стопанство (книжки 1, 2, 3, 4, 5 и 6). Ново списание съ задача да проследява и се занимава съ стопанската политика на страната. Твърде ценни статии сж: „Задачитѣ на Българско стопанство“, „Бюджетътъ на държавата и народното стопанство“, „Нуждата отъ планъ въ земедѣлието“, „Население и стопанство“, „Въпросътъ за сушата у насъ“, „Проблемитѣ на кредита у насъ“, „Земедѣлие, индустрия и пазари“, „Съобщения и стопанство“, „Облекчение на

длъжницитѣ и заздравяването на кредита“ „Проблемата за меднитѣ мни у насъ“, „Нашата администрация и чиновничество“ и „Електрификацията у насъ“. Списанието има освенъ това интересни отдѣли за „събития и изводи“, стопански прегледи, текущи статистики, за „нашитѣ голѣми стопански предприятия“ и стопански новини.

Списание за морска търговия, морско право и борсово дѣло — Издание на Висшето търг. училище — Варна. Предметъ и източници на българското морско право — проф. Й. Фаденхехт. Стопанскитѣ задачи на Института — проф. Станчо Чолаковъ. Общъ прегледъ на външната търговия на България — Ив. Гжбенски. Създаването на стоковитѣ борси — Л. Колчевъ. Прилага ли се законътъ за морската търговия по отношение дунавското корабоплаване — д-ръ Горанъ Ивановъ. Юриспруденция по морското право. Правилникъ на Института.

Списание на Д-во на завършили тѣ Висше търг. у-ще, Варна — год. IV 1939, кн. I. Съвременно състояние на нашето скотовѣдство — проф. Н. В. Долински. Възможности и гаранции за една конюнктурно ориентирана финансова политика — д-ръ Ст. Спасичевъ. Теория на дребния кредитъ — д-ръ К. Стояновъ. Бележки върху социалната структура на българския трудъ — Н. Н-въ. Сжщностъ и приложение на неутрализацията — Ив. Влаховъ. Карлъ Кауцки и Емиль Вандервелдъ — Н. Н. Критика и рецензии — Н. Д. Вжтрешенъ и външенъ стопански прегледъ.

Стопански проблеми — год. III 1939 г., кн. 10. Ред. д-ръ Пр. Кирановъ. Свѣтовното стопанство презъ 1930 год. Какво предлага българската природа и какво може българгарското стопанство. Организиране производството на пазара на земедѣскитѣ произведения — Н. Кандевъ. Задължително предаване произведения въ кооперацията — д-ръ П. Зидаровъ. За кооперативнитѣ захарни фабрики — П. Георгиевъ.

Стопански проблеми — год. IV кн. 1.

За „Стопански проблеми — *... Отправните пунктове. Изгледитъ — *... Културни кооперативни ръководители — Faust. Економика и социология — С. Гановски. Бюджетопроектъ на Министерството на земедѣлнето — Н. Кандевъ. Непроизводителенъ трудъ — П. Колевъ.

Стопански проблеми — год. IV кн. 2. Затегнатостта продължава — *... Проблемътъ за задълженията и кооперациитъ — Георги Ив. Поповъ. Положение и изгледи за развитие на кооперациитъ — Ев. П. Нашето рибарство — д-ръ Я. Кабаивански. Между две войни — Инж. Т. Романовъ.

Народно стопанство. Год. XXXIV кн. 10. Ред. д-ръ Ив. Златаровъ. Обществено мнение (споредъ Блунчи) — Юстинъ Народенъ читалище и народенъ духовенъ и стопански животъ — Н. Хр. Петлевковъ. Мъдростъ и възраст — Д. Данаиловъ.

Народно стопанство. Год. XXXV кн. 1. — Агрономъ. Водниятъ път Рейнъ — Майнъ — Дунавъ и неговото значение за България — Д-ръ Б. Ковачевски. Миналото и настоящето на занаятчийството.

Списание на Съюза на популярнитъ банки. Год. XVIII, 1939. кн. 1. Редакторъ: Д-ръ Ил. Палазовъ. Кооперативна кредитна политика на Съюза на популярнитъ банки — Д-ръ Ил. Палазовъ. Сжщността, организация и условия за развитие на занаятчийскитъ кооперации за общи доставки. — Ст. Мандаджиевъ. Кооперацията като основна форма на живота — П. Моневъ. Презъ балканскитъ градове и села — Матвей Вълевъ. Кооперативното движение въ Литва.

Кооперативно движение. Год. III кн. 4. Ред. Хр. Ганевъ. Международното положение и кооперацията — В. Тапег, председател на М. К. С. Кооперативно и частнокапиталистическо д-во — Х. Г. Данъчнитъ тяжести на занаятчийскитъ трудови кооперации. Изложение на Националния комитетъ на бълг. кооперация. За силноста въ кооперативното движение — д-ръ Н. Сакаровъ. Спорътъ между земеделскитъ кооперации и популярнитъ банки — д-ръ Б. Янчулевъ. Конгресътъ на Съюза на потребителнитъ кооперации въ Югославия. I. Речь отъ г. Хр. Ганевъ, II. Резолюция. Възходъ и залъзъ на капитализма — проф. Бернардъ Лавернъ. Проблеми на Международното застрахователно коопер. дѣло. Годишенъ докладъ на Международния кооперативенъ застрахователенъ комитетъ.

Списание на Института на клетитъ-експертъ-счетоводители въ България. Год. VII, кн. 12. За хонора по сждебнитъ акпертизи — Ал. Ми-

новъ. Всички акц. д-ва трѣбва да бждатъ подложени на общъ контролъ чрезъ З. Е. С. — Д. В. Мишайковъ. Контролъ, отчетностъ, общественъ интересъ и експертъ-счетоводителитъ — Проф. Петко Стояновъ. Данъкъ върху оборота — Ат. Желъзковъ. Счетоводни передовности и несъобразности — Н. Гацевъ. Баланситъ на сп. — строителнитъ дружества — Пашанко Манчевъ. Счетоводното опериране съ смѣтка „Каса“ — К. А. Байраковъ. Швейцарскитъ законъ за банкитъ — Кр. Н. Мутафовъ. Контролъ и ревизия въ С. Русия — М. Ст. Паяковъ.

Списание на Института на клет. - експертъ-счетоводители въ България. Год. III, кн. 1. Повече интересъ къмъ Института. Сждебнитъ експертизи и чл. 5 отъ Закона за института — Ал. Миновъ. Изъ дребната експертна практика — Хр. Бакърджиевъ. Още по прилагането на чл. 7 и 8 отъ закона за Института — Р. Райковъ. Нѣколко бележки за бълг. счетоводна терминология и правописъ (пр. отъ кн. 10 и 11) — В. Х. Джапуновъ. Кой е Лавеле — Д-ръ Б. Дамяновъ. Дейностъ и общественъ престижъ — С. Миховъ.

Експортенъ прегледъ — Органъ на Експортния институтъ при Министерството на търговията, промишлеността и труда — год. III. 1939, Бр. 3.

Индустриаленъ прегледъ — Органъ на Съюза на българскитъ индустриалци — год. X. 1939 г., Бр. 1 и 2.

Бюлетинъ на Българската земеделска и кооперативна банка — год. IV — 1939 г., януарий и февруарий.

Кооперативна пробуда — Издание на Съюза на народнитъ кооперативни банки — год. IV, 1939, Бр. 1-2.

Кооперативно право. Год. VII — 1939, бр. 3, 4, 5. Ред. Ник. Ив. Къневъ.

Отсецъ Паисий — Год. XII, 1939. Бр. 1, 2. Редактира комитетъ.

Бразда, Год. IV, 1939. Бр. 1—8 Редакторъ Христо Стойковъ.

ВЕСТНИЦИ

Финансовъ вестникъ. Год. XXII, бр. 1—6. Редактира комитетъ.

Стопанска България. Год. IX, бр. 138—141. Редактира комитетъ.

Народенъ кооперативенъ листъ — Органъ на кооперативна централа „Напредъ“ — Год. XVI, бр. 1 — 3. Редакторъ Петъръ Пенчевъ.

Кооперативна просвѣта — Вестникъ на популяр. банки. Год. XI, бр. 1 — 2.

ГЛАВЕНЪ РЕДАКТОРЪ: Проф. СТАНЧО ЧОЛАКОВЪ.

РЕДАКТОРИ : ред. доцентъ БОЙЧО БОЙЧЕВЪ и ч. доцентъ ИВАНЪ ПАНДОВЪ.

Издатель: ВАСИЛЪ КУЗМАНОВЪ, Бул. Фердинандъ 97, Варна

БЪЛГАРСКА НАРОДНА БАНКА

ОСНОВАНА ВЪ 1879 ГОДИНА

КАПИТАЛЪ 500,000,000 ЛЕВА

РЕЗЕРВИ 1,251,278,000

Централно управление — София

КЛОНОВЕ:

София, Бургасъ, Варна, Видинъ, Габрово, Дупница, Кюстендилъ, Пловдивъ, Плѣвенъ, Русе, Свищовъ, Ломъ, Сливенъ, Стара-Загора, Пазарджикъ, Търново, Хасково, Шуменъ, Ямболъ, Казанлъкъ, Асеновградъ и Враца

АГЕНТУРИ:

Червенъ-Бръгъ, Г.-Орѣховица, Г.-Джумая, Карнобатъ, Ловечъ, Нова-Загора, Орѣхово, Попово, Провадия, Разградъ, Самоковъ, Севлиево, Фердинандъ, Червенъ-Бръгъ, Чирпанъ, Айгосъ, Бѣла-Слатина, Берковица, Борисовградъ, Ботевградъ, Дръново, Карлово, Левски, Луковигъ, Мездра, Неврокопъ, Никопололъ, Павликени, Перникъ, Пещера, Петричъ, Радомиръ, Свиленградъ, Сливница, Стражица, Тръвна, Троянъ, Търговище, Харманли, Ардино, Бѣла, Бѣлоградчикъ, Бръзникъ, Бръзово, Дѣвинъ, Елена, Елхово, Златоградъ, Ивайловградъ, Исперихъ, Ихтиманъ, Кнежа, Котелъ, Крумовградъ, Кула, Лжджене, Малко-Търново, Момчилградъ, Нови-Пазаръ, Новоселци, Омортагъ, Панагюрище, Пирдопъ, Поморие, Преславъ, Разлогъ, Свети-Врачъ, Симеоновградъ, Смолянъ, Сръдецъ, Тетевенъ, Тополовградъ, Тръмбешъ, Трънъ, Кубратъ.

БЪЛГАРСКА ЗЕМЕДЪЛСКА И КООПЕРАТИВНА БАНКА

НАРОДНО УЧРЕЖДЕНИЕ ЗА ОБСЛУЖВАНЕ СЪ КРЕДИТЪ БЪЛГАРСКОТО СТОПАНСТВО И КООПЕРАЦИИ

Основано въ 1864 г. Преустроено въ 1879, 1904 и 1934 год.

Основенъ капиталъ и запасни фондове за 31 декемврий 1935 година

1,150,000,000 лева. Капиталътъ е неограниченъ

Въ края на всѣка операционна година къмъ собственитѣ банковни сръдства се прибавя и цѣлата чиста печалба

ОБСЛУЖВА СЪ КРЕДИТЪ

Земедѣлскитѣ стопанства, земедѣлскитѣ кредитни и кооперативни потрѣбителни сдружения, тѣхнитѣ съюзи и воднитѣ синдикати; занаятчиитѣ и занаятчиискитѣ кооперации; популярнитѣ банки и тѣхнитѣ съюзи

ДОСТАВЯ:

Земедѣлски орджия и машини, подобрани семена за посѣвъ на зърнени храни и фуражъ, меденъ сулфатъ (синъ камъкъ) за прѣскане и предпазване лозята и овоцнитѣ градини отъ болести и за защита отъ паразити; купува бакъръ, дървенъ материалъ, смазочни и горивни материали, занаятчииски материали и пр.

ПРИТЕЖАВА:

16 антрепозитни складове за пашкули съ пашкулосушлци въ главнитѣ бубоотгледни и производителни села и градове, 8 модерни винарски изби.

НАДЗИРАВА:

Кооперативното розоварене и посрѣднички за продажбата и износа на розовото масло

ПОСРѢДНИЧИ:

За продажба и износъ за чужбина на земедѣлски произведения, събрани отъ кооперативнитѣ сдружения: тютюнъ, пашкули, розово масло, прѣсни, сухи и консервирани плодове, зърнени храни и фуражъ, машини, сахтиянъ, килими и др.

ЗАСТРАХОВА:

Земедѣлскитѣ култури срещу градушка и други природни стихии; добитъкъ срещу смъртъ и злополука; държавнитѣ и обществени имоти срещу пожаръ и вършачко-притежателитѣ срещу гражданска отговорност

ИЗВЪРШВА:

Всички банковни операции, приема спестовни влогове, срочни и безсрочни, при най-износни условия

СЕДАЛИЩЕ И УПРАВЛЕНИЕ ВЪ СОФИЯ:

100 клона и 48 агенции въ всички производителни земедѣлски градове и села. 250 популярни банки въ цѣлата страна, които извършватъ влогово-акредитивна служба. Постоянна кооперативна изложба въ София — произведения на занаятчииски производителни кооперации и на занаятчи, членуващи при популярни банки, и подвижна занаятчииска изложба въ всички по-големии центрове въ Царството

ПОЩЕНСКА СПЕСТОВНА КАСА

Основана въ 1896 год. подъ гаранция на държавата.

**Централно управление въ
София, ул. Московска № 19.**

I. СПЕСТОВНА СЛУЖБА

Вложители 640.000
Събрани влогове 3.050.000.000 лв.

II. ЧЕКОВА СЛУЖБА

Смѣткопритежатели надъ 4.500
Авуари по смѣткитѣ 75.000.000 лв.

ОБОРОТЪ ПРЕЗЪ 1938 ГОД.:

2.500.000 операции на 10 милиарда лева.

Касова служба при централното управление
въ София и при всички телеграфо-
пощенски станции въ страната.

СЪЮЗЪ НА ПОПУЛЯРНИТЪ БАНКИ

Централна банка на популярнитъ банки

София, ул. Раковски 116

Телеф. № № 2-19 65; 2-19-66; 2-19-67

Обединява 206 популярни банки въ всички градове и по-голъми села въ царството, съ 120,000 индивидуални членове-кооператори

Собствени срѣдства на Съюза _____	59,000,000	лв.
Влогове отъ частни лица _____	217,000,000	„
Влогове на популярни банки _____	306,000,000	„
Пласментъ въ кредитъ _____	374,000,000	„
Имущество и резерви _____	235,000,000	„
Собствени срѣдства на съюзенитъ 206 поп. банки	527,000,000	„
Влогове _____	1,427,000,000	„
Други срѣдства _____	446,000,000	„
	Всичко . .	2,400,000,000 „
Пласментъ въ кредитъ _____	1,600,000,000	„
Пласментъ въ стопанска дейность _____	153,000,000	„
Разполагаеми срѣдства и др. пласменти . .	647,000,000	„
	Всичко . .	2,400,000,000 „

Съюзътъ и членувацитъ при него популярни банки извършватъ: **преводна, инкасова, гаранционна, информационна и банково-чекова служба**

СЪЮЗНИ ИЗДАНИЯ: „Списание на Съюза на популярнитъ банки“ и илюстрирано списание „Кооперативна просвѣта“.

СЪЮЗЪ
НА
НАРОДНИТЪ КООПЕРАТИВНИ БАНКИ
СОФИЯ

ул. Гурко № 3

Телефонъ № № 2-51-53 и 2-51-57

КРЕДИТНА ЦЕНТРАЛА

обединяващи 63 народни кооперативни
(популярни) банки

ЧЛЕНОВЕ - КООПЕРАТОРИ 70,000

Собствени срѣдства . .	410,000,000
Влогове _____	950,000,000
Пласменти _____	1,100,000,000
Наличностъ и излишъци	290,000,000

ИЗВЪРШВА ВСИЧКИ ВИДОВЕ
БАНКОВИ ОПЕРАЦИИ

ПРИЕМА ВЛОГОВЕ

ОБЩИЯТЪ СЪЮЗЪ

[НА

БЪЛГАРСКИТЪ ЗЕМЕДЪЛСКИ КООПЕРАЦИИ

**Презъ 1937 година е изнесълъ
на външния пазаръ:**

1039 вагони плодове и зеленчуци за 30.000.000 лева;
43.000.000 бройки яйца _____ за 52.000.000 лева;
събралъ на вътрешния пазаръ и изнесълъ въ чужбина
205.000.000 кгр. зърнени храни, слън-
чогледъ и др. _____ за 650.000.000 лева;
93 кгр. розово масло _____ за 2.790.000 лева;
4.500 кгр. ментово масло _____ за 2.340.000 лева;
млѣчни и животински произведения за 32.000.000 лева.

**Презъ същото време Общиятъ съюзъ
е доставилъ и пласиралъ въ страната:}**

колониални стоки _____ за 60.000.000 лева;
машини и резервни части . . за 19.000.000 лева;
петролъ и петролни деривати за 84.722.000 лева
и книжни материали _____ за 2.000.000 лева.

Презъ изтеклата година Общиятъ
съюзъ е отбелязалъ значителни
успѣхи и въ своята организационна
и културно - просвѣтна дейность.

Днесъ той обединява
38 районни съюзи и
синдикати съ [1500 земедел-
ско-стопански кооперации,
въ които членуватъ надъ
200.000 земеделски стопани.

КРЕДИТНА БАНКА

ОСНОВАНА ПРЕЗЪ 1905 ГОДИНА

Централа въ София

Клонове: Варна, Русе и Пловдивъ

КАПИТАЛЪ НАПЪЛНО ВНЕСЕНЪ ЛЕВА 50,000,000

РЕЗЕРВЕНЪ КАПИТАЛЪ " " 32,000,000

ТЕЛЕГРАФЕНЪ АДРЕСЪ: „КРЕДИТБАНК“

ИЗВЪРШВА ВСИЧКИ БАНКОВИ ОПЕРАЦИИ

ДАВА ПОДЪ НАЕМЪ КАСЕТКИ ВЪ МОДЕРНОТО СИ
ХРАНИЛИЩЕ ПРИ НАИ-ИЗНОСНИ УСЛОВИЯ

БАНКА БЪЛГАРСКИ КРЕДИТЪ А. Д.

ОСНОВАНА СЪ УЧАСТИЕТО НА ДЪРЖАВАТА
ОТОРИЗИРАНЪ КАПИТАЛЪ — 250,000,000 ЛВ.

Централа въ София, ул. Леге 17. Клонове въ 32 града въ България

Кореспонденти въ всички градове въ България и странство

Клоноветъ и агентуритъ на Българската народна банка въ всички мѣста, кждето банката нѣма клонове, изпълняватъ кореспондентка служба, като приематъ търговски и спестовни влогове и допускатъ използването при тѣхъ на разрешени кредити за смѣтка на Банка Български Кредитъ, А. Д.

ИЗВЪРШВАВ СИЧКИ БАНКОВИ ОПЕРАЦИИ, ПРИЕМА ВЛОГОВЕ

СПЕЦИАЛНА СЛУЖБА ЗА КАСЕТКИ ПОДЪ НАЕМЪ ВЪ СВОЕТО МОДЕРНО ИНСТАЛИРАНО ХРАНИЛИЩЕ, ПРИ НАИ-ИЗНОСНИ УСЛОВИЯ

Телеграфически адресъ „**БЪЛКРЕДЪ**“

ДЪРЖАВНИ МИНИ

Каменовжглени мини

ПЕРНИКЪ

БОБОВЪ ДОЛЪ

МАРИЦА

Производство на камени вжглища и брикети.

Доставка на електрическа енергия за всички видове индустрии въ и около градъ Перникъ по специални износни цени.

Вноски и поржчки за вжглища и брикети се правятъ навсѣкжде въ страната чрезъ

1. БЪЛГАРСКА НАР. БАНКА — Преводна служба.
2. ТЕЛЕГРАФО-ПОЩЕНСКИТЪ СТАНЦИИ—Пощенска чекова смѣтка № 50.
3. ПОПУЛЯРНИ БАНКИ.
4. КАСАТА НА МИНИТЪ.

съ специални формуляри, съ изчерпателното попълване на които става излишно да се пише отдѣлно писмо уведомление отъ страна на клиентитъ.

ГЛАВНА ДИРЕКЦИЯ НА МИНИТЪ ВЪ ГРАДЪ ПЕРНИКЪ

Агенция на минитъ въ София — ул. Алабинска № 54

Телефонъ № 2-18-49

„ТЕКСТИЛЪ“

**АКЦ. ДРУЖЕСТВО ЗА ПАМУЧНО
ПРЕДАЧЕСТВО И ТЪКАЧЕСТВО**

ВАРНА

**Капиталъ 30,000,000 лева
напълно внесенъ.**

**Прежди, платна български
бълени и небълени.**

**Оксфорди, цвѣтни аладжи,
докуми и др.**

Производство на собственитъ му фабрики въ Варна.

Телефонъ № 29-21 и 29-22.

За телеграми: „ТЕКСТИЛЪ“

ФАБРИКА „ЦАРЬ БОРИСЪ“

АКЦИОНЕРНО ДРУЖЕСТВО - ВАРНА

ПРОИЗВОДСТВО
НА ВСИЧКИ ВИДОВЕ
— ПРЕЖДИ —

ТЕЛЕФОНИ № № 25-12 и 25-13

I-ВА БЪЛГАРСКА
КОНЦЕСИОНИРАНА ФАБРИКА ЗА ЮТЕНИ ИЗДЪЛИЯ

„КИРИЛЪ“

АКЦ. Д-ВО — ВАРНА

Фабриченъ складъ — София, пл. Бански, 6

ПРОИЗВЕЖДА: Зебла (кеневири), торби (чували), тютюневъ амбалажъ, ютени карпети (пжтеки) и килимчета, чисто вълнени килими, килимчета и пжтеки персийски типъ, ленени пжтеки, бризенти, канафаца, памучни и ленени платове, плюшове, астрагани, каракюли, кадифета и др.

Телефони: фабриката 27-71, магазина 27-17

Телеграми: „Кирилъ“

АКЦИОНЕРНО АНОНИМНО ДРУЖЕСТВО

„УСПѢХЪ“

ГАБРОВО

**Фабрика за чисто вълнени
платове, одеала и прежди.**

За телеграми : „Успѣхъ“.   Телефонъ № 528

А. Д. ЗА КОЖАРСКА ИНДУСТРИЯ
ХР. В. МАРОКИНДЖИЕВЪ & С-ВЕ
ГЛБРОВО

Най-реномираната фабрика за производство на
ОБУЩАРСКИ ГЪОНОВЕ

Основана 1887 година

1| **ВЪКОВНО**
2| **КОЖАРСКО**
ПРОИЗВОДСТВО

За телеграми:
МАРОКИНДЖИЕВЪ

Телефони:
Фабрика: 350. Домъ: 454 и 550.

1-ва БЪЛГАРСКА ПЛЕТАЧНА ФАБРИКА
ЗА
ФИННИ ТРИКОТАЖИ, ЧОРАПИ
И ПАМУЧНИ ПРЕЖДИ

„БЖДАЩНОСТЪ — ИЛИЯ ИЛЕВЪ“ А. Д.

ЦАРСКИ ПРИДВОРЕНЪ ДОСТАВЧИКЪ

ГАБРОВО

ТЕЛЕФОНИ: { фабрикага № 314
                  { контората № 512

За телеграми: **Бждащностъ — Габрово**

КАМГАРНА ПРЕДАЧНИЦА

Финни вълнени индустриални преди
за платове, трикотажд, чорапи и др.

МАШИНИ ПОСЛЕДЕНЪ МОДЕЛЪ 1933 г. и 1937 г.

Акц. д-во за ИНДУСТРИЯ и ТЪРГОВИЯ

„БР. П. Х. СТОЙЧЕВИ“

Получени награди отъ изложенията :

Пловдивъ 1892, Русе 1892, Чикаго 1893, Анверсъ 1894,
Парижъ 1900, Лондонъ 1907, Пловдивъ 1935 год.

Телефони: № 278 и № 253.

Кжща основана 1859 г.

ГАБРОВО

ТЕКСТИЛНА ФАБРИКА

„Христо Райковъ“ А. Д.

ГАБРОВО

Производство на
камгарни и щрайхгарни
вълнени платове.

За телеграми: ХРИСТО РАЙКОВЪ

Телефонъ № 312

ФАБРИКА

„ПРИНЦЪ КИРИЛЪ“

Габрово

ПРОИЗВЕЖДА НАЙ-ДОБРОКАЧЕСТВЕНИ

**ХАСЕТА, БЪЛЕНИ ПЛАТНА, ОКСФОРДИ,
ЗЕФИРИ, ДОКОВЕ, АМЕРИКАНИ, ПАНАМИ,
ПОПЕЛИНИ, МАРИЕТИ И ДРУГИ.**

**Изработени отъ първокачествени прежди,
гарантирани бои, неизбъляеми отъ слънце и
пране, ненадмината трайност!**

ПАМУКО - ПРЕДАЧНИЦА

„Князь Симеонъ Търновски“

НА

Акц. Д-во „Димитъръ Хр. Пенчевъ“ — Габрово

**Производство на
всички видове индустриални и
търговски памучни прежди.**

Телеграф. адресъ: ПРЕДАЧНИЦА ПЕНЧЕВЪ

Телефони: предачница 315, домъ 288.

АНОНИМНО АКЦИОНЕРНО Д-ВО ЗА ИНДУСТРИЯ И ТЪРГОВИЯ
„ИВ. К. КАЛПАЗАНОВЪ“
ГАБРОВО

ПРОИЗВОДСТВО НА ЧИСТО ВЪЛНЕНИ ПРЕЖДИ, ШАЕЦИ,
МОДЕРНИ ЩРАЙХГАРНИ И КАМГАРНИ ПЛАТОВЕ И ДР.

**Чисто вълнени платове,
гарантирано качество.**

Доставчикъ на Българския царски дворъ.

Дипломи, медали златни и сребърни отъ изложенията:
Пловдивъ, Чикаго, Анверсъ, Лиежъ, Лондонъ и Солунъ.

Телегр. адресъ: ИВ. КАЛПАЗАНОВЪ
Телефони: фабрика № 509, кантора № 201 и 310.

Фабриченъ складъ — София, „Веслецъ“ 12, тел. 2-24-18.

Трикотажна и памуко - предачна фабрика
„ЦАРЬ БОРИСЪ“
Братя Георгиеви, Акц. Д-во — Габрово

Телефони: Габрово 209
София 2-67-65

Производство:

на всички видове памучни прежди
— индустриални и търговски —
избълени и боядисани, и

на финно мъжко, дамско и детско
долно облѣкло отъ егеръ, пла-
тиръ, вата и мако.

Фабриченъ складъ, — София, ул. Царь Самуилъ № 84.

ГАНЧО Д. ПОПОВЪ

ФАБРИКА ЗА ВЪЛНЕНИ ПРЕЖДИ

ГАБРОВО

GANTCHO D. POPOFF

Peignage et filature de laine

GABROVO

(BULGARIE)

За телеграми Ганчо Поповъ

Телефонъ 551

**КОЖАРСКА ФАБРИКА
ДОНЕВЪ-ЦОНЕВЪ**

ТЕЛЕФОНИ: { Габрово 403
София 2-38-79

Производство на Бланкъ, Гъонъ,
Боксъ и всички видове лицеви
кожи. Фабриченъ складъ, София
— ул. Царь-Борисъ № 117.

КОЖАРСКО АКЦИОНЕРНО ДРУЖЕСТВО
„БОТЮ & ИВАНЪ ПАТЕВИ“
ГАБРОВО.

SOCIETE PAR ACTIONS DE CUIRS
„BOTU & IVAN PATEFF“
GABROVO (Bulgarie)

За телеграми: ПАТЕВИ – Габрово
Телефонъ № 322

Telegrammes: PATEFF – Gabrovo
Telephone № 322

ПРОИЗВОДСТВО НА ГЪОНЪ
РЕНОМИРАНО КАЧЕСТВО

**КОЖАРСКО
АКЦИОНЕРНО
ДРУЖЕСТВО**

„ПЕНЧО К. БОНЕВЪ“ – Габрово

ОСНОВАНО 1898 ГОДИНА

За телеграми: Пенчо Боневъ

Телефонъ № 319

Фабрика за кожени материали:

**ГЪОНЪ, БЛАНКЪ, ЮФТЪ,
ТРАНСМИСИОННИ РЕМАЦИ-
ПИКЕРИ и ВСИЧКИ ДРУГИ,
КОЖЕНИ АРТИКУЛИ**

БРАТЯ ГАБРОВСКИ — Акц. Д-во

ЦЕНТРАЛА: РУСЕ

Клонове: СОФИЯ, ПЛОВДИВЪ, ВАРНА И ТЕТЕВЕНЪ

СОБСТВЕНИ ПРОИЗВОДСТВА НА:

Известнитъ русенски таблени кровати, пружини, кушетки, нощни шкафчета, походни и английски кровати;

Детски колички всички модели — хромникелови.

Стоманена тръбна мебелъ — хромъ никелъ, удобна за хотели, канцеларии, учреждения и др.

Шперплатъ всички дебелини и размѣри отъ букъ, бръстъ и липа.

Дървени мебели, гардероби, буфети и други.

„БРАТЯ СТАЙНОВИ“ — А. Д.

КЖЩА ОСНОВАНА 1848 ГОДИНА

ВЪЛНО-ПРЕДАЧНА ФАБРИКА ВЪ ГР. КАЗАНЛЪКЪ

Централа: СОФИЯ, Екз. Йосифъ 27. Тел. 2-26-32

Клонове: ПЛОВДИВЪ и РУСЕ

Произвежда

**всички видове и номера индустриални
прежди за тъкачество и плетачество.**

СТЪКЛАРСКА ФАБРИКА

„КРИСТАЛЪ“, А. Д.

Перникъ, телефонъ № 17

Произвежда стъкла за прозорци и витрини, всички форми и видове куха и пресована стъклария.

ЦЕНИ И КАЧЕСТВА КОНКУРЕНТНИ.

БЪЛГАРСКО АКЦИОНЕРНО ДРУЖЕСТВО

„ГРАНИТОИДЪ“

ЗА ЕЛЕКТРИЧЕСКИ, ИНДУСТРИАЛНИ И МИННИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Основень капиталъ 750,000,000 лева

ПРОИЗВОДСТВО НА
ЕЛЕКТРИЧЕСКА ЕНЕРГИЯ, ПОРТЛАНДЪ
ЦИМЕНТЬ, ГИПСЪ-АЛАБАСТЪРЪ И ПР.

ДОБИВАНЕ НА
КАМ. ВЪГЛИЩА И БРИКЕТИ ОТЪ
МИНА „ПИРИНЪ“

За телеграми: ГРАНИТОИДЪ – София

Телефони: № 4-13-21 нумераторъ, № 2-70-12 складъ за въглища гара
Перловци, № 3-23-03 складъ за гориво, Гробарска, 4

КРУПОВИ ЗАВОДИ-ГЕРМАНИЯ

ФРИД. КРУПЪ А. Д. — ГУССТАЛФАБРИКЪ — ЕСЕНЪ

Благородна и специална стомана, всички видове. — Нержждясащи стомани. — Специални сплави за високи температури. — Отдълни части за мотори, камиони, аероплани и машини. — Лъти и ковани части отъ всъкакъв видъ, форма и голъмина. — Пружини. — Колооси и частитъ имъ. — Ламарини и ламаринени части. Парни локомотиви. — Дизелови локомотиви. — Дизелови локомотиви за тѣснолинейки. — Електрически локомотиви. — Камиони съ полезенъ товаръ отъ 2—6'5 тона. — Влѣкачи за 4—10 тона полезенъ товаръ. — Омнибуси за 16—18 пжтници. — Камиони за смвтъ и др. общински нужди. — Камиони за пожарникарски цели. Тѣснолинеенъ желъзопжтенъ материалъ за полски, горски и индустриални цели. Земледълчески машини като: жетварки, сѣнокосачки и пр.

ФРИД. КРУПЪ А. Д. — ФРИДРИХЪ АЛФРЕДЪ ХЮТЕ — РАЙНХАУЗЕНЪ

Сурово желъзо. — Сурова стомана. — Валцовани фабрикати като: релси, траверси, траверси съ пресовани ребра, връзки, подложки, фасонно желъзо, желъзо на пржи и т. н. — Желъзни конструкции отъ всъкакъв видъ, нитовани или заварени. — Пилони-стълбове за разни цели. — Стоманени шпундови стени. — Шини за постройка на бетонни пжтища. — Истегсталь за бетонни постройки. — Стоманени багерни траверси. — Студено валцовани стоманени леки профили. — Заварени стълбове за освѣтителни и трамвайни линии.

ФРИД. КРУПЪ ГРУЗОНВЕРКЪ АКЦ. Д-ВО — МАГДЕБУРГЪ

Всички машини и комплектни инсталации за добиване на растителни масла. — Машини за лющене, чистене и дробене на семена. — Автоматични шпекови преси за непрекъснатата работа. Машини за приготвяне на чакълъ. — Комплектни инсталации за раздробяване и обработване на руди. — Каменотрошачки: различни системи. — Валцови трошачки. — Валцови мелници. — Трошачки съ чукове. — Дробилни машини. — Ударни мелници. — Чукови мелници. — Пресевателни инсталации. — Магнитни отдѣлители за руди. Комплектни инсталации за циментови фабрики и вареници. Комплектни инсталации за валцуване на желъзо и метали.

ФРИД. КРУПЪ ГЕРМАНИЯВЕРФТЪ АКЦ. Д-ВО — КИЛЪ

Постройки на нови, всъкакъв видъ и голъмина, товарни, пжтнически, моторни параходи. — Моторни яhti. — Специални параходи. — Военни параходи. — Преустройство на параходи. — Продължаване на параходи. — Поправка на параходи. — Докове за параходи до 210 метра дължина. — Параходни дизелови мотори. — Стабилни дизелови мотори. — Дизелови мотори за камиони. — Параходни турбини. — Параходни парни котли. — Котли за земни инсталации. — Водни бремзи. — Параходни перки. — Параходни помощни машини. — Плъзгачни лагери. — Лѣярски произведения и заварки.

ПРЕДСТАВИТЕЛЪ ЗА БЪЛГАРИЯ

КОСТА П. ДОЧЕВЪ — СОФИЯ

Бул. Мария Луиза № 65

Телефонъ: № 3-15-94

За телеграми: ДОЧЕВЪ

ПРИДВОРЕНЪ ДОСТАВЧИКЪ

АКЦ. ТЕКСТИЛНО Д-ВО

АНДОНОВЪ & МИХАИЛОВЪ

СЛИВЕНЪ (ФАБРИКА ОСНОВАНА 1889) **СОФИЯ**

ПРОИЗВЕЖДА:

Всички видове дамски и мъжки вълнени платове
и одеала въ най-модерни десени съ превъзходна
изработка и гарантирано качество

За зимния сезонъ се пускатъ въ продажба ненадминатитъ
по изработка и качество **МЪЖКИ И ДАМСКИ БАЛТОНИ,**
КАКТО И ВСИЧКИ ВИДОВЕ ОДЕАЛА

Търсете по всички платопродавци въ Царството

Кооперативни захарни фабрики О. О. Д-ВО

РУСЕНСКА ЗАХАРНА ФАБРИКА И РАФИНЕРИЯ

Дружеството е основано презъ 1938 год. отъ кооперация „Българска захаръ“, Централата „Напредъ“, Чиновническото кооп. сп. застр. д-во и Русенската популярна банка съ 80,000,000 лева основенъ капиталъ напълно внесенъ

Фабриката е най-голъма захарна фабрика

въ страната и е единствена снабдена съ двойна рафинерия

ПРОИЗВЕЖДА ВСИЧКИ ВИДОВЕ ЗАХАРЪ:

бучки пресовани, адантови обикновени и английски типъ, всички видове пьськъ, грисъ и пудра

Добива ръзанки-пръсни и сушени и меласа

Произвежда меласиранъ фуражъ, ценна храна за добитъкъ

АДРЕСЪ: ЦЕНТРАЛА СОФИЯ, БУЛ. ЦАРЬ ОСВОБОДИТЕЛЪ № 6
ЗАХАРНА ФАБРИКА И РАФИНЕРИЯ РУСЕ

Телеграфически адресъ: „КООПЗАХАРЪ“, Русе

I-BO БЪЛГАРСКО ЗА ЦИМЕНТЪ А. Д. „ЛЕВЪ“

Портландъ цементъ

..ЛЕВЪ..

София, ул. Левски № 11

Телефонъ № 2-13-80

**Плѣвень, фабрика „ЛЕВЪ“,
тел. № 116. Телеграфически
адресъ: П О Р Т Л А Н Д Ъ**

ХИМИЧЕСКА ЛАБОРАТОРИЯ

при Софийската Търговско-индустриална камара

Химическата лаборатория при камарата извършва анализи на търговски индустриални и занаятчийски произведения, стоки, сурови материали, руди, води и др.

Лабораторията е образцово обзаведена, снабдена съ всички необходими апарати и пособия за извършване на бързи и точни анализи съ желание да се услужи предимно на стопанскитѣ съсловия въ страната.

**Такситѣ за анализи презъ текущата
година сж намалени до минимумъ**

Всички проби за анализи се изпращатъ до Соф. търг.-инд. камара отдѣлъ счетоводство, ул. Славянска 2, или до лабораторията (при Търговската гимназия), придружени съ заявление, въ което да се упомене изрично, какво трѣбва да се анализира и дали се иска частична или пълна анализа, количествена или качествена, отъ което ще зависи размѣра на таксата.

Телефони на лабораторията 2-26-13 и 2-26-14

ЕКСПОРТНИЯТЪ ИНСТИТУТЪ

ратува за преуспъване на българското стопанство

ЕКСПОРТНИЯТЪ ИНСТИТУТЪ

помага на българския производител и износител

къмъ всички,

които сж заинтересувани въ преуспъването на
БЪЛГАРСКИЯ ИЗНОСЪ
и тѣзи, които по чисто благородни подбуди желаятъ да бждатъ полезни на едно голъмо дѣло,

ЕКСПОРТНИЯТЪ ИНСТИТУТЪ
се обръща съ молба, да изпратятъ въ канцеларията на Института

— РАЗНИ СТОПАНСКИ СНИМКИ, —

които ще илюстриратъ въ художествена форма

процеса на производството

и резултатитъ отъ всички продукти, които ражда
БЪЛГАРСКАТА ЗЕМЯ

ОТЪ ЕКСПОРТНИЯ ИНСТИТУТЪ

ул. „Гр. Игнатиевъ“ № 2

ДИРЕКЦИЯ ЗА ЗАКУПУВАНЕ И ИЗНОСЪ НА ЗЪРНЕНИ ХРАНИ

СОФИЯ

ул. „Раковска“ № 118,

телегр. адресъ

Храноизносъ

ТЕЛЕФОНИ

2-60-13 2-60-14

2-60-15 2-60-16

2-60-17 2-60-18

ДЪРЖАВЕНЪ ИНСТИТУТЪ

за търговия съ :

пшеница,

ржжъ,

слънчогледово семе,

оризова арпа,

конопено влакно,

ленено влакно,

памукъ и

памучно семе.

Представителства въ :

Бургасъ, Варна, Пазарджикъ и Свищовъ.

МЕЖДУНАРОДЕНЪ

ПАНАИРЪ

ПЛОВДИВЪ

Априлъ-Май 1939 г.

Повече отъ 200,000 посетители

Изложители и посетители се ползватъ съ 25—50% намаление по чуждитъ желѣзници и съ 70% по Б. Д. Ж. съ право на обиколка въ цѣлата страна при сжщитъ условия съ срокъ отъ 25 дена.

За сведения — Дирекцията
на панаира Пловдивъ —
България

БЪЛГАРСКО ТЪРГОВСКО ПАРАХОДНО ДРУЖЕСТВО — ВАРНА

Дружеството подържа редовни съобщения отъ черноморскитѣ пристанища и Дунава до севернитѣ европейски страни: Франция, Англия, Белгия, Холандия, Германия, Дания и пр.

Освенъ тая континентална линия, която се подържа съ три първо-класни линейни параходи типъ „Родина“, дружеството подържа редовни и извънредни линии между черноморскитѣ пристанища и всички страни на Близкия изтокъ: Турция, Гърция, Италианскитѣ острови — Додеканеза, Сирия, Палестиня и Египетъ, като се посѣщаватъ пѣтническитѣ пристанища: Цариградъ, Родосъ, Бейрутъ, Хайфа, Александрия, Портъ-Сайдъ и Пирея.

Тия последни пѣтувания даватъ възможность въ единъ срокъ отъ 20 дни най-малко и съ разходи, които не надминаватъ ония, необходими за преживяване въ страната за същото време, да се видятъ останките и паметниците на всички древни култури: египетска, асировавилонска, старогръцка, византийска, арабска и пр., много отъ които паметници, по своята величественость и художественость, сж още недостигнати.

Пѣтуванията за Леванта — Близкия изтокъ се извършватъ съ голѣми луксозни параходи, типъ — „Царь Фердинандъ“, при всички удобства за приятно и неусетно пѣтуване по-морета, които съдържатъ безбройни природни красоти: Босфора, Златния Рогъ, Мраморно море, Дарданелитѣ и осѣяния съ острови Архипелагъ, много отъ които се издигатъ на хиляди метра надъ морската повърхность.

Последното пѣтуване дава възможность да се посетятъ и всички свети мѣста на християнската, мохамеданската и еврейската религия.

Никое друго пѣтуване не може да даде толкова голѣмо разнообразие на неизгладими впечатления отъ природата и творенията на човѣшкия гений въ неговитѣ най-всестранни прояви отъ началото на човѣшката история до днесъ.

Дружеството подържа редовни съобщения два пѣти презъ седмицата и между всички български черноморски пристанища съ луксозния и бързоходенъ параходъ „Евдокия“.

Освенъ горнитѣ редовни линии, дружеството презъ лѣтнитѣ месеци прави и извънредни пѣтувания отъ Варна до Цариградъ съ параходитѣ „Царь Фердинандъ“ и „Бургасъ“, съ престояване въ Цариградъ цѣли три дни.

Пѣтуването между дветѣ пристанища трае само 12 часа — една нощъ.

Презъ сжщитѣ лѣтни месеци п/х „Евдокия“ плава крайбрѣжно по специално разписание, съ намалени тарифи и възможность да се посетятъ всички пристанища отъ цѣлото българско крайбрѣжие въ течение само на 36 часа.

И при екскурзиитѣ до Цариградъ и обратно, и при пѣтуванията отъ Варна и Бургасъ до Ахтополь и обратно, пѣтниците ношуватъ на параходитѣ и, ако желаятъ, могатъ да получаватъ и храната си тамъ на сравнително износни цени.

Разписанията, както и тарифитѣ на всички пѣтувания, които извършватъ корабитѣ на Българското търговско параходно д-во, редовни и извънредни, сж дадени въ отдѣленъ проспектъ, който се намира въ всички дружествени агенции въ страната и въ странство и се раздава даромъ при поискване и направо отъ Дирекцията на дружеството; намира се и въ всички клонове на Морския Сговоръ.

ВАРНЕНСКА ПОПУЛЯРНА БАНКА

ВАРНА

Кредитно кооперативно сдружение основано 1910 год.

Площадъ „Независимост“ № 45, Телефони № № 29-55, 29-56, 29-59

АГЕНЦИИ: ул. „Владиславъ“ № 56, телефонъ № 25-29

кварталъ „Аспарухово“, ул. „Св. Кирилъ и Методи“ № 24, телефонъ № 29-64.

Къмъ 30 май 1938 г. банката

ИМА: ЧЛЕНОВЕ-коопера-

тори: индивидуални 5000

колективни _____ 51

СОБСТВЕНИ сръдства—

дѣловъ капиталъ 22,000,000

резер. фондъ и фондъ

несъбираеми вземания 8,500,000

други фондове 2,000,000

фондъ „Посм. каса“ 3,200,000

ВЛОГОВЕ _____ 91,000,000

ПЛАСМЕНТИ 114,000,000

КРЕДИТЕНЪ ОТДѢЛЪ:

ОТПУСКА ЗАЕМИ на членоветъ си при най-износни условия.

ИЗВЪРШВА ПРЕВОДИ до всички градове и по-големите села въ страната.

ПРИЕМА ВЛОГОВЕ — безсрочни, срочни и детски.

ПРИЕМА ЕФЕКТИ ЗА ИНКАСО.

ИЗДАВА УДОСТОВѢРЕНИЯ ЗА ГАРАНЦИИ по търгове, съдебни и др.

Приморска Популярна Банка -- Варна

Телегр. адресъ ПРИМОРБАНКЪ

Централа, СОБСТВЕНЪ БАНКОВЪ ДОМЪ,

ул. Преславъ № 25. Тел. 23 68.

Агенция — ул. Владиславъ, Телефонъ 23-69

Извършва всички банкови операции: преводи инкасо, акредитиви и др. Приема всъщности влогове. Специална служба срочни влогове съ седмични вноски. Колетна служба съ складове за варантъ.

Житенъ отдѣлъ:

Агенция на Дирекция Храноизнось

ВАРНЕНСКА МЕЖДУНАРОДНА ИЗЛОЖБА

Урежда се презъ всѣко лѣто подѣ покровителството на

Н. В. БОРИСЪ III

ЦАРЪ НА БЪЛГАРИТЪ

и съ съдействието на Варн. търг.-индустриална камара.

**Въ Варненската международна изложба
бие пулса на българския
стопански животъ.**

ГЛАВНАТА ДИРЕКЦИЯ НА ИЗЛОЖБАТА:

1. отговаря при поискване на всички въпроси, задавани отъ търговци, индустриалци и занаятчии,
2. поддържа специална служба за уреждане на всички транспортни и митнически въпроси и
3. дава всички необходими сведения на посетителитѣ на изложбата.

ВИСШЕ ТЪРГОВСКО УЧИЛИЩЕ ВАРНА

Признато отъ държавата висше учебно заведение.

Разработва общественно-стопанскитѣ и търговско-техническитѣ науки изобщо и съ огледъ на стопанския животъ на страната. Дава възможностъ за основно изучаване на нѣмския, френския или английския езикъ.

Дава академическо образование на лица отъ двата пола, които се готвятъ за ржководни административни и организационни служби въ частнитѣ, общественитѣ и държавни предприятия и учреждения.

Подготвя кандидати за преподаватели въ търговскитѣ и професионалнитѣ училища на страната.

ЧИНОВНИЧЕСКО КООПЕРАТИВНО ВЗАИМНО - ЗАСТРАХОВАТЕЛНО ДРУЖЕСТВО

К Л О Н О В Е :

ЖИВОТЪ, ПОЖАРЪ, ЗЛОПОЛУКА И ЗАСТРАХОВКА ЗА ДЕЦА

ИЗВЛЪЧЕНИЕ ИЗЪ БАЛАНСА НА ДРУЖЕСТВОТО
на 31. XII. 1937 година

	Л Е В А
Застрахованъ капиталъ по клонъ ЖИВОТЪ	1,645,832,740
Новосключени застраховки по ЖИВОТЪ презъ 1937 год. _____	234,250,000
Събрани премии по третъ клонъ презъ 1937 година _____	91,550,000
Изплатени загуби по смъртни случаи и пожаръ _____	13,497,000

Печалбитѣ на Чиновническото кооперативно взаимно-застрахователно дружество сж предназначени за общеполезни цели: даване парична помощъ на бедноболни дружествени членове, подпомагане благотворителни и общеполезни начинания, създаване лѣчебни курортни станции за нуждаещи се болни дружествени членове и пр. .

НАРОДНО ОСИГУРИТЕЛНО ДРУЖЕСТВО
„БАЛКАНЪ, ПОЖАРЪ И ТРАНСПОРТЪ“

Основано въ 1885 година.

ОСИГУРЯВА: здания, стоки и мебели срещу шети отъ пожаръ и експлозия, както и срещу землетресения—съ участие въ печалбитъ. ОСИГУРЯВА: срещу краджи и чрезъ взломъ, мятежъ. По транспортъ носи рискъ по преноса на стоки, мебели и багажъ по сухо и по море при най-износни условия.

Балканъ „ЖИВОТЪ“

ОСИГУРЯВА: човтшки животъ при най-нови модерни комбинации за въ случай на смъртъ, зестри, капитали и пр. ДАВА кооперативно участие въ печалбитъ.

ОСИГУРЯВА срещу ЗЛОПОЛУКА — единична и колективна — за случай на смъртъ, инва-
лидност и временна неспособностъ за работа, срещу много низка премията.

Общо преосигурително дружество „БАЛКАНЪ“

ПРЕОСИГУРЯВА при контрактни условия мѣстни, чуждестранни
д-ва по Пожаръ, Животъ, Транспортъ, Злополука и пр.

Общитъ гаранции на Д-вата надминаватъ 500,000,000 лв.

Деятелни представители се назначаватъ въ всѣко време отъ дирекциитъ на дружествата.

ОРЕЛЪ — Българско Общо Застрахователно Дружество

Основано презъ 1914 година.

Капиталъ и резервъ надъ 80,000,000 лева.

Първостепененъ застрахователенъ институтъ въ България съ широки международни преза-
страхователни и банкови връзки. Интереситъ на застрахованитъ при Д-во „Орелъ“ сж на-
пълно обезпечени. Досегашната дейностъ на Дружеството е най-добро доказателство за това.

Клонове: Животъ, Пожаръ, Злополука, Транспортъ, Автомо-
билни, Гражданска отговорностъ, Кражба чрезъ взломъ.

Единствено Д-во „Орелъ“ въведе реално участие на застрахованитъ по клоноветъ „Животъ“
и „Пожаръ“ въ печалбитъ на Д-вото. По Кл. Животъ това участие се изразява въ увеличение
на осигурената сума за сега съ 7%, безъ да се увеличава премията.

Преди да се застраховате, проучете условията на Д-во „Орелъ“.

ГЛАВНА ДИРЕКЦИЯ ВЪ СОФИЯ   Телефони № № 2-19-16 и 2-19-17

Собствена палата на ул. „Алабинска“ № 54 жъгла „Графъ Игнатиевъ“.

Представители въ всички градове и по-голъми села.

„БЪЛГАРИЯ“

1-во БЪЛГАРСКО ЗАСТРАХОВАТЕЛНО Д-ВО

БЪЛГ. ОБЩО ПРЕЗАСТРАХОВАТЕЛНО Д-ВО

Застраховатъ и презастраховатъ

Животъ, Пожаръ, Транспортъ, Злополука, Кражба, Автомобили, Гражд. отго-
ворностъ, Земетресение, Експлозия, Мятежи, Спортни рискове, Аероплани

ВСЪКАКЪВЪ ВИДЪ ЗАСТРАХОВКИ

БЪЛГАРИЯ Е ЗАПЛАТИЛА

обезщетения до сега надъ 5,300,000,000 лв.

Стефанъ Доневиъ & Синове

Фабрики и рафинерия на растителни масла

ПОПОВО — клонъ ДРАЛФА

Основана 1918 год.

За телеграми: **ФАБРИКА ДОНЕВИ**

Телефонъ № 54

Братя Теневи а. д.

ИНДУСТРИЯ — ТЪРГОВИЯ

ВАРНА

телефонъ № 22-09

**1-ва БЪЛГАРСКА ФАБРИКА
ЗА ШЕВНИ КОНЦИ**

„ТРАПЕЗИЦА“ А. Д.

ЦЕНТРАЛА СОФИЯ

Телефонъ 2275

ФАБРИКА ТЪРНОВО

Телефонъ 68

„ИНТЕРКОНТИНЕНТАЛЕ“
АКЦИОНЕРНО Д-ВО ЗА ТРАНСПОРТИ И СЪОБЩЕНИЯ
СОФИЯ, УЛ. ГУРКО 14   ТЕЛЕФОНИ: 2-12-75, 2-12-76, 2-12-77, 2-12 78

ПЛОВДИВЪ
ул. Найдень Геровъ № 2
Телефонъ 424

БУРГАСЪ
пл. Царь Фердинандъ I
Телефонъ 27-57

Телеграми: Терконтале

Сдружени кжши и кореспонденти изъ цѣль свѣтъ
Представители всички градове въ България
СВѢТОВНА ТРАНСПОРТНА ОРГАНИЗАЦИЯ
СПЕЦИАЛНА АГЕНЦИЯ НА
„ДОЙЧЕ ЛУФТЪ ХАНЗА“

ИЗНОСЪ на тютюни, кожи, плодове, сушени сливи, орѣхи,
свинска масъ, месо, руди и други масови транспорти

Агенти на ферибота
ЗЕЕБРЮГЕ — ЛОНДОНЪ и ЛАУРО ЛАЙНЪ — НЕАПОЛЪ

ЕКСПРЕСЪ

КЖЩА ЗА ВЖТРЕШНИ И МЕЖДУНАРОДНИ ТРАНСПОРТИ
БУЛ. ДОНДУКОВЪ №23 — СОФИЯ

Клонове: ЛОМЪ, РУСЕ, БУРГАСЪ

Телеграфенъ адресъ: ЕКСПРЕСИОНЪ

ТЕЛЕФОНИ:

София 2-2136, 2-2137, 2-2526, 2-4143, Складъ 3-1043, Ломъ 104,
Русе 20-91, Бургасъ 28-00

Специална служба за превозъ на тютюни

Посетете Варна

Посетете Варна

ЦАРИЦАТА

— — — на ЧЕРНО МОРЕ

**Единственият по своето мѣстонахождение и климатъ
МОРСКИ КУРОРТЪ
въ Юго-Източна Европа**

**Великолепенъ плажъ. Най-модерно уредени морски
студени и топли бани.**

**Всѣкакъвъ видъ морски спортъ. Ручъ-банъ (водна пързалка).
Максимална лѣковитостъ.**

Категоризирани и нормирани хотели, пансиони, вили, квартири и ресторантъ.

50% намаление за пжтуване по Б. Д. Ж. презъ сезона.

Чудни околности за екскурзии и излети, красива природа.

**Всѣкидневни концерти обѣдъ и вечеръ въ Морското казино.
Дансингъ-баръ.**

УСТРОЙВАНЕ МОРСКИ ТЪРЖЕСТВА И ЗАБАВИ

Изборъ на „Царица на плажа“. Музикални тържества.

КУРОРТЪ „СВ. КОНСТАНТИНЪ“

Прелестно кжтче край морския брѣгъ за истинска почивка и отмора.

**Плажъ — морски топли и студени бани. Първокласенъ ресто-
рантъ. Джазъ. Дансингъ. Хотельтъ ремонтиранъ. Стаитъ сж
снабдени съ изобилна течаща вода. Ангажиране стаитъ
предварително.**

Редовна автобусна връзка съ града.

В
А
Р
Н
А

ВИТРИНАТА НА БЪЛГАРИЯ

ГОЛЪМЪ
СТОПАНСКИ
КУЛТУРЕНЪ
И
ОБРАЗОВАТЕЛЕНЪ
ЦЕНТЪРЪ

**ПЪРВОСТЕПЕННО МОРСКО
ЛЪТОВИЩЕ**

ПОСЕЩАВАЙТЕ Я!

